

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ, DİVANI VE
İSLAM BÜYÜKLERİNE METHİYELERİ

Fatma Zehra ŞAHİN

2501201881

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU

İSTANBUL-2024

ÖZ
ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ, DİVANİ VE İSLAM BÜYÜKLERİNE
METHİYELERİ
FATMA ZEHRA ŞAHİN

Bu tezimizin konusu 18. yüzyılın sonlarında doğmuş 19. yüzyılda vefat etmiş Iraklı edip, şair ve devlet adamı olan Abdülbâkî el-Fârûkî'nin hayatı, divanı ve divanında İslam büyüklerine yazdığı methiyelerin incelenmesinden oluşmaktadır. Musul'da vali ve vali yardımcılığında bulunan Fârûkî, ailesindeki pek çok şahsiyet gibi, Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatına eserleriyle katkılarda bulunmuştur. Şiirlerinde siyasi, toplumsal ve dini konuları işlemiş, özellikle dini konularda yazdığı eserlerine şerhler yazılmıştır. Ancak Osmanlı döneminde yaşayan birçok değerli edip gibi ihmal edilmiş ve hakkında bir çalışma yapılmamıştır.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Arap vilayetlerindeki durumdan, Nahda hareketinden, şairin yaşadığı dönemde edebi ve kültürel çevreden bahsedilmiş, birinci bölümde Abdülbâkî el-Fârûkî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde yazarın divanı tanıtılmış, divanındaki şiirler temalarına göre ayrılarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde methiye türüyle ilgili bilgi verildikten sonra şairin İslam büyüklerine methiyelerinin Türkçe tercümeleri yapılmış, kullanılan edebi sanatlar açıklanmıştır. Son bölümde şiirlerin uzun olması sebebiyle her beytin Türkçe tercümesi Arapça metnin altında verilmiştir. Osmanlı Döneminde bir Arap şairin methiyelerini incelediğimiz bu çalışmamızda bazı Arap Edebiyatı tarihçilerinin iddialarının aksine bu dönemde de pek çok kıymetli eser verildiği örnekleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızdaki amaç İslam büyüklerine methiyeleriyle tanınan Abdülbâkî el-Fârûkî'nin methiyelerini incelemek, duraklama ve gerileme dönemi olarak adlandırılan yaşadığı dönemin edebiyatı ile ilgili genel bir bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Irak, Musul, Abdülbâkî el-Fârûkî, 'Umerî, et-Tiryâku'l-Fârûkî.

ABSTRACT
ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ, HİS DÎVAN AND PANEGRİCS
DEDİCATED TO İSLAMİC SCHOLARS
FATMA ZEHRA ŞAHİN

The subject of our thesis consists of the life, divan, and examination of the panegyrics written by Abdülbâkî el-Fârûkî, an Iraqi poet, statesman, and scholar who was born in the late 18th century and died in the 19th century. Fârûkî, who served as governor and deputy governor in Mosul and made contributions to Ottoman-era Arabic literature with his qasidas, ghazals, and prose. In his poetry, he addressed political, social, and religious issues, and especially his works on religious topics have been commented upon extensively. However, like many other valuable poets of the Ottoman era, he has been neglected and no study has been conducted about him.

Our thesis consists of an introduction and three main sections. In the introduction, the state of the Arab provinces under Ottoman rule, the Nahda movement, and the literary and cultural environment of the poet's era are discussed. In the first section, information is provided about the life, literary personality, and works of Abdülbâkî el-Fârûkî. The second section introduces the poet's divan, and the poems in the divan are examined according to their themes. In the third section, after providing information about the panegyric genre, Turkish translations of the poet's panegyrics to Islamic scholars are made, and the literary devices used are explained. In this study, where we examine the panegyrics of an Arab poet during the Ottoman era, we attempt to demonstrate, contrary to some claims made by historians of Arabic literature, that many valuable works were produced during this period.

The aim of our study is to examine the panegyrics of Abdülbâkî el-Fârûkî, renowned for his panegyrics to Islamic scholars, and to provide a general overview of the literature of the period he lived in, which is referred to as the period of stagnation and decline.

Keywords: Arabic Literature, Iraq, Mosul, Abdalbaki al-Faruki, 'Umeri, al-Tiryaku'l-Faruki.

ÖNSÖZ

Siyasi, iktisadi ve kültürel hayatta farklı unsurlar barındıran Irak'ta asırlar boyunca pek çok köklü aile bulunmuştur. 'Umerî ailesi de bu ailelerin önde gelenlerindendir. Irak'a geldiklerinden beri devletin yüksek kademelerinde Osmanlı'ya hizmet eden bu ailede pek çok edip, şair ve ilim adamı yetişmiştir. Tezimizin konusunu oluşturan Abdülbâkî el-Fârûkî de bu aileden gelen edip ve devlet adamlarından biridir.

Osmanlı Dönemi edip ve şairlerinde olan Fârûkî'nin yaşadığı dönemde şiirleri çok beğenilmiş, şiirlerine tahmisler, taştirler, şerhler yazılmıştır. Ancak bu dönemde yetişen pek çok edip ve şair gibi kendisi de eserleri de unutulmuştur. Hayatı ve eserleri araştırmaya değer olan bu şair hakkında bir çalışma yapılmaması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Edebiyatın ve şiirin çağların aynası olması itibariyle şairin şiirleri yaşadığı dönem hakkında okuyucuya bilgi vermektedir. Bununla beraber daha çok dini şiirleriyle ön plana çıkan şairin divanında çok fazla şiir olması sebebiyle sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yazdığı *el-Şaşıdetü'l-kâfiyye* ile üzerine şerh yazılan methiyelerinden olan *el-Şaşıdetü'l-'ayniyye*, *el-Şaşıdetü'l-A'zamîyye* ve *el-Şaşıdetü'l-Kâdiriyye* hakkında detaylı bir çalışma yapılmıştır. Bu araştırmayla Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında İslam büyüklerine yazılan methiyelerin ortaya konulmasıyla alana bir nebze olsun katkı sunulması amaçlanmıştır.

Araştırmamız esnasında şairin hayatıyla ilgili pek fazla bilgiye ulaşamadık. Bazı Arap müellifler tarafından Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatının bir duraklama ve gerileme dönemi olarak görülmesi ve eserlerinde diğer dönemleri ele aldıkları gibi Osmanlı Dönemini ele almamaları sebebiyle şairin hayatı ve eserleri ile ilgili çok az bilgiye ulaşabildik. Şairle ilgili bilgilerimizin çoğunu terâcim ve tabakât kitaplarından elde ettik. Bununla beraber şiir çevirisinin başlı başına zor bir iş olması, belli bir yetkinlik ve tecrübe gerektirmesi, şairin yaşadığı yüzyıldaki dilin günümüzdekinden farklı olması itibariyle şiirlerin çevirisinde zorlandık.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde Fârûkî'nin ailesi, hayatı ve edebi kişiliğinden bahsedilmiş, ikinci bölümde divanı tanıtılarak

şiirleri temalarına göre incelenmiş, nc bölümde ise Arap Edebiyatında methiyelerle ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra şairin İşlam büyüklerine yazdığı methiyelerin tercümesi yapılmış, kullanılan edebi sanatlar belirtilmiş, gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılmıştır. Çalışmamızda elde ettiğimiz bilgiler “Sonuç” kısmında okuyucuya sunulmuştur.

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca bana emeği geçen bütün hocalarıma, konuyu sememden eserin son halini almasına kadar benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve her zaman yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Hatice Arslan Sözüdoğru’ya, şiirlerin çevirisinde kısıtlı vaktine rağmen bana zaman ayıran Dr. Adem Akın hocama ayrıca beni yetiştirip bu günlere getiren anne-babama ve bana her zaman destek olan eşim Halim şahin’e teşekkürlerimi sunarım.

FATMA ZEHRA şAHİN

İşTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ'NİN HAYATI, GÖREVLERİ VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

1.1. Abdülbâkî el-Fârûkî 'nin Ailesi.....	9
1.2. Adı, Künyesi, Nisbeleri ve Doğumu.....	10
1.3. Gençliği	10
1.4. Vefatı.....	10
1.5. Görevleri.....	11
1.6. Edebi Kişiliği.....	13
1.7. Eserleri	15

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ'NİN DİVANI

2.1. <i>et-Tiryâku 'l-Fârûkî min Münşe 'âtî 'l-Fârûkî</i>	17
2.2. Divanındaki Şiirlerin Konuları Bakımından İncelenmesi.....	21
2.2.1. Dînî Şiirleri	21
2.2.1.1. Peygamber Efendimize (s.a.v.) Methiyeleri	22
2.2.1.2. Hz. Ali ve Ehl-i Beyte Dair Methiye ve Mersiyeler	26
2.2.1.3. Din Büyüklerine Methiye ve Mersiyeleri.....	31
2.2.2. Padişah ve Paşalara Dair Şiirleri.....	31

2.2.3.	Dostluk ve Kardeşlik Şiirleri	38
2.2.4.	Tabiat Tasvirleri.....	41
2.2.5.	Gazeller.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ'NİN PEYGAMBER EFENDİMİZE (S.A.V.)

VE İSLAM BÜYÜKLERİNE METHİYELERİ

3.1.	Arap Edebiyatında Methiye.....	45
3.2.	Abdülbâkî el-Fârûkî'nin İslam Büyüklerine Methiyeleri	50
3.2.1.	Abdülbâkî el-Fârûkî'nin Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) Methiyesi.....	50
3.2.2.	Abdülbâkî el-Fârûkî'nin Hz. Ali'ye (r.a.) Methiyesi	57
3.2.3.	Abdülbâkî el-Fârûkî'nin İmam-ı Âzam'a Methiyesi	77
3.2.4.	Abdülbâkî el-Fârûkî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'ye Methiyesi....	89
SONUÇ		95
KAYNAKÇA		97

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu tezde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi esas alınmış ve şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler:

أ, إ, ع : â

ي : î

و : û

ا, ع : a, e

ي : i

و : u

Sessizler:

ء :

ب : b

ت : t

ث : s

ج : c

ح : h

خ : h

د : d

ذ : z

ر : r

ز : z

س : s

ش : ş

ص : ş

ض : d / z

ط : t

ظ : z

ع :

غ : ğ

ف : f

ق : k

ك : k

ل : l

م : m

ن : n

و : v

ه : h

ي : y

ة : ta

Bununla beraber “el” (ال) takısı almış kelimelerde şemsî ve kamerî harflerin okunuşları esas alınmıştır.

KISALTMALAR LİSTESİ

b.:	bin
C.:	Cilt
çev.:	Çeviren
DİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hız.:	Hazreti
nşr. :	Neşreden
öl. :	Ölümü
r.a.:	Radiyallahu anh
s.:	Sayfa
s.a.v.:	Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.:	Tahkik eden
t.y.:	Basım tarihi yok
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
y.y. :	Basım yeri yok

GİRİŞ

Osmanlı devleti 16. yüzyılda Arapların yaşadığı bölgelere hakimiyetinin büyük bir kısmını tamamlamıştır. Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517'de Mercidabık ve Ridâniye seferleriyle topraklarına kattığı Suriye ve Mısır'ın ardından Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Irak, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika Osmanlı topraklarına katılmıştır. Arap vilayetleri dört yüzyıl Osmanlı hakimiyeti altında kalmış daha sonra Fransız ve İngiliz mandası altına girmiştir.

Mısır'ın fethiyle hilafetin Osmanlılara geçmesinin ardından Hicaz, Kudüs ve Kerbela gibi Müslümanlar için önemli bölgelerin de Osmanlı hâkimiyetinin altına girmesi, devletin Müslüman halkın yanında Araplar üzerindeki dini ve siyasi etkisini arttırmıştır. Arap vilayetlerinin Osmanlı hakimiyeti altında geçirdikleri dört yüzyıllık dönemde ilmi, edebi ve kültürel faaliyetler hız kesmeden devam etmiştir. Ancak 18. yüzyılda Napolyon'un Mısır'ı işgali, devletin gücünün zayıfladığını ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi Fransız işgalinden kurtarmasının ardından çağa ayak uydurmak için yaptığı atılımlar bölgede değişimlere sebep olmuştur. Özellikle Avrupa ülkelerine gönderilen öğrenciler vatanlarına döndüklerinde eserlerinde Batı edebiyatında konu edinilen ana vatan, millet, vatanseverlik, özgürlük, bağımsızlık gibi kavramları işlemişlerdir. Fransa'ya gönderilenler arasında bulunan Rifâa et-Tahtâvî (1801-1873) de Arap milliyetçiliğinin öncüsü kabul edilmiştir. Mısır'ın kültürel açıdan Memlûkler ve Osmanlılar döneminde zayıfladığını düşünen Tahtâvî, vatanseverliği yaymaya çalışmıştır. Mısırdaki başlayan ve Nahda hareketi (Arap uyanışı) olarak adlandırılan bu hareket misyoner okulları sayesinde Suriye, Lübnan ve Beyrut gibi Hristiyan Arapların fazla olduğu bölgelerde de yayılmıştır. Müslüman Osmanlı'nın hakimiyetinden çıkmak isteyen Hristiyan Araplar, misyoner okullarında Arap dilinin ve edebiyatının canlandırılması için Arap tarihi gibi dersleri işlemişlerdir. Bu okullarda eğitim görenler, Müslüman Arapları harekete geçirmek için Arap milliyetçiliğini yaymaya çalışmışlar, fikirlerini dergi ve gazetelerde yayınlamışlar ve

Müslüman Araplar arasında da Arap milliyetçiliğinin hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamışlardır.¹

Mısır, Suriye, Lübnan, Beyrut gibi vilayetlerde 18. yüzyılda başlayan Nahda hareketi Irak'ta Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî (öl. 1936) ve Ma'rûf er-Rusâfî (öl. 1945) ile 20. yüzyılının başında filizlenmeye başlamıştır. 19. yüzyılda Irak'ta Mısır'da olduğu gibi Osmanlı devletinden ayrılıp bağımsız devlet kurma düşüncesi oluşmadığı için şiir ve edebiyata henüz yeni temalar girmemiştir. Methiye, hiciv, mersiye, gazel, züht, hikmet, hamriyyât, dostluk ve kardeşlik, gibi geleneksel türlerde eserler kaleme alınmıştır. Daha çok siyasi ve dini şiirlerin ön planda olduğu bu dönemde Abdulğani Cemîl, Salih el-Kazvînî, Salih et-Temîmî, Abdulğaffâr el-Ahres siyasi şiirleriyle ön plana çıkarken, Abdülbaki el- Fârûkî, Hasan el-Bezzâz, Muhammed b. Ahmed el-Mevsilî gibi Musullu şairler dini şiirleriyle ön plana çıkmışlardır.²

Osmanlı hakimiyeti altında geçirdikleri dört yüzyılı duraklama ve gerileme dönemi olarak kabul eden bazı Arap milliyetçileri bu dönemde edebiyatın ve sanatın köreldiği düşüncesini savunmuşlardır. Arap edebiyatı tarihçilerinin bir kısmı Fâtimiler, Memlükler, Eyyubiler ve Osmanlı Devleti'ni kapsayan 540 yıllık dönemi İnhitat (Durgunluk ve Gerileme) Dönemi olarak isimlendirmişler ve Napolyon'un Mısırı işgalini Nahda hareketinin ilk adımı olarak görmüşlerdir. Modern dönem Arap edebiyatçılarından Corci Zeydan (1861-1914), Ahmed Emin (1886-1954), Hüseyin Heykel (1888-1956), Taha Hüseyin (1889-1973) ve Şevkî Dayf (1910-2005) bu görüşü benimseyenlerdendir.³ Bu yazarlardan Corci Zeydan, bu dönemde yeni eser verilmediğini, önceki dönemlerde yazılan eserlerin meyvesinin yendiğini, Osmanlı hâkimiyetiyle beraber şairlerin dillerinin bozulduğunu ve yeteneklerinin âdeta donduğunu söyler.⁴ Zeydan, bu dönemi “Şerhler ve Hâşiyeler Asrı” olarak adlandırmanın daha doğru olduğunu çünkü bu dönemde genel olarak şerh ve haşiye

¹ 'Umer Desûkî, *Fi'l-edebi'l-hadîs*, (Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2000), 24-29; Davut Hut, “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2016/ 1 (Ekim/2016), 105-117.

² Muhammed Hasan Ali el-Hillî, “Eserü'l-bîe fi edebi'l-müdüni'l-'Irakî fi karni't-tâsi' 'aşer”, *Mecelletü'l-Kadisiyye li'l-'ulumi'l-insaniyye*, 2022/4, (Aralık/2022), 176-178.

³ Ahmet Gür, “Mısır'daki Modern Arap Edebiyatı Entelektüel Uyanışının Öncüsü: Rifâ'a Râfî'i et-Tahtâvî (1801-1873)”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (Aralık/ 2022), 819.

⁴ Corci Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, (Kahire: Müessesetü Hindâvi lit-Ta'lim ve's Sekâfe, 2013), 1077-1079.

yazıldığını, edebiyatın durma noktasına geldiğini savunur. Bununla beraber inhitat döneminin sonlarına doğru yetişmiş olan bazı şair ve yazarların da varlığından bahseder.⁵ Zeydan bu şairler arasında Abdülbâkî el-Fârûkî'den de bahsetmiştir. Ancak onu inhitat dönemi şairleri arasında değil geçiş dönemi şairi olarak zikretmiştir. O, el-Fârûkî'nin nazım ve nesirde eski yolu takip ettiğini çünkü Avrupa edebiyatıyla karşılaşmadığını söyler. Öyle anlaşıyor ki Zeydan varlığını kabul etmek durumunda kaldığı, eserleri meşhur olan edipleri kitabında zikretmiş, daha az bilinenleri Arap milliyetçiliğini yaymak ve Osmanlı devrinin duraklama ve gerileme dönemi olduğu tezini desteklemek için yok saymıştır. Şevki Dayf ise eserinde Osmanlı Döneminin Irak'ında o dönemi temsil edebilecek şairlerin olmadığını ancak Iraklı divan sahibi bazı şairlere terâcim kitaplarında rastladığını ifade edip Şehabeddîn el-Mûsevî (öl. 1676) ve Muhammed Kâzım el-Ezerî'yi (öl. 1796) örnek vermiştir.⁶

Bununla beraber modern Arap edebiyatı tarihçilerinin ortaya attığı ilim, sanat ve edebiyatta duraklama ve gerileme olduğu fikrinin doğru olmadığını destekleyen terâcim ve tabakât kitapları mevcuttur. *el-A'lâm (Kāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikin)*, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karni's-sâlis 'aşer* gibi bibliyografik eserleri incelediğimizde bu dönemde yaşamış pek çok edip ve şair hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Yine *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre* adlı doktora tezi de bu görüşümüzü desteklemektedir.⁷ Hristiyan Arapların Osmanlı dönemine duraklama ve gerileme dönemi demeleri gayet doğaldır. Çünkü Müslüman Araplarla bir din paydaları olmadığı için yazılan dini metinler onlar için pek bir şey ifade etmemektedir. Ancak Müslümanlar, kendilerine hitap eden bu metinleri okuduklarında edebi bir zevk duyabilirler.

Tezimizin konusunu oluşturan şairimiz Abdülbâkî el-Fârûkî'nin yaşadığı dönemde Mısır'da ve bazı Arap vilâyetlerinde Nahda hareketinin etkisiyle şiir ve

⁵ Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 1080.

⁶ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, (Kahire: Daru'l-Meârif, 1995), 5/326.

⁷ İbrahim Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011).

edebiyata farklı temalar girmiş olsa da Irak'ta henüz Nahda hareketi etkili olmadığı için klasik temalar hakimiyetini sürdürmektedir. Gençlik ve olgunluk dönemi 19. yüzyılda geçen şairin yaşadığı dönemdeki edebi eserleri siyasi, dini ve içtimai olmak üzere üç temel başlıkta incelemek mümkündür.

Siyasi şiirler, Şii şairlerin itikatlarını yaymak için yazdığı şiirler dışında, çoğunlukla methiye türündendir. Bu şiirler genellikle padişahlara, vilayetlerdeki vali ve paşalara, devlet ricâline yazılan şiirleri kapsar. Onların kahramanlıklarının, cesaretlerinin, galibiyetlerinin yanı sıra yaptıkları yenilikleri ve inşâ ettikleri mescitleri, medreseleri ve diğer hayırları sebebiyle de kaleme alınan bu şiirlerle bazen de mal ya da makam elde etmek amaçlanmıştır.⁸

Bu yüzyılın Osmanlı Devleti'nin güç kaybettiği bir dönem olmasına bağlı olarak taşradaki vilayetlerde etkisinin azalması ve bu bölgelerde oluşan yönetim boşluklarının yanı sıra savaşlarda alınan yenilgilerin maddi sonuçlarının halka yansması Osmanlı idaresi altında yaşayanları sıkıntıya sokmuştur. Dolayısıyla bu sıkıntılar yönetimden memnun olmamaya sonuçlanmıştır. Şair ve edipler de eserlerinde yaşadıkları sıkıntıları ve yönetimden memnun olmadıklarını dile getirmişlerdir. Yönetimi yeren⁹ ve reformlar yapılması gerektiğini savunan¹⁰ şiirler de kaleme alınmıştır. Yazılan şiirler arasında Vahhabilikle ilgili şiirler de siyasi şiirlere örnek gösterilebilir.¹¹

Bu dönemde yazılan dini şiirlerde de büyük bir gelişme olduğu görülmektedir. Hz. Peygambere yazılan methiyeler gelişmiş ve ona yazılan bedîiyyeler çoğalmış, sanatsal olgunluğa erişen sufi kasideleri artmıştır.¹² Dini şiirler herhangi bir maddi menfaat gütmeksizin Allah'ın rızasını kazanmak ve ahirette karşılığını bulabilmek amacıyla kaleme alınmıştır. Yazılan dini şiirleri üç ana başlık

⁸ Yusuf İzzeddin, *eş-Şi'rü'l-İraki ehdâfuhu ve hasâisuhu fi'l-karni't-tâsi' aşr*, (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1977), 31-118; İbrahim el-Vâ'ilî, *eş-Şi'ru's-siyâsi'l-İrâkî fi karni't-tâsi' aşar*, (Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1961), 119.

⁹ el-Vâ'ilî, *eş-Şi'ru's-siyâsi'l-İrâkî fi karni't-tâsi' aşar*, 119-120.

¹⁰ Abdülbâkî el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî fi (min) münşe'âti'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 284.

¹¹ el-Vâ'ilî, *eş-Şi'ru's-siyâsi'l-İrâkî fi karni't-tâsi' aşar*, 119-120.

¹² Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer fi terâcimi 'ulemâ'i'l-karni's-sânî ve's-sâliş aşer*, thk. Abdullah el-Cübûrî, (Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabîye li'l-Mevsû'ât, 2007), 85

altında incelemek mümkündür: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yazılan methiyeler, Ehl-i beyt'e yazılan methiyeler ve mersiyeler, İslam büyüklerine yazılan methiyeler.

Hz. Peygamber'e yazılan methiyeler incelendiğinde Fârûkî'nin de divanında olduğu gibi geçmişte yazılmış, beğenilmiş, meşhur methiyelere tahmis yapıldığı görülmektedir. Özellikle Muhammed b. Saîd el-Bûsîri'nin (öl. 695/1296 [?]) *el-Şâhidetü'l-hemziyye (Ümmü'l-kurâ fî medhi hayri'l-verâ)* ve *Şâhidetü'l-bürde (el-Kevâkibü'd-dürriye fî medhi hayri'l-beriyye)* adlı eserlerine tahmis ve taştir yazılmıştır. Muhammed Sa'îd es-Suveydî¹³ de Abdülbâkî el-Fârûkî gibi yazdığı tahmisi beğenilenlerdendir.

Çoğunluğu Müslüman olan Irak halkı Sünniler ve Şiiler olmak üzere iki mezhebe ayrılmışlar. Irak'taki Şiiler daha çok Şîa'nın İsnââşeriyye kolundandır. Bu mezhebe mensup olan Şîî şair ve edipler inançlarını eserlerine de yansıtmışlardır. Daha çok Hz. Ali'nin (r.a.) ve Âl-i abâ'nın faziletleri, Hz. Ali'nin (r.a.) şehit edilmesi, Hz. Hüseyin (r.a.) ve yanındakilerin Kerbelâ'da şehit edilmesi ve bundan duyulan derin üzüntü, 12 imamın faziletleri gibi konuları şiirlerinde işlemişlerdir.

Bu dönemde Şîî şairlerin dışında Sünnî şairler de inançlarına aykırı olmayacak şekilde bu konuları şiirlerinde işlemişler, bu elim hadiseden duydukları üzüntüleri şiirlerinde dile getirmişlerdir. Bunu başarılı bir şekilde yapan şairler arasında Abdülbâkî el-Fârûkî, Molla Hasan el-Bezzâz, Muhammed Sa'îd es-Suveydî sayılabilir.¹⁴ Sünnî şairlerin de eserlerinde bu tarz konuları işlemelerinde Muharrem ayının 10. günü Hz. Hüseyin'e (r.a.) dair mersiye alanında şiir yarışmalarının düzenlenmesi ve kazanan şairin şiirlerinin toplumdaki her kesim tarafından bilinip ezberlenmesinin de etkisi olabilir.¹⁵

Irak'ta sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve Ehl-i beyte değil din ve tasavvuf büyüklerine, mezhep imamlarına da methiyeler yazılmıştır. Halk tarafından sevilen ve saygı gösterilen İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye (öl. 767), Muhyiddîn İbnü'l-Arâbi'ye (öl. 1240), Abdülkâdir Geylânî'ye (öl. 1166), Şeyh Ahmed er-Rifâ'i'ye (öl.

¹³ el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer*, thk. Abdullah el-Cübûrî, 223.

¹⁴ İzzeddin, *eş-Şi'rü'l-Irakî*, 101; Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, 97.

¹⁵ İzzeddin, *eş-Şi'rü'l-Irakî*, 88; Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, 91.

1182) ve Şeyh Hâlid el-Bağdâdî'ye (öl. 1827) şairler methiyeler yazmışlardır.¹⁶ Methiye yazan şairler arasında Abdülhamîd el-Âlûsî¹⁷, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî¹⁸, Abdülbâkî el-Fârûkî¹⁹ de vardır.

İçtimai şiirlere geldiğimizde ise daha çok dostluk ve kardeşlik türüne örnek oluşturan eserler kaleme alındığı görülmektedir. Şairler arkadaşlarının ya da devrin ileri gelenlerinin evlilik, çocuğunun ya da torununun olması, müftülük, müderrislik gibi görevlere getirilmeleri, uzak bir yere gitmeleri ya da gelmeleri gibi sebeplerle tebrik, kutlama ve tarih düşürme şiirleri kaleme almışlardır.

İnhitat dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Irak'ta ilmi faaliyetler de edebi faaliyetler gibi durmamış ve bu coğrafyada pek çok fâkih, muhaddis ve müfessirler yetişmiştir. Bu âlimler arasında 'Rûhu'l-Meânî' adlı tefsiri ile bilinen Ebu's-Sena Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî²⁰ (ö. 1854), torunu Mahmûd Şükrî el-Âlûsî²¹ (öl. 1924), İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında Türkçe, Arapça ve Farsça eserler kaleme alan ve Berzencîler ailesinden gelen son devir Osmanlı âlimlerinden Ahmed Fâiz Efendi²² (öl. 1912'den sonra), fâkih, edip ve şair Ali Alâeddîn el-Âlûsî²³ (öl. 1922), Bağdat Müftülüğü yapan ve pek çok eseri şerh eden Saîd b. Muhammed Emîn et-Tabakcalî el-Bağdâdî²⁴ (öl. 1856) örnek verilebilir.

Tezimizin konusunu oluşturan Abdülbâkî el-Fârûkî'nin siyasî, içtimâî ve dînî konularda yazdığı şiirlerin yanı sıra İslam büyüklerine yazdığı bazı methiyelerinin üzerine tahmisler yapılmış ve şerhler yazılmıştır. Bugün bile Arap dünyasında bazı kesimler tarafından okunan şiirleri vardır. Ancak Türkçe literatürde şair ve eserleri

¹⁶ İzzeddin, *eş-Şi'rû'l-Irakî*, 104-118; Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, 93.

¹⁷ el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer*, thk. Abdullah el-Cübûrî, 164.

¹⁸ el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer*, thk. Abdullah el-Cübûrî, 64.

¹⁹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî fî (min) münşe'âti'l-Fârûkî*, (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî 1287/1870), 127-129.

²⁰ Muhammed Mehdî el-Basîr, *Nahdatu'l-Irakî'l-edebîye fî'l-karnî't-tâsi' 'aşar*, (Bağdad: Matbaatu'l-Irak, 1946), 9; Muhammed Eroğlu, "Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989) 2/550-551.

²¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Mahmûd Şükrî el-Âlûsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/548-549.

²² Mustafa İsmet Uzun, "Ahmed Fâiz Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989) 2/64-65.

²³ Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, 249-250.

²⁴ el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer*, thk. Abdullah el-Cübûrî, 270-275.

hakkında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki²⁵ bir ansiklopedi maddesinden ve *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*²⁶ adlı doktora tezinde kısa bir bilgiden başka herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Öte yandan şairin devlet ricâlinden olması ve geniş edebî çevreye sahip olması yazdığı şiirlerde dönemin toplumsal ve siyasi olaylarından bahsetmesi, şiirlerine dönemindeki paşaların katıldığı savaşları konu edinmesi her ne kadar tezimizin konusu olmasa da yaşadığı toplumu yansıtmaya açısından önemlidir.

Bu çalışmada, Arap edebiyatına manzum ve mensur eserleriyle katkıda bulunan Abdülbâkî el-Fârûkî ve divanı tanıtılmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda şairin 1870 ve 1964 yılında basılan *et-Tiryâku'l-Fârûkî fî münşe'âti'l-Fârûkî* adlı divanı kullanılmıştır. Şairin hayatıyla ilgili bilgiler için 1964 yılında basımı yapılan divandan, terâcim ve tabakât kitaplarından yararlanılmıştır. Bazı beyitlerde iki nüsha arasındaki yazım farklılıklarından dolayı şiirlerin yazımında 1870 yılında basılan divan esas alınmıştır. Şairin divanında İslam büyüklerine yazdığı methiyelerin çokluğu ve tezin sınırını aşması sebebiyle methiyelerden üzerine şerh yazılanlar seçilmiş ve tercüme edilerek literatüre katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) için kaleme aldığı methiyenin üzerine şerh yazılmamış olsa bile bu çalışmada olması gerektiği düşünüldüğünden ona da yer verilmiştir.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmada birinci bölümde Abdülbâkî el-Fârûkî'nin ailesi, hayatı, eserleri ve edebî kişiliğinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise divanı tanıtılarak şiirleri temalarına göre ayrılmıştır. Hangi şiiri ne amaçla, kim için kaleme aldığı şiirlerinden önce belirtilmiş, şiir metninin altında ise Türkçe tercümesi verilmiş ve kullanılan edebî sanatlar belirtilmiştir. Üçüncü bölümde ise Arap Edebiyatında methiyelerle ilgili kısa bir bilgi verilmiş, örneklerle zenginleştirilmiştir. Daha sonra şairin Hz. Peygamber'e (s.a.v.), Hz. Ali'ye (r.a.), Abdülkâdir-i Geylânî ve İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye yazdığı methiyeler tercümeleriyle birlikte kaydedilmiştir. Methiyelerin çok uzun olması sebebiyle, önce tamamının verilmesi yerine her beytin doğrudan tercüme edilmesi yöntemi esas

²⁵ Halit Zavalı, "Fârûkî, Abdülbâkî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/177-178

²⁶ Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, 123-131.

alınmıştır. Bazı beyitlerin şerhlerle ya da nüshalarla aralarında farklılıklar olması, bazı beyitlerin şerhlerde olmaması gibi durumlar dipnotlarda belirtilmiştir. Bununla beraber beytin Arapçasıyla ilgili bir açıklama yapılacaksa Arapça metne, Türkçe tercümesi ile ilgili bir açıklama yapılacaksa Türkçe tercümesine dipnot konulmuştur.

Bu çalışmayla literatüre bir Arapça divanda İslam büyüklerine yazılan methiyeleri kazandırmak ve bu alandaki açığın kapatılmasına katkıda bulunmanın yanı sıra bir gerileme ve çöküş dönemi olarak görülen Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatının aslında anlatılanlardan farklı olduğu, bu dönemde de değerli pek çok edip ve şairin yetiştiğinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ'NİN HAYATI, GÖREVLERİ VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

1.1. Abdülbâkî el-Fârûkî 'nin Ailesi

Abdülbâkî el-Fârûkî el-'Umerî, 'Umerî ailesinden gelmekte ve soyu ikinci halife Hz. Ömer'e (r.a.) dayanmaktadır. Bu sebeple 'Umerî ailesi sadece Musul'da değil bütün İslam aleminde önemli bir yere sahiptir. Mekke, Dımeşk, Mısır ve Musul olmak üzere farklı bölgelere dağılmış olan bu ailenin kollarından en çok bilinenleri Dımaşk ve Musul'a yerleşenleridir. Abdülbâkî el- Fârûkî de bu ailenin Musul'a yerleşen kolundan gelmektedir.²⁷

'Umerî ailesinden Musul'a ilk gelen kişi el-Hâc Kâsım el-'Umerî'dir. 1560 yılında Musul'da Bâbu'l-'Irak yakınlarına yerleşen el-Hâc Kâsım, bölgede ilk olarak cami inşa ettirmiş daha sonra medrese ve hamamlar kurarak bölgeye canlılık kazandırmıştır. 'Umerî ailesinin üyeleri bölgeye yerleştikten sonra Osmanlı Devleti'yle de iyi ilişkiler kurmuş, bu ilişkiler sebebiyle devletten maddi destek görmelerinin yanı sıra kadılık, müftülük, kethüdalık, defterdarlık gibi yüksek mevkîlerde görevler almışlar böylece Irak ve Musul siyasetinde söz sahibi olmuşlardır.²⁸

Beş yüzyıl boyunca Musul'da hayatlarını idame ettirmiş olan 'Umerî ailesi vezirlikten sefirliğe, kadılıktan defterdarlığa pek çok farklı alanda devlete hizmet etmiştir. Musul kadılığı yapmış olan Fethullah b. Musa el-Hatîb (öl. 1695) ve Abdülbâkî Murad b. Osman el-Hatîb el-'Umerî (öl. 1697) ile Musul müftülüğü ardından Bağdat kadılığında vazifelendirilmiş Ebû'l-Fedâil nisbesiyle bilinen Ali b. Murad b. Osman el-Hatîb el-'Umerî başarılarıyla öne çıkan isimlerdendir.²⁹

Bununla beraber ilim, fen ve edebiyata da önem vermiş olan bu aileden çok sayıda şair, edip, yazar ve din adamı yetişmiştir. 'Umerî ailesinden Musul'a gelen ilk kişi olan el-Hâc Kâsım el-'Umerî'nin ilim sahibi, kültürlü bir din adamı olduğu

²⁷ İbrahim Halil el-'Allâf, "Târihu'l-usrati'l-'Umeriyye fi'l-Mevsil" *Dünya'l-Vatan* (Erişim 12 Mayıs 2023).

²⁸ el-'Allâf, "Târihu'l-usrati'l-'Umeriyye fi'l-Mevsil" *Dünya'l-Vatan*.

²⁹ el-'Allâf, "Târihu'l-usrati'l-'Umeriyye fi'l-Mevsil" *Dünya'l-Vatan*.

bilinmektedir. Aynı aileden Abdülbâkî b. Murad el-‘Umerî (öl. 1697), Yahya b. Murad el- ‘Umerî (öl. 1748), Mahmud b. Yunus el-‘Umerî (öl. 1782), Muhammed Emin el-‘Umerî (öl. 1788) ve Yasin el-‘Umerî (öl. 1816) de aynı aileden ilmî ve edebî pek çok eseri bulunan tanınmış kimselerden sadece bir kaçıdır.³⁰

1.2. Adı, Künyesi, Nisbeleri ve Doğumu

Asıl adı Abdülbâkî b. Süleymân b. Ahmed el-Fârûkî olan şair Irak’ta 13./19. asrın en meşhur şairlerindendir. Bazı kaynaklarda 1204/1790 senesinde, bazılarında ise 1789 senesinde Musul’da dünyaya geldiği belirtilmektedir.³¹ Hayatı hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadığımız şair, Divanının mukaddimesinde Musul Hanefî müftüsü olan Ebu’l-Fedâil Ali’nin torunu olduğunu belirtmiştir.³²

Musul’da doğan şairin “‘Umerî” ve “Fârûkî” nisbelerinin yanı sıra Musul’da doğduğu için “Mevsilî” nisbesi de bulunmaktadır. İrticalen şiir söyleme kabiliyetinden dolayı “Fevrî” mahlasıyla da bilinmektedir.³³

1.3. Gençliği

Şairin ilk eğitimini babasının yanında tamamlaması daha sonra ise dönemin ileri gelen alimlerinden farklı alanlarda dersler alması ulaştığımız bilgiler arasındadır. Erken eğitim hayatıyla ilgili çok az şey bilinen Fârûkî, küçüklüğünden itibaren hayal gücü ve zekâsıyla dikkat çekmiş, gençlik yıllarında edebiyat ve şiirle ilgilenmiş, ömrünün sonuna kadar edebiyat ve şiirle olan bağıni hiç koparmamıştır.³⁴

1.4. Vefatı

Fârûkî 1278/1861 yılının Cemâziyelevvel ayının son pazartesi gecesi Bağdat’ta vefat etmiş ve Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin kabrinin yanına

³⁰ el-‘Allâf, “Târîhu’l-usrati’l-‘Umeriyye fi’l-Mevsil” *Dünya’l-Vatan*.

³¹ Zavalı, “Fârûkî, Abdülbâkî”, 12/177-178; Luvis Şeyho, *Târîhu’l-âdâbi’l-‘Arabiyye fi’l-karni’t-tâsi’ ‘aşer ve’r-rub’i’l-evvel mine’l-karni’l-‘işrîn*, (Beyrut: Dâru’l-Meşrik), 99; Ömer Rıza Kehhale, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn: Terâcimü muşannifi’l-kütübi’l-‘Arabiyye*, (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turasi’l-‘Arabi) 5/71.

³² el-Fârûkî *et-Tiryâku’l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru’n-Nu’mân, 1964), 4; Üsâmeddin Osman b. Ali b. Murâd el-Umerî, *er-Ravdatü’n-nadr fi tercemeti udebâi’l-‘asr*, thk. Selim en-Nuaymî (Bağdat: el-Mecmau’l-İlmiyyü’l-‘Irâkî, 1975), 1/3.

³³ Hayreddin ez-Ziriklî, *Âmûsü terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘Arab ve’l-Müsta’rebîn ve’l-Müsteşrikîn*, (Beyrut: Dâru’l-Melâyîn, 2002), 3/272; Zavalı, “Fârûkî, Abdülbâkî”, 12/177-178.

³⁴ Muhammed Halil el-Murâdî, *es-Silkü’d-düreri fi a’yânî’l-karni’s-sâliş ‘aşari fi’l-fikri ve’s-siyaseti ve’l-ictima’i*, (Beyrut: Lecnetü’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1971), 65.

defnedilmiştir.³⁵ Seyyid Abdülgaffâr el-Ahres (öl. 1873)³⁶ onun için birçok kaside ve ölümü üzerine de bir mersiye yazmış, ölümünü Irak'ın başına gelen bir felâket olarak tasvir etmiştir.³⁷ Ulaştığımız bazı kaynaklar bize Fârûkî'nin et-te'rîh sanatını kullanarak vefat tarihini bir beyitle kitaplarından birine not ettiğini söylemektedir. Tarih düşürdüğü beyti şöyledir³⁸:

بَلِّسَانٍ يُوجِدُ اللَّهَ أَرَّحُ... ذَاقَ كَأْسَ الْمُنُونِ عَبْدُ الْبَاقِي

Allah'ı birleyen bir dille Abdülbâkî'nin ölüm şarabından tattığı tarih.

Şairin bu beytinin ذَاقَ كَأْسَ الْمُنُونِ عَبْدُ الْبَاقِي kısmındaki kelimeler toplandığında şairin vefat yılı olan 1278 sayısı elde edilmektedir.

Abdülbâkî el-Fârûkî arkasında üç evlat bırakmıştır: Süleyman Fehim Efendi, Hüseyin Hüsni Bey ve Muhammed Vecîhî Bey.³⁹

1.5. Görevleri

Fârûkî daha 20 yaşına gelmeden Musul ve Bağdat'ta idari görevlerde bulundu. Bu görevlerden birisi de Musul Kethüdalığı⁴⁰ idi. Kendisi bu görevini icra ederken Musul'un ileri gelenlerinden bir heyet oluşturdu ve bu heyetin başkanlığını da kendisi üstlendi. Daha sonra Musul'un ileri gelenleri onu Celîlîzâdeler'den Yahya Paşa'nın Musul'a vali olarak atanmasını rica etmesi için Bağdat valisi Davut Paşa'ya gönderdiler. Davut Paşa ise gururu ve kibriyle bilinen bir paşa olduğundan ona müracaat edenler ondan çok çekinirlerdi. Ancak Fârûkî, ona verilen bu görevi edebi kabiliyeti sayesinde rahatlıkla yerine getirdi. Heyetle beraber Bağdat valisinin

³⁵ el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer*, thk. Abdullah el-Cübûrî, 299.

³⁶ Abdülgaffâr el-Ahres (1805-1873): 1220/1805 yılında Musul'da doğan şaire dilindeki tutukluktan dolayı el-Ahres lakabı verilmiştir. Bir süre sonra Bağdat'a taşınan şair kendisini iyi yetiştirmiş ve insanlar şiirlerinden çokça alıntılar yapmışlardır. 1873 yılının Arefe günü vefat eden şair ez-Zübeyr'de Hasan el-Basrî Mezarlığına defnedildi. bkz: el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer*, thk. Abdullah el-Cübûrî, 301-307; Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, 130.

³⁷ Zavalsız, "Fârûkî, Abdülbâkî", 12/177-178.

³⁸ ez-Ziriklî, *Qāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikin*, 3/272; Abdurrezâk b. Hasan b. İbrâhim b. Hasan el-Baytâr el-Meydânî, *Hilyetü'l-beşer fî târîhi'l-karni's-sâlis 'aşer*, thk. Muhammed Behcet Baytar, (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993) 779.

³⁹ el-Murâdî, *es-Silki'd-düreri fî a'yânî'l-karni's-sâlis 'aşar*, 72.

⁴⁰ Kethüdâ: Osmanlı devlet ve esnaf teşkilâtlarındaki bazı görevliler için kullanılan bir unvandır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/332-334.

makamına geldiklerinde vali onlara kahve ikram edip Fârûkî'yi yanına oturttu ve onlara ne istediklerini sordu. O şöyle cevap verdi:

يا مَلِكُ الْبِلَادِي مُنِيَّتِي حَا... شَاكَ مِثْلِي يَعُودُ مِنْكَ كَسِيرًا
أَنْتَ هَارُونُ وَقْتِهِ وَرَجَائِي... أَنْ أَرَى فِي حِمَاكَ يَحْيَى وَزِيرًا

Ey memleketin sahibi, senin yanından benim gibi birinin gönlü kırık dönmesi ne mümkün!

Sen zamanının Harun'usun ve ricam senin himayende Yahya'yı nâzır olarak görmektir.

Fârûkî'nin tavrını ve sanatındaki incelikleri beğenen Davut Paşa Celîlîzâdeler'den Yahya Paşa'nın Musul valisi olma isteğini kabul etmiş ve Yahya Paşa 1823-1827 (1238-1242) yılları arasında Musul valiliği yapmıştır. Daha sonra Dâvud Paşa'nın Bağdat valiliği döneminde, Fârûkî de bir süre Musul valiliği yapmıştır. İlerleyen zamanlarda Davut Paşa ile Osmanlı Devleti'nin arası bozulunca Dâvud Paşa'nın ve Memlûkler'in bölgedeki hâkimiyetlerini bitirmek amacıyla Fârûkî ve amcazadesi Kâsım Paşa Bağdat'a gönderilmiştir. Kâsım Paşa'nın başarısızlığa uğraması üzerine Halep Valisi Ali Rızâ Paşa kuvvetleri yardıma gelmiş ve muvaffak olmuşlardır. Bu galibiyetin ardından Fârûkî, Ali Rızâ Paşa'nın yanında Bağdat vilâyet kethüdâsı (vali yardımcısı) olarak ömrünün sonuna kadar çalışmıştır.⁴¹

Fârûkî'nin en büyük başarılarından biri olarak Necef'in ileri gelenlerinden olan iki grup arasında çıkan yerel bir isyanı bastırması gösterilir. Namık Paşa tarafından bir askeri birliğin başında kendisine her türlü yetki verilmiş olarak Necef'e gönderilen Fârûkî, bir damla kan akıtmadan bu isyanı bastırmış ve şehirde güvenliği sağlamıştır. Bu olaydan sonra Necef'te siyasi ve dini açıdan büyük bir önem kazanan Fârûkî, bu bölgeye kaymakam olarak tayin edilmiş olsa da Necef'in ikliminin ve bu

⁴¹ Abbas el-Azzâvî, *Târîhu'l-'Irâk beyne ihtilâleyn*, (Bağdat: ed-Dârul-'Arabiyye lil-Mevsûât, 1935-1956), 7/36; Zavalı, "Fârûkî, Abdûlbâkî", 12/177-178.

bölgedeki sosyal hayatın kendisine pek uygun olmadığı gerekçesiyle özür dileyerek bu görevi kabul etmemiştir.⁴²

1247/1832 yılında Bağdat Kethüdâlığı ile vazifelendirilen şair ömrünün sonuna kadar Bağdat'ta kalmıştır.⁴³

1.6. Edebi Kişiliği

Fârûkî'nin ailesi, Irak bölgesinde eskiden beri yetiştirdiği pek çok edip ve şairle bilinmektedir. Şiir ve edebiyatla iç içe büyüyen Fârûkî'nin de bu alana küçük yaşlardan itibaren ilgi duymaya başlaması şaşırtıcı değildir. Zekâsı, geniş hayal gücü ve hazır cevaplı oluşuyla o zamanki edebiyat dünyasında üne kavuşmuş, yazdığı manzum ve mensur eserlerle Arap Edebiyatına katkılarda bulunmuştur. Şiir ve edebiyat alanında iyi bir birikimi olan Fârûkî'nin sohbet meclisleri devrin sanatçı ve aydınlarıyla dolup taşmıştır.⁴⁴

Eserlerinin büyük bir kısmının manzum olması şairin şiir ve edebiyata olan düşkünlüğünün en iyi göstergesidir. Fârûkî şiirlerinde hem dini hem de din dışı konularda eserler kaleme almıştır. Yazdığı din dışı şiirlerinde zamanın devlet adamlarına övgüler, gazeller, tabiat tasvirleri, eğlence hayatı gibi klasik konuları işlemiş bunların yanı sıra dönemindeki siyasî olaylara da değinmiştir.⁴⁵ Dînî konularda yazdığı şiirlerinde genel olarak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) methiyeler, Hz. Ali'ye ve Ehl-i beyt'e methiye ve mersiyelerin yanı sıra İmâm-ı Âzam, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Abdülkâdir-i Geylânî gibi din ve tasavvuf büyüklerine karşı duyduğu sevgisini de dile getirmiştir.

Yaşadığı dönemde hem şiirde hem de nesirde ediplerin önderi olarak kabul edilen şair, pek çok ediple yakın dostluklar içerisinde olmuştur. Muhammed Emîn b. Yûsuf el-Ömerî (öl. 1872), Salih et-Temîmî (öl. 1844), Muhammed Feyzî ez-Zehâvî (ö. 1890) ve Kâdiri tarikatının vaizi olarak bilinen Muhammed Emin Efendi

⁴² Muhammed Mehdi el-Basîr, *Nahdatu'l- 'Irâkî'l- 'edebîye fi'l- 'karni't-tâsi' 'aşar*, (Bağdat: Matbaatu'l- 'Irak, 1946), 91.

⁴³ Abbas el-Azzâvî, *Târîhu'l- 'edebi'l- 'Arabî fi'l- 'Irâk*, (Bağdat: Matbuatü'l- 'Mecmau'l- 'İlmiyyü'l- 'Irâkî, 1962), 2/325.

⁴⁴ Zavalı, "Fârûkî, Abdülbâkî", 12/177-178.

⁴⁵ Zavalı, "Fârûkî, Abdülbâkî", 12/177-178.

Bağdat'taki samimi dostlarından sadece bir kaçıdır.⁴⁶ Bağdat dışında da pek çok dostu bulunan şairin en yakın dostu ise iki şiirini şerh eden Ebû's-Senâ Şehâbüddîn el-Âlûsî'dir (öl. 1270/1854).⁴⁷

İbrahim el-Vâ'ilî kaleme aldığı bir makalesinde, Fârûkî'nin şiirlerinin Irak'ta büyük bir yankı uyandırdığını, kendisiyle rekabet edildiğini ve şiirlerinin Seyyid Haydar el-Hillî (öl. 1304/1886) ve Abdulğaffâr el-Ahras gibi muasır şairler tarafından övüldüğünü zikretmiştir.⁴⁸

Tasavvufa meyilli olan şairin makamının toplum nezdinde güçlenmesinde ve nüfuzunun artmasında en önemli etken şiirleri ve özellikle dini şiirleridir. Bu şiirleri sayesinde halk nezdinde güçlenmiş ve gönüllere girebilmiştir. Böylece onun Rasulullah (s.a.v.) ve Ehl-i beytinin yanı sıra Abdülkâdir-i Geylânî ve Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî gibi tasavvuf büyükleri hakkındaki şiirleri Irak'ın edebi çevrelerinde şaire karşı olan takdir ve beğenin artmasını sağlamış, bu sebeple şiirlerine hiç de azımsanamayacak miktarda manzum ve mensur takrizler yazılmıştır. "*Hemziyyetu'l-Bûsîrî*" tahmisi, ilim ve edebiyat çevrelerinde çok büyük ilgi görmüş birçok şair ve edip bu şiirine takrizler yazmıştır.⁴⁹ Yine onun "*el-Bâkıyâtü's-şâlihât*" adlı Ehl-i beyte dair küçük divanına, Bağdat müftüsü Ebû's-Senâ el-Âlûsî (öl. 1270/1854), oğlu Bahaüddîn el-Âlûsî (öl. 1874), Abdulğanî Cemîl (öl. 1863) Bağdat müftüsü Muhammed Feyzî ez-Zehâvî (ö. 1890) ve daha birçok Bağdat, Necef ve Musul şairi takrizler yazmıştır.⁵⁰ Tabi bu takrizlerin sebebinin sadece onun çok iyi bir şair olmasından değil aynı zamanda devlet adamı olmasından da kaynaklanmış olabileceğini söyleyenler vardır.⁵¹

⁴⁶ el-Azzâvî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî fi'l-'Irâk*, 2/325.

⁴⁷ el-Azzâvî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî fi'l-'Irâk*, 2/325.

⁴⁸ İbrahim el-Vâ'ilî, "Risâlenü'n-nakd", *Mecelletü'r-Risâle* 860, Ekim/1949, 43.

⁴⁹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 64-70; el-Basîr, *Nahdatu'l-'Irâkî'l-edebîye fi'l-ğarnî't-tâsi* 'aşar, 91-92; Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, 139.

⁵⁰ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 150-160; el-Basîr, *Nahdatu'l-'Irâkî'l-edebîye fi'l-ğarnî't-tâsi* 'aşar, 91-92; Şaban, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre*, 139.

⁵¹ el-Basîr, *Nahdatu'l-'Irâkî'l-edebîye fi'l-ğarnî't-tâsi* 'aşar, 92.

1.7. Eserleri

Abdülbâkî el-Fârûkî'nin eserlerinin bir kısmı basılmış, bir kısmının üzerine şerhler yazılmış bir kısmının ise ismi ve içeriği dışında pek bir şey bulunamamıştır. Musul lehçesi ve Aramice dilinde şiirleri de bulunan şairin öne çıkan eserleri şunlardır:

- 1- *Dîvânü ehilleti 'l-efkâr fî meğâni (me 'âni) 'l-ibtikâr*: Bir edebiyat kitabı olan bu eser hakkında mukaddimesi dışında bir bilgi yoktur.⁵² Bununla beraber eserin *Dîvânü 'Abdîlbâkî el-Fârûkî* olarak da bilinen *et-Tiryâku 'l-Fârûkî min münşe'âtî 'l-Fârûkî* adlı eserle aynı olabileceğini söyleyenler de vardır.⁵³
- 2- *Nüzhetü'd-dehr fî terâcim fudalâ'i'l-'asr*: İsminden de anlaşılacağı üzere bir edebiyat ve biyografi kitabıdır.⁵⁴ Kendi dönemindeki ileri gelen kimselerin hayat hikâyelerini ihtiva eder. Serkîs bu eserin matbu olduğunun söylendiğini ancak kendisinin bu bilgiyi doğrulayamadığını bildirmiştir.⁵⁵
- 3- *Nüzhetü'd-dünyâ fî aḥbâri (meḥâmidi) 'l-vezîr Yahyâ vâli 'l-Mevşîl*: Musul valisi Yahyâ Paşa'nın valiliği sırasında büyük bir kıtlık ortaya çıkmış ve Yahya Paşa bu dönemde fırınlar yaptırmıştır. Abdülbâkî el-Fârûkî bu eserinde cömertliği ve hayır işlerini sevmesi ile bilinen Yahyâ Paşa'nın ilk valilik yıllarında (1822-1826) yaptığı hizmetlerden övgüyle bahsetmiş aynı zamanda bu dönemde yaşamış bazı önemli şahsiyetlerin hayatları hakkında bilgiler vermiştir.⁵⁶ Eserin bir nüshası Bağdat'ta el-Mektebetü'l-Kadiriyye'de kayıtlıdır (nr. 1250).
- 4- *el-Bâkıyâtü 'ş-şâlihât*: Abdülbâkî el-Fârûkî'nin ikinci divanı olan bu eser 1270/1854 yılında tamamlanmış ve basılmıştır. Hz. Peygamber'i (s.a.v.), Hz. Ali'yi (r.a.), evlatlarını ve on iki imamı övdüğü 78 kasideyi ihtiva eder. Bu eser daha sonra bütün şiirlerinin toplandığı *et-*

⁵² el-Basîr, *Nahdatu'l- 'Irâkî'l-edebîye fî'l-ḳarnî't-tâsi' 'aşar*, 97.

⁵³ Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemü 'l-maṭbû'âtî 'l-'Arabiyye ve 'l-mu'arrebbe*, (Kahire: Matbaatu Serkîs, 1928) 2/1384.

⁵⁴ el-Basîr, *Nahdatu'l- 'Irâkî'l-edebîye fî'l-ḳarnî't-tâsi' 'aşar*, 97.

⁵⁵ Serkîs, *Mu'cemü 'l-maṭbû'âtî 'l-'Arabiyye ve 'l-mu'arrebbe*, 2/1384.

⁵⁶ el-Âlûsî, *el-Miskü 'l-ezfer*, thk. Abdullah el-Cübûrî, 298; Zavalı, "Fârûkî, Abdülbâkî", 12/177-178.

Tiryâku'l-Fârûkî min münşe'âti'l-Fârûkî adlı eserin içine dâhil edilmiştir.

- 5- *et-Tiryâku'l-Fârûkî min münşe'âti'l-Fârûkî*: Büyük bir divan olan bu eser hakkında bir sonraki bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ'NİN DİVANI

2.1. *et-Tiryâku'l-Fârûkî min Münşe'âtî'l-Fârûkî*

Şairin bütün şiirlerini toplayan bu divan Osman el-Mevsîlî tarafından tahkik edilmiş ve ilk baskısı 1287/1870 yılında, yani şairin vefatından dokuz yıl sonra, Hasan Ahmed et-Tûhî tarafından Mısırda 336 sayfa olarak yayınlanmıştır. Daha sonra 1316/1898-1899 yılında Osman el-Mevsîlî tarafından bablara ayrılarak ve bazı şiirleri eklenerek 456 sayfa olarak daha düzenli bir şekilde baskısı yinelenmiştir.⁵⁷ 1374/1964 yılında Hasan el-Kütübi ve Numan Press tarafından bir baskı daha yapılmıştır. Hasan el-Kütübi ve Numan Press tarafından yayınlanan baskı ile birinci baskıyı karşılaştırdığımızda, aslında birinci baskıda olmayan, esere daha sonra dâhil edilen kısımlar olduğunu gördük. Ancak bu kısımların gelişi güzel yerleştirilmediği, belli bir düzen içinde olduklarını söylemekte fayda var. Zira eklenen kısımlar şairin şiirlerine yazılan övgülerden, takrizlerden⁵⁸ ve taştirlerden⁵⁹ oluşmaktadır. Bu övgü, takriz ve taştirler, hangi şiire yazıldıysa yazıldıkları şiirlerin altına kimin yazdığı belirtilerek eklenmiş ve ortaya güzel bir çalışma konulmuştur. Biz bu çalışmamızda daha çok 1870 ve 1964 yılında basılan nüshaları kullandık. Bu iki basımı karşılaştırdığımızda 1964 yılında basılan nüshada 1870 yılında basılan nüshada olmayan kelime ve gramer hataları olduğunu fark ettik. Dolayısıyla çalışmamızda iki eseri karşılaştırarak kullanmış olmamıza rağmen temelde kullandığımız eser 1870 yılında basılan eserdir.

⁵⁷ Şeyho, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye fî'l-karni't-tâsi'* 'aşer ve'r-rub'i'l-evvel mine'l- karni'l- 'işrîn, 99.

⁵⁸ Takriz: Bir müellifin eserine genellikle müellifin ricası üzerine dönemin önde gelen âlim ve ediplerinin yazdığı övücü takdim yazısı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa İsmet Uzun-Ahmet Turan Arslan, "Takriz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/472-474.

⁵⁹ Taştir: Şairin, bir başka şairin şiirini alarak, bu şiirin sadrına ya da acuzuna kendisinden birer satır eklemesidir. Yani şair bir şiiri alır, bu şiirin acuzunu ya da sadrını atar bunun yerine kendisi acuz ya da sadr ekler ve şiiri tamamlar. Bu tür şiirlere muşattar adı verilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi IV*, (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015), 393-394.

1964 yılında basılan eserde ilk olarak müellifin hayatı, eserleri, edebi kişiliğinden bahsedilmiştir. Daha sonra eseri tahkik eden Osman el-Mevsılî kısa bir yazı kaleme aldıktan sonra şairin divanıyla ilgili bilgi vermiştir. Osman el-Mevsılî'nin esere dair 12 beyitlik şiirinin ardından İslami gelenekte her zaman gördüğümüz besmele, hamdele ve salveyle başlanmış ve müellifin edebi yönüyle ilgili bilgi verildikten sonra “kâle rahimehullahu teâlâ” sözüyle müellifin eserine geçilmiştir.⁶⁰

Fârûkî birkaç sayfalık mukaddimesinde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) methiyelerde bulunmuş, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'ten övgüyle bahsetmiştir. Mukaddimesinin son paragrafında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'a yakın olmak için en büyük vesile olduğunu ve ahirette özellikle ümmetinin günahkârlarına ve aşırılarına şefaatinin olacağını, kendisinin ise en büyük günahkârlardan olduğunu, ceza gününde kötü amellerinin kendisine döneceğini söylemiştir. Akabinde Rahman Sûresinin 60. âyetini zikrederek: “İyiliğin karşılığı yalnız iyiliktir.” demiş, Rasulullah'a (s.a.v.) methiyelerinin kendisine ahiret gününde döneceğini umduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

مَدِيحُ آلِ النَّبِيِّ عِنْدِي... خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَالتَّجَارَةِ

أَنْجُو بِهِ مِنْ عَذَابِ نَارٍ... وَفُودَهَا النَّاسُ وَالْجَارَةِ⁶¹

Peygamberin âline övgü bana göre eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır.

Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateş azabından onlarla kurtulacağım.

Şair ilk beyitte Cumâ Sûresinin 11. âyeti olan: {وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا} انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَمِنَ التَّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ} “(Böyle iken) onlar, bir ticaret yahut bir eğlence gördükleri zaman, ona (doğru) dağılıp gittiler, seni de (hutbede) ayakta bıraktılar. De ki: “Allah katında olanlar, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”

⁶⁰ el-Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsılî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 1-3.

⁶¹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870) 106.

ayetinden⁶², ikinci beyitte Tahrîm Sûresinin 6. âyeti olan: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ} “Ey iman edenler! (Ailede beraberce İslâm’a uygun yaşayın da böylece) kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve (yanıcı) taşlar olan ateşten koruyun. Onun üzerinde (görevli) iri yapılı, haşin tabiatlı, Allah’ın kendilerine emrettiği şeylere baş kaldırmayan ve emredildikleri şeyleri yapan (on dokuz zebânî) melekler vardır.” âyetinden iktibâs yapmıştır.⁶³

Şiirlerinin büyük bir kısmı Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve Ehl-i beyte methiyelerden oluşan Fârûkî, eserine Bûsîrî’nin (öl. 695/1296 [?]) Hz. Peygamber (s.a.v.) için yazdığı meşhur kasidesi *el-Şâşîdetü’l-hemziyye*’ye tahmis⁶⁴ yaparak başlamıştır.⁶⁵ Eserin 1870 yılında basılan baskısında olmasa da 1964 yılında basılan baskıda bu tahmise yazılan takrizlere ve taştirlere de yer verilmiştir. Kâdirî tarikatının vaizi olarak bilinen Muhammed Emin Efendi, Muhammed Emîn b. Yûsuf el-‘Umerî (öl. 1872), Abdulğaffar el-Ahras (öl. 1873), Muhammed Câbir el- Kazîmî (öl. 1859), es-Seyyid Razî el-Kazvînî (öl. 1896), es-Seyyid Mehdî el-Kazvînî (öl. 1883), es-Seyyid Haydar el-Hillî, es-Seyyid Mehdi el-Hillî (öl. 1872), İsmail Berzencî (öl. 1899) şairin tahmisini takriz ve taştirleriyle övmüşlerdir.⁶⁶

Bunlardan sonra divanındaki eserler sırasıyla şunlardır: *el-Şâşîdetü’l-kâfiyye*, Haydar el-Hillî’nin *el-Şâşîdetü’l-kâfiyye* tahmisi, bu tahmise Fârûkî’nin yazdığı takriz, Fârûkî’nin Hz. Peygambere (s.a.v.) yazdığı naat-ı şerif, Hz. İbrahim’in (r.a.) kabrini ziyareti sırasında yazdığı kaside, İmam Şâfî’nin şiirine yazdığı tahmis ve son olarak Sultânü’l-âşîkîn olarak tanınan İbnü’l-Fârîz’ın *el-Şâşîdetü’l-kâfiyye*’sine

⁶² Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü’l-Furkan Tefsirli Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, (İstanbul: Server Yayınları, 2016), 553.

⁶³ Feyizli, *Feyzü’l-Furkan*, 559.

⁶⁴ Tahmis: şairin kendisinden üç şatr nazmettikten sonra, bir başka şairin şiirinden iki şatr getirmek suretiyle bu şiirini beş şatrlı yapmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi IV*, 396-397.

⁶⁵ Bûsîrî’nin (ö. 695/1296 [?]) Hz. Peygamber için yazdığı kaside. Hz. Peygamber’in doğumunu, hayatının safhalarını, diğer peygamberlere olan üstünlüğünü, gazvelerini, Hulefâ-yi Râşidîn devrinin sonuna kadar İslâm davetinin tarihî seyrini, İslâm’ın diğer dinler karşısındaki üstünlüğünü, Resûl-i Ekrem’in güzel ahlâkını, Ehl-i beyt’in ve ashabın faziletlerini güzel bir üslûpla işleyen *el-Şâşîdetü’l-hemziyye* manzum bir siyer olarak değerlendirilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mahmut Kaya, “el-Kasîdetü’l-hemziyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/569-570.

⁶⁶ el-Fârûkî, *et-Tiryâku’l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru’n-Nu’mân, 1964), 65-71.

yazdığı tahmis.⁶⁷ Bu eserlerden sonra *el-Bâkıyâtü's-şâlihât* olarak adlandırdığı divanına yer verilmiştir.⁶⁸

Abdülbâkî el-Fârûkî'nin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.), Hz. Ali'ye (r.a.), Hz. Fatma'ya (r.a.), Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin (r.a.) efendilerimize, Musa el-Kâzım'a, onun torunu Muhammed et-Takî'ye ve on iki imama yazdığı methiyeleri ve mersiyelerini aynı zamanda Kerbelâ olayını ve bu olaydan duyduğu üzüntüsünü işlediği şiirlerini bir araya getirdiği divanı 1270/1853 yılında *el-Bâkıyâtü's-şâlihât* ismiyle yayınlanmıştır.⁶⁹ Daha sonra bu divanındaki şiirler *et-Tiryâku'l-Fârûkî min münşe'ati'l-Fârûkî* adlı bu divana dâhil edilmiş ve bütün şiirleri bu divanda toplanmıştır.

Müellifin *el-Bâkıyâtü's-şâlihât* başlığı altında yazdığı medhiye ve mersiyeler oldukça beğenilmiştir. Öyle ki dönemin tanınan isimlerinden olan Ebü's-Senâ Şihâbüddîn el-Âlûsî (öl. 1854), Abdullah Bahâeddîn el-Âlûsî (öl. 1874), Muhammed Mehdî el-'Umerî, Abdulğanî Cemîl (öl. 1863), Salih el-Kazvînî en-Necefî (öl. 1885), Abbâs Mollâ el-Bağdâdî (öl. 1860), Câbir el-Kâzimî (öl. 1859), İbrahim el-Kaftân (öl. 1862), Abdulğaffâr el-Ahras, Salih et-Temîmî (öl. 1844) bu esere takrizler yazmışlardır.⁷⁰ Osmân b. Abdullâh el-Mevsilî (öl. 1923) de "*el-İbtikâru'l-hassân fî medhi Seyyidi'l-ekvân*" (Mısır 1313/1895) adlı kitabıyla bu eseri tahmislemiştir.

Şair, divanın ilk kısmında bulunan *el-Bâkıyâtü's-şâlihât*'dan sonra yine dini şiirlere yer vermiş daha sonraki kısımda ise padişahlara, paşalara ve devlet ricaline yazdığı methiyelerini, yaşamla ilgili sosyal şiirlerini ve daha çok dostluk ve kardeşlik türü şiirlerini okuyucularıyla paylaşmıştır. Bunların dışında aşk ve ayrılık, tabiat tasvirleri, nefis terbiyesi⁷¹ gibi konuları da şiirlerinde işlemiştir. Sanat amacıyla kaleme aldığı şiirleri anlaşılması kolay olmayan, kapalı ifadeler içerse de irticalen söylediği şiirlerinde anlaşılır bir dil kullanmıştır.

⁶⁷ İbnü'l-Fârız'ın *el-Kaşîdetü'l-kâfiyye*'sine yazdığı tahmis ilk baskıda olmayıp esere daha sonra eklenmiştir.

⁶⁸ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 66.

⁶⁹ el-Basîr, *Nahdatu'l-'Irâkî'l-edebîye fî'l-karni't-tâsi'* 'aşar, 107.

⁷⁰ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 150-161.

⁷¹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî 1287/1870), 247.

Abdûlbâkî el- Fârûkî'nin *et-Tiryâku'l-Fârûkî min münşe'âtî'l-Fârûkî* diye adlandırdığı bu divanında bazı beyitlerin üzerine bazen birkaç satırlık bazen de yarım sayfayı geçen bilgilendirmelerde bulunmuş böylece yazdığı şiirlerle ilgili bilgi vererek okuyucuyu aydınlatmıştır.

2.2. Divanındaki Şiirlerin Konuları Bakımından İncelenmesi

Abdûlbâkî el-Fârûkî'nin divanını incelediğimizde görüyoruz ki şairin şiirleri temel olarak üç ana başlık altında ele alınabilir: Dînî şiirleri, Padişahlara, paşalara ve devlet ricali için kaleme aldığı şiirleri ile dostluk ve kardeşlik türü şiirleri. Farklı temalarda da şiirler kaleme alan şair çoğunlukla yukarıda belirttiğimiz konuları şiirlerinde kullanmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde Fârûkî'nin divanındaki şiirlerini konularına göre başlıklandırıp inceleyeceğiz.

2.2.1. Dînî Şiirleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Fârûkî'nin din ile ilgili şiirleri oldukça fazladır. Takriben divanının yarısı din temalı şiirlerden oluşmaktadır. Ali Rıza Paşa'nın Hz. Yunus'un (a.s.) makamının altına su değirmeni inşa ettirmesi sebebiyle kaleme aldığı kasidesi⁷² ile Hz. İbrahim'in makamını ziyaretiyle ilgili kasidesi⁷³ dışındaki din ile ilgili şiirlerinin neredeyse tamamı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) methiyelerden ve Ehl-i beytine yazdığı methiye ve mersiyelerden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) öven *el-Şaşıdetü'l-kâfiyye* ile Hz. Ali'yi (r.a.) methettiği *el-Şaşıdetü'l-'ayniyye* onun methiyelerinin en güzel örneklerinden olmakla beraber *el-Şaşıdetü'l-hemziyye* tahmisi de edebi çevrelerde çok ilgi görmüş, çok beğenilmiş ve üzerine takrizler yazılmıştır. Yine Abdülkâdir-i Geylânî'yi övmek için kaleme aldığı *el-Şaşıdetü'l- Kâdiriyye*'si ile İmâm-ı Âzâm'ı övmek için kaleme aldığı *el-Şaşıdetü'l -A 'zamiyye*'si de dînî şiirlerinin en güzel örneklerindendir.⁷⁴

⁷² el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsılî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 178.

⁷³ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsılî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 63.

⁷⁴ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el- Âlûsî, *Şerhu'l-harîdeti'l- ğaybiyye fî şerhi'l-Şaşıdeti'l-'ayniyye*, y.y.; Şihâbüddin el-Âlûsî, *et-Tirâzü'l-müzehheb fî Şaşıdeti'l-Bâzi'l-eşheb*, (Mısır: Cerîdetü'l-Fellâh, 1895); Ayrıntılı bilgi için bkz: Zavalı, "Fârûkî, Abdûlbâkî", 12/177-178.

2.2.1.1. Peygamber Efendimize (s.a.v.) Methiyeleri

Yazdığı şiirlerin ahirette karşısına çıkacağını uman şair divanına Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yazdığı methiye ile başlamıştır. Şairin Hz. Peygamber'e yazdığı methiyeler adet olarak fazla olmasa da beyit sayısı olarak oldukça fazladır. Abdülbâkî el- Fârûkî'nin Hz. Peygamber s.a.v. için kaleme aldığı 6 methiyesi bulunmaktadır.

19. yüzyılda şairler genel olarak öncekilerin kasidelerine tahmis ve taştir yazmışlar, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dair methiyelerde kendilerinden öncekilerin yolunu izlemişler, onların kullandıkları kelimeleri kullanmışlardır. Bu bağlamda Bûsîrî'nin *el-Şaşîdetü'l-hemziyye (Ümmü'l-kurâ fî medhi hayri'l-verâ)* ve *Şaşîdetü'l-bürde'sine (el-Kevâkibü'd-dürriye fî medhi hayri'l-beriyye)* şairler tarafından tahmisler yazılmıştır.⁷⁵ 455 beyitten oluşan *el-Şaşîdetü'l-hemziyye*'ye tahmis yazan şairlerden biri de Abdülbâkî el- Fârûkî'dir. Divanındaki en uzun şiir olan bu methiye, 1365 beyitten oluşan manzum bir siyer örneğidir.⁷⁶ Resûl-i Ekrem'in hayatını, doğumu esnasında gerçekleşen olağan üstü olayları, süt anneye verilmesini, Hz. Hatice ile evliliklerini, ilk vahiy ve sadık haberleri, hicreti, İsra ve Mirac hadiselerini, ayın yarılması mucizesini, Bedir gazvesini, Mekke'nin fethini, onun diğer peygamberlere üstünlüğünü ve güzel ahlâkını anlatan *el-Şaşîdetü'l-hemziyye*, Hulefâ-yi Râşidîn devrinin sonuna kadar İslâm davetinin tarihî seyrinden bahsetmiş, Ehl-i beyt'in ve ashabın faziletlerini güzel bir üslûpla işlemiştir.⁷⁷ Şiir şu beyitlerle başlamaktadır:

لَعَلِّي الرُّسُلَ عَنْ غَلَاكَ انْطَوَاءً ... وَأَوَّلُوا الْعِزْمَ تَحْتَ شَأْوِكَ جَاوًا

وَلِمِرْفَاكَ دَانَتْ الْأَصْفِيَاءُ ... كَيْفَ تَرَقَّى رُقَيْكَ الْأَنْبِيَاءُ

يَا سَمَاءَ مَا طَاوَلَتْهَا سَمَاءُ⁷⁸

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Şaban, XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre, 90.

⁷⁶ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 6-61.

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mahmut Kaya, "el-Kasîdetü'l-hemziyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/569-570.

⁷⁸ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 6.

Şüphesiz ki Resullerin yüceliği senin yüceliğindendir. Ülü'l-azm (Peygamberleri)senin gayen için geldiler.

Temiz (her türlü gûnahtan arınmış) olanlar senin (kurtuluş ipine, dinine) boyun eğdi, tutundu.

Senin mertebene diğer peygamberler nasıl ulaşsın?

Ey gökyüzü (gibi yüce olan nebi)! Gökyüzü (diğer Peygamberler) sana erişemez.

Fârûkî, Zebur'un, Tevrat'ın ve İncil'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) geleceğini bildirdiğini, her asırda gönderilen peygamberlerin onun gelişini müjdelediğini, en güzel asrın onun yaşadığı asır olduğunu ve erdemin onun yaşadığı çağdan yayıldığını şu şekilde ifade etmiştir:

فِي كِتَابِ الرَّبِّ نَعْتُكَ يُنْثَى... وَبِلُوحِ التَّوْرَةِ وَصَفُكَ يُمْلَى

وَبِنَصِّ الْإِنْجِيلِ قَدْ صَحَّ نَقْلًا... مَا مَضَتْ فَنْرَةٌ مِنْ الرُّسُلِ إِلَّا

بَشَّرَتْ قَوْمَهَا بِكَ الْأَنْبِيَاءُ

إِنَّ خَيْرَ الْقُرُونِ قَرْنُكَ يَنْمُو... مِنْهُ فَضْلٌ كُلُّ الدُّهُورِ يَعُمُّ

بِكَ يَزْهُو عَامٌ وَشَهْرٌ وَيَوْمٌ... تَنْبَاهِي بِكَ الْعُصُورُ وَتَسْمُو

بِكَ غُلِيَاءٌ بَعْدَهَا غُلِيَاءٌ⁷⁹

Zebur'da senin sıfatın okunuyor, Tevrat levhaları vasıflarınla dolu ve İncil'in metniyle öncekileri doğruladı.

Resullerden hiçbir devir geçmedi ki Peygamberler kavmine seni müjdelemiş olmasın.

⁷⁹ el-Fârûkî, et-Tiryâku'l-Fârûkî, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 7.

Şüphesiz en hayırlı asır senin asrındır. Erdem senin asrından yayılarak bütün zamanları kapsıyor. Seninle parlıyor yıl, ay ve gün.

Çağlar seninle övünüyor, seninle yüceliyor göklerden sonra gökler.

Şair yukarıdaki beyitlerinde cinâs ve istiâre sanatlarını kullanmıştır. الْقُرُونُ ve قَرْنُ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır. “Gün, ay ve yılın parlaması” derken gün, ay ve yıl yıldızla benzetilmiş ancak yıldız lafzı zikredilmemiş, تَبَاهَى بِكَ الْعُصُورُ “çağların övünmesi” derken çağlara insanî bir vasıf yüklenmiş ancak insan lafzı zikredilmemiş istiâre sanatı kullanılmıştır.

H. Peygamberin göğsünün yarılması hadisesini anlattığı mısraları şu şekildedir:

مَلَأَ اللَّهُ صَدْرَهُ مِنْ لَدُنْهُ... حِكْمَةً فَهُوَ لِلْحَقِيقَةِ كُنْهُ
ذَٰكَ الصَّدْرُ خُذْ الشَّرِيعَةَ عَنْهُ... شَقَّ عَنْ قَلْبِهِ وَأُخْرِجَ مِنْهُ
مُضْغَةً عِنْدَ غَسْلِهِ سَوْدَاءٌ⁸⁰

Allah-u Teala göğsünü kendi katından bir hikmetle doldurdu ki o hakikatin özüdür.

O gönül -ki- şeriatı ondan al, kalbi yarıldı ve onu yıkarken simsiyah bir et parçası çıkarıldı.

Şairin bu tahmisi dışında H. Peygamber için yazdığı 7 beyitlik el-*Kaşidetü'l-bâiyye'si* onun diğer peygamberlere olan üstünlüğünü dile getirerek başlar, yeniden diriliş gününde insanların toplanacağı ve herkesin Allah-u Teala'ya secde etmeye davet edileceği ancak dünyadayken secde etmeyenlerin bugün de secde edemeyeceği ve hüsrana uğrayacağından bahseder:

إِمَامُ جَمِيعِ الرُّسُلِ مِنْ عَهْدِ آدَمَ... إِلَى أَنْ يَبْيُومَ الْجَمْعِ يَجْمَعُهَا الرَّبُّ

⁸⁰ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 11.

وَتُدْعَى وَتُدْعَى لِلْسُّجُودِ جَمِيعُنَا... وَيُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَتَرْتَفَعُ الْحِجَابُ⁸¹

O ki Hz. Adem'den Allah-u Teala'nın insanlığı toplayacağı toplanma gününe kadar bütün Resullerin önderi,

Siz ve biz hepimiz secdeye davet edileceğiz ve etekler tutuşup hakikat perdesi açılacak.

Şair, bu beyitlerinde cinâs ve iktibas sanatının örneklerini vermiştir. جَمِيع ve الْجَمْع kelimeleri arasında cinâs-ı iştikâk vardır. İkinci beytin sonunda Kalem Sûresinin 42. âyeti olan: {يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ يَوْمَ} “O gün keşf-i sâk olacak (hakikat perdesi açılıp etekler tutuşacak) ve secdeye davet edilecekler. Fakat (namazı kılmayanlar, münâfıklar ve riyâkârlar buna) güç yetiremeyecekler.” ayetinden iktibas yapılmıştır.⁸²

Fârûkî'nin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yazdığı ve yaşadığı dönemde şairler tarafından en çok beğenilen methiyelerinden biri 31 beyitten oluşmaktadır. el-*Ḳaşîdetü'l-kâfîyye* olarak bilinen bu kasideye mersiyeleriyle tanınan şair Seyyid Haydar el-Hillî ve Câbir el-Kâzımî tahmis yazmış, yazılan tahmisler de çok beğenilmiştir.⁸³ Bir sonraki bölümde kasidenin tamamı mevcut olmakla birlikte bu bölümde de şairin en çok beğenilen şiirlerinden biri olması sebebiyle kasideden bahsetmek istedik. el-*Ḳaşîdetü'l-kâfîyye*'si şu beyitlerle başlamaktadır:

تَخَيَّرَكَ اللَّهُ مِنْ آدَمَ... وَآدَمُ لَوْلَاكَ لَمْ يُخْلَقْ

بَجَبْهَتِهِ كُنْتَ نُورًا مُضِيئًا... كَمَا ضَاءَ تَاجٌ عَلَى مِفْرَقِ⁸⁴

Allahu Teâlâ Âdemoğlu arasından seni seçti, sen olmasaydın Âdem a.s. yaratılmazdı.

⁸¹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 63.

⁸² Feyizli, *Feyzü'l-Furkân*, 564.

⁸³ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 73-77.

⁸⁴ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 61.

(Sen) Başın üzerinde parlayan bir taç gibi onun alnında ışık saçan bir nurdun.

2.2.1.2. Hz. Ali ve Ehl-i Beyte Dair Methiye ve Mersiyeler

19. yüzyılda Irak'ta yazılan dînî şiirlerin büyük bir kısmını Ehl-i beyt'e ve Hz. Hüseyin'e (r.a.) yazılan methiye ve mersiyeler oluşturmaktadır. Fârûkî'nin de din temalı şiirlerinin büyük bir kısmını Hz. Ali (r.a.) ve Ehl-i beyt'e yazdığı şiirler oluşturmaktadır. Bunun sebebi muhtemelen şairin bulunduğu çevredir. Şiîlikle bir ilgisi bulunmayan bu şiirlerde sadece Hz. Ali (r.a.) ve Ehl-i beytin faziletlerinden ve onların şehit edilmesinden duyulan üzüntüden bahsedilmektedir. Şair bu şiirlerinin tamamına yakını *el-Bâkıyâtü's-şâlihât* adını verdiği küçük divanında toplamıştır. Şairin bu eserindeki en meşhur kasidesi Hz. Ali için kaleme aldığı *el-Şaşıdetü'l-ayniyye*'dir. Bu eserle ilgili detaylı bilgi ve kasidenin tercümesi üçüncü bölümde mevcuttur. Bununla beraber divanına ismini veren *el-Bâkıyâtü's-şâlihât* kasidesi de şairin beğenilen eserleri arasındadır. Hatta bu esere Osman el-Mevsîlî tahmis yazmıştır. 158 beyitten oluşan kaside Hz. Ali'nin (r.a.), Hz. Fâtıma'nın (r.a.) ve evlatlarının faziletlerinden, Kûfe ehlinin Hz. Hüseyin'e (r.a.) ihanetinden, onun şehit edilmesi ve onun şehitliğinden dolayı yaşanan üzüntüden bahsedilmektedir. Şair şiirine şu beyitle başlamıştır:

هَذَا الْكِتَابُ الْمُنْتَقَى وَالْمُجْتَبَى..... مِنْ نَعْتِ آلِ الْبَيْتِ أَصْحَابِ الْعَبَا

لَاخَ بِهِ فَرْقُ الْعُلَى مُتَوَجًّا... مُكَلَّلًا مَرْصَعًا مُذَهَّبًا⁸⁵

Bu kitap Ashâb-ı abâ olan Ehl-i beyt'e (yazılan) övgü(lerden) seçilmiş ve toplanmıştır.

En yücenin farkı o kalemle taçlanmış, süslenmiş, yaldızlanmış, altınlarla bezenmiş olarak ortaya çıktı.

⁸⁵ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870) 66.

Şair bir kasidesinde Hz. Hüseyin'in (r.a.) şehit edilmesinden Emevîleri sorumlu tutmuş, büyük bir günah işlediklerini ve Benî Hâşim'in Benî Ümeyye'ye üstünlüğünü dile getirmiştir.

وَاحْرَبَا يَا آلَ حَرْبٍ مِنْكُمْ... يَا آلَ حَرْبٍ مِنْكُمْ وَاحْرَبَا
لَقَدْ سَبَقْتُمْ مَنْ مَضَى مِنْ أَمَمٍ... بِكُلِّ مَا يُؤَلِي النَّوَى وَالْعَطَبَا
لَا عَبْدٌ شَمْسِكُمْ يُسَامِي هَاشِمًا... كَلَّا وَلَا أُمِّيَّةُ الْمُطَلِّبَا

...

لَكُمْ وَمِنْكُمْ وَعَلَيْكُمْ وَبِكُمْ... مَا لَوْ شَرَحْنَاهُ فَضَحْنَا الْكُتُبَا⁸⁶

Vah Harb! Ey Âl-i Harb'den olanlar yetişin! Ey Âl-i Harb'den olanlar yetişin! Vah Harb!

Şüphesiz ki siz geçmiş ümmetlerden mahvolmada ve helak olmada önde gelen her şeyi geçtiniz.

Ne Abdüşşems'iniz Hâşim ile ne de Ümeyye Muttalib ile şeref yarışına giremez (şerefte denk olamaz). Asla!

...

Sizin lehinize, sizden, sizin aleyhinize ve sizinle (olanları) açıklamazsak kitaplar bizi rezil eder.

Şair şiirinde tevriye, akîs, reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr) ve tıbâk sanatlarını kullanmıştır. Beyitte geçen **آلَ حَرْبٍ** tamlamasıyla şair ilk bakışta *savaş ehlini* kastetmiş gibi görünse de Abdüşemsoğulları'nın reisi olan Harb b. Ümeyye'nin âlini yani Âli Harb'i kastetmiş, tevriye sanatını kullanmıştır. İlk beytin birinci kısmı ters çevrilerek ikinci kısımda söyleyerek akîs sanatını, ilk beytin başında geçen **وَاحْرَبَا**

⁸⁶ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870) 71.

lafzını beytin sonunda da tekrar ederek reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr) sanatını kullanmıştır. لكم ve عليكم harflerinin arasında da tıbâk vardır.

Hız. Hüseyin'in şehit edilmesinden duyduğu üzüntüyü pek çok şiirine konu edinen şair, aşağıdaki beyitlerinde de üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir:

قَضَى نَحْبَهُ فِي كَرْبَلَاءِ ابْنِ حَاشِرٍ..... وَلَنْ يَنْقُضِي نَحْبِي عَلَيْهِ إِلَى الْحَشْرِ

قَضَى نَحْبَهُ فِي نَيْبَوَى وَبِهَا تَوَى..... فَعَطَّرَ مِنْهُ الْكَائِنَاتِ تَرَى الْقَبْرِ

قَضَى نَحْبَهُ فِي الطُّفِّ مِنْ فَوْقِهِ طَفًا..... نَجِيعُ كَسَا الْأَفَاقِ بِالْحُلِّالِ الْحُمْرِ

قَضَى نَحْبَهُ فِي حَائِرٍ فَتَحَيَّرْتُ..... دُمُوعُ بُكَاءِ الدُّنْيَا عَلَى وَجْهِ الدَّهْرِ

قَضَى نَحْبَهُ مِنْ رَاحِ لِلْحَرْبِ خَائِضًا..... يَبْخِرُ دِمَ فَاَنْصَبَ بَحْرُ عَلَى بَحْرِ

...

قَضَى نَحْبَهُ الدَّبْحُ الْعَظِيمُ بِشَفْرَةٍ... بِهَا الْمَوْتُ يَوْمَ الْحَشْرِ يَنْطَحُ لِلنَّحْرِ

قَضَى نَحْبَهُ وَالشَّمْسُ فَوْقَ جَبِينِهِ... تُحَرَّرُ بِالْأَنْوَارِ سُورَةُ وَالْفَجْرِ

قَضَى نَحْبَهُ وَالْكَوْنُ يَدْمَى بَنَانَهُ... وَيُخَدِّشُ مِنْهُ الْوَجْهَ بِالسِّنِّ وَالظُّفْرِ⁸⁷

İbn Hâşir⁸⁸ Kerbela'da dünyadan göçüp gitti, haşır gününe kadar benim feryadım sona ermeyecek.

Ninova'da dünyadan göçüp gitti ve oraya yerleşti de kabrinin toprağından kâinata güzel koku yayıldı.

et-Tuff'da⁸⁹ dünyadan göçüp gitti, onun üzerinden ufukların örtüleri kızıl giysisiyle ortaya çıktı.

⁸⁷ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsılî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870) 79-80.

⁸⁸ Hâşir Hz. Peygamber'in (s.a.v.) isimlerindendir. Burada İbn Hâşir'le torunu Hz. Hüseyin kastedilmektedir.

⁸⁹ Kerbelâ olayına el-Vakîatü't-Tuff da denilmektedir.

Hâir'de⁹⁰ dünyadan göçüp gitti, zamanın yanağına dünyanın (onun ölümüne) ağlamasına göz yaşları şaşıp kaldı.

Dünyadan göçüp gitti. Kan denizine dalan kim savaşa sevinir? Deniz üzerine deniz olmaya çalıştı.

...

Dünyadan göçüp gitti, küçük bir bıçakla yapılan ne büyük bir katliam. Haşır gününde onunla ölümü boğazlamak için yere seriyor.

Güneş alnının üzerindeyken bu dünyadan göç etti, (üzerine yemin edilen on geceyle) fecir suresi (onu) nurlarla yazıyor.

Kâinatın parmak ucu kanarken ve diş ve tırnakla yüzü parçalanırken dünyadan göçüp gitti.

Şair yukarıdaki beyitlerinde reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr), cinâs ve istiâre sanatlarını kullanmıştır. İlk beytin birinci kısmının sonunda geçen حَاشِرْ lafzıyla sonunda geçen الْحَشْرُ kelimeleri arasında ve beşinci beytin ikinci kısmının başında geçen بِحَرْ lafzıyla beytin sonunda geçen بَحْر lafızları arasında da reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı, الطُّفْ ve طَفَا lafızları arasında cinâs-ı muharref vardır. دُمُوعٌ بَكَا kâinatın ağlaması, وَجَنَّةُ الدَّهْرِ zamanın yanağı, ve الْكَوْنُ يَدْمَى بَنَانَهُ dünyanın ağlaması, وَجَنَّةُ الدَّهْرِ zamanın yanağı, ve الْكَوْنُ يَدْمَى بَنَانَهُ kâinatın parmak ucu kanarken terkiplerinde insan dışı varlıklara insanî özellikler yüklenmiş ancak insan lafzı açıkça zikredilmeyerek istiâre yapılmıştır.

Yine şair Hz. Hüseyin'in (r.a.) şehit edilmesinden duyduğu üzüntünün ve tuttuğu yasın ömrü boyunca devam edeceğini şöyle dile getirmiştir:

لِي كُلُّ يَوْمٍ عَوِيلٌ... عَلَى الْحُسَيْنِ وَمَاتَمَّ

عَلَيْهِ حُزْنِي طَوِيلٌ... أَتَمَّ عُمْرِي وَمَا تَمَّ⁹¹

⁹⁰ Kerbelâ şehitleri Hâir'de defnedilmiştir.

Benim üzerime düşen Hz. Hüseyin'e her gün feryat figan ağlayarak yas tutmak

Onun için tuttuğum yasım uzun, ömrüm tamamlandı, yasım yarım kaldı.

Şair yukarıdaki beyitlerinde telmih ve reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr) sanatlarını kullanmıştır. Şair şu şiire de telmih yapmıştır: **قَالَ لِي: كَيْفَ أَنْتَ؟ قُلْتُ: سَهْرٌ دَائِمٌ وَحُزْنٌ طَوِيلٌ** "Bana "Nasılsın?" dedi. Dedim ki: Hasta. Devamlı uykusuzluk ve uzun bir yas." ⁹². Yine **أَتَمَّ** lafzı ikinci beytin ikinci kısmının başında **تَمَّ** lafzı beytin sonunda gelerek reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr) sanatı yapılmıştır.

Fârûkî, Muharrem ayının gelişinden bahsettiği bir şiirinde Câhiliyye döneminde bile Muharrem ayında savaşmanın yasak olduğundan ancak Hz. Hüseyin'in (r.a.) bu ayda şehit edilmesinden bahsetmiştir.

قَدْ حَرَّمَتْهُ الْجَاهِلِيَّةُ وَاجْتَرَتْ... عُدُّوا بَنُو حَرْبٍ عَلَى اسْتِحْلَالِهِ
قَتَلَ الْحُسَيْنُ بِهِ فَأَيُّ فَضِيلَةٍ... تُعْزَى لَهُ وَتُعَدُّ مِنْ أَفْضَالِهِ ⁹³

Cahiliyye Arapları bile o ayda savaşmayı haram kılmışken Benî Harb düşmanca helal olduğunu düşünmeye cüret ettiler/helalleştirdiler.

Hz. Hüseyin bu ayda şehit edildi, onun ölümüne sabretmek Muharrem ayının hangi faziletinden sayılabilir.

Şair yukarıdaki beyitlerinde tıbak, tevriye ve reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr) sanatlarını kullanmıştır. **حَرَّمَ** ve **اسْتِحْلَالٍ** kelimeleri arasında tıbak vardır. Beyitte geçen **بَنُو حَرْبٍ** tamlamasıyla şair ilk bakışta savaşın çocukları kastetmiş gibi görünse de Benî Harb'i kastetmiş, tevriye sanatını kullanmıştır. İkinci beytin ilk

⁹¹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 71.

⁹² Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hafîb Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî, (Beyrut: Dâru'l-Cîl), 2/5.

⁹³ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 82.

kısımının sonunda geçen فَضِيلَةٌ ve beytin ikinci kısmının sonunda geçen أَفْضَالِهِ kelimeleri arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatını kullanmıştır.

2.2.1.3. Din Büyüklerine Methiye ve Mersiyeleri

Dînî şiirler başlığı altında inceleyeceğimiz son kısmı şairin din büyüklerine yazdığı şiirler oluşturmaktadır. Dönemindeki pek çok şair gibi Fârûkî de Abdülkâdir-i Geylânî, Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî (öl. 638/1240), İmam-ı Âzam gibi büyük şahsiyetlere methiyeler yazmıştır. Kadiri tarikatının şeyhi olan Abdülkâdir-i Geylânî için kaleme aldığı üç methiyesi bulunmakla beraber Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'ye ve İmam-ı Âzam'a birer methiyesi bulunmaktadır. Abdülkâdir-i Geylânî'ye yazdığı en meşhur methiyesi *el-Şâhidetü'l-kâdiriyye* adlı eseridir. *el-Şâhidetü'l-kâdiriyye* ve İmam-ı Âzam için kaleme aldığı *el-Şâhidetü'l-A'zamîyye* tercümeleriyle beraber üçüncü bölümde yer almaktadır.

2.2.2. Padişah ve Paşalara Dair Şiirleri

Fârûkî'nin doğum ve vefat yıllarına bakıldığında, yaşadığı dönemde Osmanlı İmparatorluğunu Sultan III. Selim, Sultan IV. Mustafa, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz yönetmiştir. Bu padişahlardan III. Selim'in ve Sultan IV. Mustafa'nın saltanatı şairin çocukluk ve gençlik dönemine gelmiştir. Muhtemelen bu sebeple divanında onlar için yazdığı herhangi bir şiir bulunmamakla birlikte diğer üç padişah hakkında şiirleri bulunmaktadır. Sultan II. Mahmud için kaleme aldığı methiyesinde onun Haremeyn işlerine büyük önem vermesi ve Haremeyn'in tadilatıyla ilgilenmesinden dolayı onu müjdelemiş, bugünkü yeşil kubbeyi inşa ettirmesini göğün sekizinci tabakası saymış ve sultandan dinin müceddidi ve asrın mehdisi olarak bahsetmiştir. 44 beyitten oluşan methiyesinin bir kısmı şöyledir:

وَيَا لَأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ مُبَرَّةً... بِهَا مِنْ أَبِي الزَّهْرَاءِ قَدْ أُحْرَزَ الْفَخْرُ
هَنِيئًا لَهُ فِي هَذِهِ الْخِدْمَةِ الْعُظْمَى... وَطُوبَى لَهُ فِي هَذِهِ النِّعْمَةِ الْكُبْرَى
بِخِدْمَةِ بَيْتِ اللَّهِ قَدْ أُحْرَزَ الْمَنَى... وَخِدْمَةِ قَبْرِ الْمُصْطَفَى فَازَ بِالْبُشْرَى
فَمَا مِنْ مَلِكٍ قَبْلَهُ قَدْ تَوَقَّعَتْ... لَهُ خِدْمَةٌ فِي إِثْرِهَا خِدْمَةٌ تَنْتَرَى

لَقَدْ ثَمَّنَ السَّبْعَ الطَّبَاقَ صَنِيْعَهُ... قَدِيْمًا وَفِي ذَا الْعَامِ قَدْ زَادَهَا أُخْرَى

مُجَدِّدُ هَذَا الدِّينِ مَهْدِي عَصْرِهِ... بِصَوْلَتِهِ قَدْ مَهَّدَ السَّهْلَ وَالْوَعْرَ⁹⁴

Ey mü'minlerin emiri! Zehra'nın babası tarafından hayratınla övgüye nail oldun.

Bu yüce hizmeti ona hayırlı olsun. Ne mutlu ona! Böyle büyük bir nimete erişti.

Beytullah'a hizmetiyle Allah'ın takdirini kazandı ve Hz. Mustafa'nın kabrine hizmetiyle müjdesine nail oldu.

Ondan önce hiçbir melik yoktu ki peşi sıra gelen hizmetleri (Allah'tan) yardım görsün.

Bir zamanlar yedi tabaka olanı onun güzel ameli sekizledi, bu yılda ona başkasını ekledi.

O bu dinin müceddidi, asrın mehdisidir. Bir hamlesiyle düz ovaları ve sarp dağları düzeltti.

Şair yukarıdaki beyitlerinde cinâs ve tıbâk sanatlarını kullanmıştır. السَّهْلُ ve الوَعْرُ kelimeleri arasında tıbak, مَهْدِي ve مَهَّدَ kelimeleri arasında cinâs-ı muzâri vardır.

Yine Sultan Abdülmecid'in ve kardeşi Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmalarını tebrik etmiş ve şiirlerinde cülus törenlerinden bahsetmiştir.⁹⁵ Sultan Abdülmecid'in tahta çıkması sebebiyle kaleme aldığı şiiri şu beyitlerle başlamaktadır:

تَعَالَى شَأْنُ ذِي الْعَرْشِ الْمَجِيدِ... وَجَلَّتْ حِكْمَةُ الْمَلِكِ الْحَمِيدِ

⁹⁴ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 125-127.

⁹⁵ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 330.

مَلِيكَ عَزَّ سُلْطَانًا وَقَهْرًا... فَذَلَّلَ كُلَّ جَبَّارٍ عَنِيْدٍ
وَمَدَّ عَلَى الْبَسِيْطَةِ مِنْهُ ظِلًّا... فَيَا لِلّٰهِ مِنْ ظِلٍّ مَدِيْدٍ
إِلَى أَعْتَابِهِ مَنْ رَاحَ يَأْوِي... فَقَدْ آوَى إِلَى رُكْنٍ شَدِيْدٍ
وَكَفَّلَ بِالْخِلَافَةِ وَارِثِيهَا أَلَهُ... دَاةَ الصَّالِحِيْنَ مِنْ الْعَبِيْدِ⁹⁶

Arşın yüce sahibi ve övülmeye layık olan el-Melik'in hükümleri tecelli etti.

O öyle kuvvetli bir sultan ki bütün zalimlere boyun eğdirdi.

*Yeryüzünün üzerine ondan (koruyucu) bir gölge uzandı. Ey Allah'ım!
(sidret'ül-müntehâ'nın gölgesi gibi) Her yeri kaplayan bir gölge.*

Kim senin eşiğine gelmişse hiç şüphesiz kuvvetli bir güce dayanmıştır.

Ve kullarından salih önderler olan hilafetin varisleri onu korudu.

Şair bu şiirinde iktibâs, tıbâk, reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr) ve cinâs sanatlarını kullanmıştır. İlk beyitte Burûc Sûresinin 15. âyeti olan {ذُو الْعَرْشِ} عَزَّ ذَلَّلَ "Arşın yüce sahibidir" âyetinden iktibas yapılmıştır.⁹⁷ İkinci beyitte عَزَّ ذَلَّلَ lafızları arasında tıbâk vardır. Üçüncü beytin başında gelen مَدَّ lafzıyla aynı beytin sonunda tekrar edilen مَدِيْدٍ lafzı arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır. Dördüncü beyitte geçen يَأْوِي ve آوَى lafızları arasında cinâs-ı müşâbehe vardır.

Şair padişahlar için yazdığı şiirlerinde onların yaptırdığı hayırlardan da bahsetmiştir. Abdülmecid Han zamanında Nizamiye askerleri için Bağdat'ta inşa edilen ribatlar vesilesiyle kaleme aldığı şiirinde Abdülmecid Han'dan övgüyle bahsetmiştir:

بَارَكَ اللهُ تَعَالَى... فِي عَلَى ظِلِّ الْأَنْامِ

⁹⁶ el-Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 352-353.

⁹⁷ Feyizli, *Feyzü 'l-Furkân*, 590.

كَهَفْنَا عَبْدُ الْمَجِيدِ خَانُ... الْهُمَامُ بِنِ الْهُمَامِ

نَاشِرُ الْعَدْلِ عَلَيْنَا... نَشَرَ جِلْبَابَ الْعَمَامِ

بِفَيُوضَاتِ أَيَادٍ... غَمَرَتْ خَاصًّا وَعَامًّا

...

وَبَنَوْا أَعْلَى رِبَاطٍ... بِمَزِيدِ الْإِحْتِكَامِ

فَزَهَتْ بَغْدَادُ أَرْخَ... بِرِبَاطٍ لِلنِّظَامِ⁹⁸

İnsanların gölgesinin üzerindeki Allah-u Teâlâ mübarek kılsın.

Yiğit oğlu yiğit Abdülmecid Han sığınağıımızdır.

Adaletin yayıcısı üzerimize bulutların örtüsünü yaydı.

Hâs ve âm 'a (herkese) bol bol veren ellerle ihsan ettin

...

Hakimiyetini arttırmak için ribatların en yükseğini inşa ettiler.

Bağdat refah buldu/ ma'mur oldu. Tarihini şöyle düş: "Düzen için ribatlar".

Şair yukarıdaki beyitlerinde cinâs, tıbâk, reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr) ve tarih düşürme sanatlarını kullanmıştır. İkinci beyitte geçen نَاشِرُ ve نَشَرَ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk, dördüncü beyitte geçen عَمَّتْ ve خَصَّصَتْ lafızları arasında tıbâk vardır. Birinci beytin ikinci kısmının başında geçen الْهُمَامِ lafzı beytin sonunda tekrarlanmış reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı kullanılmıştır. Şiirin son beytinde, بِرِبَاطٍ لِلنِّظَامِ "Düzen için ribatlar" cümlesiyle ribâtların yapıldığı hicri 1262 yılı tarih düşürülmüştür.

⁹⁸ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 187-188.

Fârûkî, dönemindeki paşalara da şiirler yazmış, onların katıldığı savaşlardan bahsetmiş, başarılarını övmüştür. 66 beyitlik uzun kasidesinde Osmanlı devletine bağlı olan el-Muhammara Emirliği'nin Ali Rıza Paşa'nın valiliği döneminde ayaklandığını, buna karşılık birçok kabilenin katıldığı büyük bir ordunun hazırlandığını, iki grup arasında çıkan savaşta el-Muhammara emiri Şeyh Câbir'in büyük bir yenilgiye uğradığını anlatmıştır. Yine bu kasidesinde el-Muhammara Emirliği'nin ortadan kalktığını bununla beraber çok sayıda askerin öldüğünü, kaçan emirin mallarına ve ordunun cephanesine Osmanlı Devleti tarafından el konulduğunu, kaçan Emir'in ise Kuveyt'e teslim olduğunu ve Osmanlı devletinin o bölgelerde otoritesini sağlamlaştırdığını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁹⁹

Fârûkî dönemindeki paşalardan en çok Ali Rıza Paşadan sonra vali olan Muhammed Necip Paşa'ya methiyeler yazmıştır. Ona yazdığı bir kasidesinde Musul'la Bağdat arasında bir belde olan Şehrizar'da¹⁰⁰ çıkan bir isyanın, Muhammed Necip Paşa tarafından bastırıldığını, isyancıların ise dağlara ve ormanlara kaçtığı anlatır.¹⁰¹ Muhammed Necip Paşayla ilgili yazdığı 30 beyitlik bir başka kasidesinde de Muhammed Necip Paşa'nın valiliğinden beri Irak'ın güvenli bir yer olduğunu, onun devletin kılıcı olduğunu, 1260/1844 yılında Kerbelâ ve el-Hindîyye'de aldığı tedbirler sonucunda istikrarı sağladığını dile getirmiştir. Şairin söz konusu şiiri şu beyitlerle başlamaktadır:

بِكَ الْعِرَاقُ أَحْرَزَ الْأَمَانِيَا ... لَمَّا تَقَرَّرَتْ عَلَيْهِ وَالِيَا

فَلَدَاكَ السُّلْطَانُ سَيْفَ حُكْمِهِ ... فَقُمْتَ فِيهِ أَمْرًا وَنَاهِيَا

وَأَنْتَ سَيْفُ الدَّوْلَةِ الْعُلْيَا الَّذِي ... عَنْ شَأْوِهِ الْمَرِيخَ خَرَّ هَاوِيَا

مَا أَبْرَمْتَ أَمْرًا لِنَقْصِ مُبْرَمٍ ... إِلَّا وَكُنْتَ فِيهِ قَطْعًا مَاضِيَا

دَارُ السَّلَامِ أَنْتَ يَا رِضْوَانَهَا ... كَانَ لَكَ اللَّهُ إِلَيْهَا دَاعِيَا

⁹⁹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 167-170; el-Basîr, *Nahdatu'l-Iraqi'l-edebîye fi'l-karni't-tâsi* 'aşar, 101-102.

¹⁰⁰ Şehrizar, Kuzey Irak'ta bulunan bir Osmanlı vilâyetidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Gündüz, "Şehrizar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38/473-475.

¹⁰¹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 172-173.

لِلْعَدْلِ فِي الزَّرَوَاءِ رَحْتَ نَاشِرًا ... مُطَارِفًا لِلْجَوْرِ فِيهَا طَلَوِيَا

رَاعَيْتَهَا مُمْتَنِلًا لِكُلِّكُمْ... رَاعٍ وَفِيكَ إِعْشَوْشَبْتُ مَرَاعِيَا

نَرَاكَ بِالْخَيْرَاتِ جُنْتُ سَابِقًا... وَلَا حَقًّا وَإِنْ أَتَيْتَ تَالِيَا¹⁰²

Irak'a vali tayin edildiğinden beri seninle orası güvenilir bir yer oldu.

Onun hükmünün kılıcı olasın diye sultan seni göreve getirdi. Sen de orada (iyiliği) emreden ve (kötülüğü) yasaklayan oldun.

Sen ulu devletin kılıcısın, öyle bir kılıç ki şanından oklar yere seriliyor.

Herhangi bir zaruret olmadıkça emri onaylamadın. Doğrusu sen orada ancak keskin bir kılıcsın.

Bağdat... sen ki ey onun Rıdvan'ı! Allah-u Teâlâ seni oraya davetçi kıldı.

Zulüm orayı kuşatmışken, yalnızca adaleti yaymak için ez-Zavra'ya gittin.

İdare ettiklerini yumuşaklıkla yönettin, senin hükmettiğin otlaklar yeşillendi/bereketlendi.

Biz seni eğer arkası gelirse gelecekte (devam edersen) de geçmişte yaptığın hayırlarla göreceğiz.

Şair yukarıdaki beyitlerinde tıbâk, teşbih, iktibâs, cinâs ve reddü'l-acüz 'ale's-sadr (tasdîr) sanatlarını kullanmıştır. İkinci ve sekizinci beyitte geçen - أَمْرًا - وَأَنْتَ سَيْفٌ ve نَاهِيَا لَاحِقًا - سابقًا lafızları arasında tıbâk vardır. Üçüncü beyitte geçen كُنْتَ فِيهِ الدَّوْلَةُ الْعُلْيَا “Sen ulu devletin kılıcısın” cümlesiyle dördüncü beyitte geçen قَطْعًا مَاضِيَا “Doğrusu sen orada ancak keskin bir kılıcsın” cümlesinde teşbih yapılmıştır. Yine dördüncü beyitte geçen اِبْرَمْتُ ve مُبْرِمٌ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır. Yedinci beyitte {كَلِمَ رَاعٍ} “Hepiniz çobansınız, gözeticisiniz.”

¹⁰² el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 173.

hadisinden iktibas yapılmıştır.¹⁰³ Yine yedinci beytin başında geçen رَاعِيهَا lafzıyla aynı beytin sonunda geçen مَرَاعِيَا lafızları arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

Fârûkî'nin Muhammed Necip Paşa'nın Saklaviyye bölgesinde hâkimiyeti sağlamasını tebrik etmek amacıyla kaleme aldığı 20 beyitlik şiirinin birkaç beyti şu şekildedir:

بُشْرَاكَ بِالْفَتْحِ الْمُبِينِ... يَا صَاحِبَ السِّدِّ الْمَتِينِ

فَالنَّصْرُ حَقَّكَ أَيْنَمَا... يَمَّمْتُ بِالْغَرِّ الْمَكِينِ

رَجَعَ الْفَرَاتُ الْقَهْقَرَى... قَسْرًا وَهَزُولَ كَالْمُهَيْنِ

أَبْدَلْتُهُ بِشَدِيدٍ حَزْ... مَكَ بَعْدَ قُوَّتِهِ بِلَيْنِ¹⁰⁴

Ey geçilmez surların sahibi, apaçık bir zaferle sana müjdeler olsun!

Nereye yönelirsen yönel zafer güçlenmiş kılıcın ağzıyla seni çevreledi.

Geri çekilen Fırat nehri burnu sürtülen biri gibi koşarak zorunlu olarak geri döndü.

Hiç bitmeyen azminle sertliğinden sonra onu yumuşaklıkla değiştirdin.

Şair yukarıdaki beyitlerde iktibâs, cinâs, teşbîh ve tıbâk sanatlarını kullanmıştır. İlk beyitte بِالْفَتْحِ الْمُبِينِ ibaresiyle Fetih Sûresinin ilk âyeti olan: اِنَّا { فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا } "Biz, sana apaçık bir fetih (ve zafer yolu) açtık." âyetinden iktibâs yapılmıştır.¹⁰⁵ Yine bu beyitte geçen الْمُبِينِ ve الْمَتِينِ lafızları arasında cinas-ı lâhik vardır. Üçüncü beyitte Fırat nehri insana benzetilerek teşbih sanatı kullanılmıştır. Dördüncü beyitte ise بِشَدِيدٍ ve بِلَيْنِ lafızları arasında tıbâk vardır.

¹⁰³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, (Dımaşk: Dâru İbni Kesîr, 1414/1993), "el-Cumu'atu fi'l-kurâ ve'l-müdün", 19 (No. 853).

¹⁰⁴ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 179.

¹⁰⁵ Feyizli, *Feyzü'l-Furkân*, 510.

2.2.3. Dostluk ve Kardeşlik Şiirleri

Sosyal içerikli şiirlerin bir parçası olan dostluk ve kardeşlik şiirleri, ediplerin belli bir münasebetle birbirlerine yazdıkları risalelerdir. Bu risaleler şiir şeklinde olabildikleri gibi nesir şeklinde de olabilmektedir. Şairler bu risalelerle kullandıkları bedî'i sanatlarla edebi yetkinliklerini ortaya koyarlar.¹⁰⁶ Birbirleriyle akrabalık ve dostluk ilişkileri bulunan kişilerin kullandığı bu tür daha çok kutlama (tehni'e), taziye, sitem, af dileme ve davet gibi konularda yazılır. Çoğunlukla bir veya iki beyitten oluşan dostluk şiirleri, bazen karşılıklı münakaşa bezen serzeniş bazen de bulmaca içerebilir. Fâkihlere, siyasetçilere ve din adamlarının aldığı kararlara cevap niteliğiyle yazılsa da yergi amacı gütmaz.¹⁰⁷

Arap edebiyatında çok eskilerden beri kullanılan bu şiir türünün örneklerini Fârûkî'nin divanında da sıklıkla görmekteyiz. Şairin önemli kişilerin vefatlarının yanı sıra, düğün, doğum gibi özel günleri tebrik etmek amacıyla da yazdığı şiirler bulunmaktadır. Şiirlerinde et-te'rîh /şiirlere tarih düşürme sanatını kullanmayı seven şair, bazı şiirlerinde bu sanatı kullanmasa da şiirlerinin altına olayların gerçekleştiği yılı da not düşmüştür.

Şairin çoğunlukla birinin vefatı üzerine kaleme aldığı bu tarz şiirlerine döneminin meşhur alimlerinden olan eş-Şeyh Abdurrahman er-Ruzbahânî'nin¹⁰⁸ vefatının üzerine yazdığı şiiri örnek olabilir. Şiirinin bir kısmı şu şekildedir:

فَإِذَا هَذَا الضَّرِيحُ فَوْزًا عَظِيمًا ... بِتَقْيِي يَحْكِي الْمَلَائِكُ سِيمًا

هُوَ حَبْرٌ وَصَدْرُهُ الرَّحْبُ بَحْرٌ ... أُوْدَعَ اللَّهُ فِيهِ قَلْبًا سَلِيمًا

مَا رَأَى قَبْلَ لَحْدِهِ النَّاسُ لَحْدًا ... صَارَ كَهْفًا لِيَذُبُلَ¹⁰⁹ وَرَقِيمًا

¹⁰⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-luğati'l-'Arabiyye el-muâşıra*, (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008),1/73.

¹⁰⁷ Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâ'iri's-şekâfi*, (Cezair: Dâru'l-Basâir li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2007), 8/279.

¹⁰⁸ Döneminin önemli âlimlerinden olan er-Ruzbahânî, Bağdat'ta Nakşibendi tarikatının Hâlidîyye koluna bağlı zaviyelerden birinde hocalık yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: el-Meydânî, *Hilyetü'l-beşer fî târîhi'l-ğarni's-şâliş 'aşer*, 827.

¹⁰⁹ Necd bölgesindeki en yüksek dağlardan biri olan Yezbül dağı, şu an Sabha dağı olarak bilinmektedir.

...

يَا لَبَحْرٍ مِنْهُ فَقَدْنَا عُبَابًا ... زَاخِرًا بِاللَّيْلِ وَغَيْثًا عَمِيمًا

فَقَرَضُوا عَنْهُ إِذَا زُرْتُمُوهُ ... كُلَّ يَوْمٍ وَسَلَّمُوا تَسْلِيمًا

فَبِدَارِ السَّلَامِ قَدْ ارَّخُوهُ ... حَلَّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ مَثْوَى كَرِيمًا¹¹⁰

Bu kabir meleklerin anlattığı muttaki kişiyle büyük bir galibiyet kazandı.

O bilge ve gönlü geniş bir denizdir. Allah-u Teala ona kalb-i selim verdi.

İnsanlar onun kabrini görmeden önce Yezbül dağı süsleyen bir sığınak olan başka bir kabir görmemişlerdi.

...

Ah deniz... Ne taşkın dalgaları ne bereketli yağmurları kaybettik.

Her gün onu ziyaret ettiğinizde ondan razı olurlar, siz de ona tam bir teslimiyetle selam verin.

Abdurrahman Bağdat'ta cömert bir evde ikamet etti diye tarihlendirdiler.

Şair yukarıdaki beyitlerinde iktibâs, cinâs ve tarih düşürme sanatlarını kullanmıştır. İlk beyitte Ahzâb Sûresinin 71. âyeti olan: {يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ} (Allah) işlerinizi düzeltsin ve sizin günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, muhakkak ki en büyük bir başarıya/kurtuluşa ermiş olur." âyetinden iktibas yapılmıştır.¹¹¹ Yine aynı beyitte geçen فَارَ ve فَوْزًا lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır. İkinci beyitte geçen بَحْرُ ve الرَّحْبُ lafızları arasında cinâs-ı kalb (kalb-i kü) vardır. Şair beşinci beyitte Ahzâb Sûresinin 56. âyeti olan: {إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا} "Şüphesiz ki Allah ve melekleri Peygamber'e salât eder

¹¹⁰ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 265.

¹¹¹ Feyizli, *Feyzü'l-Furkân*, 426.

(onu kutsar/övgü ve iltifatla anar)lar! Ey iman edenler! Siz de ona salât-ü selam edin (kutsayın, onun şanını yüceltmeye ve ona tam bir teslimiyete özen gösterin).” âyetinden iktibas yapmıştır.¹¹² Son beyitte geçen *حَلَّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ مَثْوَى كَرِيمًا* “Abdurrahman cömert bir evde ikamet etti” kısmı ise, ebced hesabıyla er-Ruzbahânî’nin vefat tarihi olan hicri 1275 (1858) tarihine denk gelmektedir. Şair burada tarih düşürme sanatını kullanmıştır.

Yakın arkadaşı Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn el-Âlûsî’nin vefatına çok üzülen şair, arkadaşı için kısalı uzunlu birçok mersiye kaleme almıştır. Bu şiirlerinde Âlûsî’yi methetmiş onun hikmet hazinesi, eşi olmayan bir âlim ve ilmi en çok bilen kişi olduğunu dile getirmiş, onun vefatından duyduğu hüznü eserlerine yansıtmıştır. Kaleme aldığı iki beyti şu şekildedir:

يَقُولُونَ قَدْ مَاتَ الشَّهَابُ أَبُو النَّثَا... وَبَاتَتْ عَلَيْهِ أَعْيُنُ الْعِلْمِ بَاكِيةً

فَقُلْتُ لَهُمْ مَا مَاتَ مِنْ زَالٍ شَخْصِهِ... وَرُوحُ مَعَانِيهِ مَدَى الدَّهْرِ بَاقِيَةٌ¹¹³

Ebü’s-Senâ yıldızı söndü demelerinin üzerine ilim ehli ona ağlayarak geceledi.

Bunun üzerine onlara dedim ki: O ölmedi. Beşerî varlığının yerini dünyanın sonuna kadar bâki olacak Rûhu ’l-meânî’sine bıraktı.

Şair yukarıdaki beyitlerinde *الشَّهَابُ أَبُو النَّثَا* “Ebu’s-Senâ yıldızı” derken Âlûsî yıldıza benzetilerek teşbih yapılmıştır. İkinci beyitte geçen *زَوَالٍ* ve *بَاقِيَةٌ* lafızları arasında da tıbâk kullanılmıştır.

Yine Şihâbüddîn el-Âlûsî’nin kabrini ziyareti sırasında irticalen söylediği bir şiirde kinâye yoluyla kabrinin başından ayrılamadığını şöyle dile getirmiştir:

عَلَى قَبْرِ مَوْلَانَا الشَّهَابِ أَبِي النَّثَا... وَقَفْتُ وَدُمُوعُ الْعُيُونِ تَجْرِي سَوَاجِمَهُ

¹¹² Feyizli, *Feyzü’l-Furkân*, 425.

¹¹³ el-Fârûkî, *et-Tiryâku’l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 280.

وَمِثْلِي عَلَيْهِ الْعِلْمُ أَوْقَفَهُ الْأَسَى... وَوُفْتُ شَحِيحٌ ضَاعَ فِي التُّرَابِ خَاتَمَهُ¹¹⁴

Efendimiz Ebu's-Senâ Şihâb'ın kabrinin başında gözlerin yaşı sicim gibi dökülürken durdum.

İlmi de benim gibi onun başında üzüntü durdurdu, toprakta yüzüğünü kaybeden cimrinin duruşu gibi.

2.2.4. Tabiat Tasvirleri

Az olsa da tabiat tasvirilerine örnek olacak şiirleri bulunan şair, Dicle Nehri üzerine ayın doğmasını tasvir ederken teşbîh temsîlî'nin güzel bir örneğini vermiştir:

كَأَنَّ ضَوْءَ الْبَدْرِ فِي... دَجَلَةٍ حِينَ يَشْرُقُ

وَالْمَوْجُ فِي أَثْنَائِهِ... مِنْهُ الْعُبَابُ يَخْفُقُ

قُرْأَتُهُ مِنْ ذَهَبٍ... طَفَا عَلَيْهَا الزَّيْتُ¹¹⁵

Dolunayın ışığı, Dicle nehrinin üzerinde parıldadığında

Ve bir dalga diğer bir dalgayı harekete geçirdiğinde (oluşan görüntü)

Sanki civanın üzerine çıkan altın parçaları gibidir.

2.2.5. Gazeller

Şairlerin, aşk, sevgili, şarap, bahar gibi coşkulu haller karşısındaki duygularını anlatan şiirlere gazel denilir. Fârûkî divanında da az da olsa gazellere de yer vermiştir. Gazellerinden bir tanesi şu şekildedir:

كَسَرْتُ قَلْبَهُ لِحَاظِ الْغَوَائِي... بِسُيُوفٍ مَكْسُورَةِ الْأَجْفَانِ

وَعَجِيبٌ مَهِيضُ أَجْنَحَةِ الْعَزْ... مِ كَسِيرٍ يَهْفُو إِلَى الطَّيْرَانِ

فَبَكَّى وَاشْتَكَى وَقُلُّ بُكَاءٍ... وَاشْتَكَاءٌ مِنْ جَفْوَةِ الْإِخْوَانِ

¹¹⁴ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 291.

¹¹⁵ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 316.

مُقَعَّدٌ كُلَّمَا أَرَادَ نُهُوضًا... أَقْعَدَتْهُ زَمَانَةُ الْأَزْمَانِ

وَإِذَا مَا مِنْ رَامَةٍ رَامَ قُرْبًا... أَبْعَدَتْهُ عَنْهَا يَدُ الْحَدَثَانِ¹¹⁶

Güzel kızın gözleri kınları kırılmış kılıçlarla kalbini param parça etti

Ve gariptir ki kolu kanadı kırık, sabrı tükenmiş, uçmayı arzuluyorken ağladı ve şikâyet etti. De ki ağlamak ve şikâyet etmek dostluğun zayıflığındandır.

O aciz kimse ne zaman ilerlemek istediye zamanlar içinden bir zaman onu yerine oturttu/izin vermedi.

Hiçbir güzel yoktur ki ne zaman (sevdiğine) yakın olmak istediye hasetçilerin elleri onları uzaklaştırdı.

Şair yukarıdaki beyitlerinde tıbâk ve cinâs sanatlarını kullanmıştır. Üçüncü beyitte geçen بُكَاءٍ ve وَاشْتَكَايَ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk, beşinci beyitte geçen رَامٍ-رَامَةٍ lafızları arasında cinâs-ı mutarref vardır. Dördüncü beyitte geçen نُهُوضًا ve أَقْعَدَتْهُ lafızları arasında tıbâk vardır.

Bu konular dışında şairin farklı konularda da şiirleri bulunmaktadır. Kısa bir şiirinde Allah rızası için müminlerin birbirini sevmelerinin Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olacağını veciz bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

قُلْتُ لِمَنْ أَحَبَّنِي... فِي اللَّهِ حَبٌّ أَهْلُهُ

أَحَبَّكَ اللَّهُ الَّذِي... أَحَبَّبَنِي لِأَجْلِهِ¹¹⁷

Allah için beni sevene ehlini sevdi dedim.

Onun için beni sevdiğin Allah, seni sevsin.

¹¹⁶ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 308.

¹¹⁷ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 303.

Şair döneminde meydana gelen sosyal olayları da şiirlerinde işlemiştir. Mesela Sultan Abdülmecit döneminde telgraf hattının uzatılmasıyla bir iki yıllık mesafenin göz açıp kapayıncaya kadar aşılabileceğini, uzakların yakınlaştığını ve memleketin birbirine bağlandığını dile getirdiği şiirinin bir kısmı şu şekildedir:

ذُو نَقْرَاتٍ تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَا ... وَكَمْ بِهَا مِنْ عِبْرَةٍ لِمَنْ وَعَى

نَهَائِيَةُ الْإِيجَازِ فِي تَقْرِيرِهِ ... وَغَايَةُ الْإِعْجَازِ فِي تَغْيِيرِهِ

مَسَافَةُ الْعَامِ مَعَ الْعَامِينَ ... يَقْطَعُهَا كَطَرْفَةٍ فِي الْعَيْنِ

فِي لَحْظَةٍ مِنْ مَرْكَزِ الْخِلَافَةِ ... يَسْرِي فَيَنْتَهِي إِلَى الرُّصَافَةِ¹¹⁸

Vuruşların sahibi daveti sağırlara duyuruyor, anlayanlar için onda ibretlerden niceleri vardır.

Fezlekenin aslı onun raporundadır, aciz bırakmanın sonu onun deyişindedir.

Gözü açıp kapar gibi bir yulla beraber iki yıllık mesafeyi katediyor.

Bir anda hilafetin merkezinden çıkıp Rüsafa'ya ulaşıyor.

Şair yukarıdaki beyitlerinde iktibâs, tıbâk, cinâs ve teşbîh sanatlarını kullanmıştır. İlk beyitte Rûm Sûresinin 52. âyeti olan: {فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ} {فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ} (Ey Resûlüm!) Bunun için sen, (kalpleri) ölümlere (söz) dinletemezsin. Hele arkalarını dönüp giden sağırlara (hiç) duyuramazsın.” âyetinden iktibas yapılmıştır.¹¹⁹ Yine bu beyitte تُسْمِعُ lafzı ile الصُّمَّ lafzı arasında tıbâk, ikinci beyitte الْإِعْجَازِ-الْإِيجَازِ lafızları arasında cinâs-ı lâhik vardır. Üçüncü beyitte ise mesafelerin katedilme hızı gözün açılıp kapanmasına benzetilerek teşbîh yapılmıştır.

¹¹⁸ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 260-261.

¹¹⁹ Feyizli, *Feyzü'l-Furkân*, 409.

Daha gençlik yıllarında şiirler kaleme almaya başlayan Fârûkî, görüldüğü üzere kendi çağından önceki çağlarda da kullanılan methiye, gazel, dostluk ve kardeşlik şiirlerinin yanı sıra döneminde gerçekleşen olayları da yansıtan şiirler kaleme almıştır. Şairin edebî üslubunun ve şiirlerinin döneminde yazılan edebî eserler arasından temeyyüz etmesi sebebiyle ediplerin önderi kabul edilmiş ve bazı şiirlerine dönemindeki şairler tahmis, takriz ve şerh yazmıştır. Bu beğenin zorunlu olduğunu, devlet adamı olduğu için kendisinden övgüyle bahsedildiği söylene de şiirlerini incelediğimizde bu övgülerin salt siyasi çıkarlar için içi boş olan övgüler olmadığı, şairin edebî yönü kuvvetli, başarılı bir edip olduğu görülmektedir. Kanaatimizce bu görüş şairi ve yaşadığı asrı kötülemek için söylenmiş, hakikati yansıtmayan bir görüştür.

Şairin şiirlerinde kullandığı üsluba gelecek olursak, dini methiyelerinde kendine has bir üslubu olduğu görülmektedir. Methiye yazdığı kişi hakkındaki menkıbelerden, faziletlerinden, dostlarının ve sevenlerinin nezdindeki konumundan, kabrinin vasıflarından bahsetmektedir. Yine mersiyelerinde de kendine has bir üslubu vardır. Şairin mersiyeleri daha çok methiyeleri anımsatmaktadır. Özellikle Ehl-i beyt için kaleme aldığı mersiyelerinde diğer Şîî şairlerde hissedilen derin üzüntü ve acı hissedilmez. Yine yakın dostu Ebu's-Senâ Şihabettin el-Âlûsî'nin vefatı üzerine kaleme aldığı pek çok mersiyesi de daha çok methiye andırmaktadır. Ancak bu şairin üslubunun bir özelliğidir, bir noksanlık olarak atfedilmesi doğru değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLBÂKÎ EL-FÂRÛKÎ’NİN PEYGAMBER EFENDİMİZE (S.A.V.) VE İSLAM BÜYÜKLERİNE METHİYELERİ

3.1. Arap Edebiyatında Methiye

Sözlükte güzel vasıflarla nitelendirme, iyi özelliklerini sayma, övgü anlamına gelen methin zıt anlamı hiciv ve yergidir. (ح - م) kökünden türeyen methiye, mastar olan medh kelimesinin sonuna nisbet eki getirilerek oluşturulmuştur.¹²⁰ Başlangıçta kasidenin bir bölümü olduğu için “kaside-i methiyye” olarak isimlendirilmiş, zamanla kasidenin bir bölümü olmaktan çıkarak müstakil bir tür olmuş ve sadece methiye terimi kullanılmıştır.¹²¹

Terim olarak övgü şiiri anlamına gelen methiyelerin tarihi çok eskidir. Çünkü gurur duygusu, övülme ve beğenilme isteği insanın fitratında olan şeylerdir.¹²² Soyları ve nesepleriyle övünmeyi seven bir millet olan Araplar da methiye türünü sıklıkla kullanmışlardır.

Cahiliyye döneminde klasik kasidenin en önemli konularından biri olan medih, Arap şiirinde en çok işlenen konulardan biri olmuştur.¹²³ Şairler şiirlerinde kabileleri, cömertlikleri, kudretleri, evlatlarının cesaretleri, düşmanlarını perişan etmeleri, misafire ikramda bulunmaları, komşu haklarına riayet etmeleri gibi konularla övünmüşlerdir. Ancak Cahiliyye devrinin sonlarına gelmeden şairler methiyeleri bir kazanç vesilesi haline getirmişler hatta bazı şairler sadece hükümdarlara, kabile reislerine methiye söylemek için yolculuğa çıkmışlardır. Bu şairlerden biri de Arap yarımadası üzerinde kendisine methiye söylemediği meşhur

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, (Beyrut: Dârus-Sadr, 1414) 3. Basım, 2/589; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, (Kuveyt: el-Meclisü’l-Vatanî li’s-Sekafe ve’l-Fünun ve’l-Edeb, 2001), 13/49.

¹²¹ İsmail Durmuş, “Methiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/406-408.

¹²² Mustafâ Sâdık er-Râfî, *Târîhu âdâbi’l-‘Arab*, (Darü’l-Kitabi’l-‘Arabi), 3/64.

¹²³ İsmail Durmuş, “Methiye”, 29/406-408.

bir kimse kalmadığı söylenen Meymûn b. Kays el-A‘şâ’dır (ö. 7/629 [?]). Onunla medih kasidenin bir türü olmaktan çıkmış başlı başına bir tür olmuştur.¹²⁴

el-A‘şâ dışında Cahiliyye döneminde methiyeleriyle meşhur iki şair daha vardır. Bunlar Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve Nâbiğa ez-Zübyânî ‘dir. Cahiliyye döneminde methiye denilince ilk akla gelen isimlerden olan ez-Zübyânî bir şiirinde Hîre kralı en-Nu‘mân b. el-Munzir’i şöyle methetmiştir:

فَإِنَّكَ شَمْسٌ وَالْمَلُوكُ كَوَاكِبُ ... إِذَا طَلَعَتْ لَمْ يَبْدُ مِنْهَا كَوَكَبٌ¹²⁵

Sen bir güneş diğer hükümdarlarsa yıldızlardır. Eğer güneş doğarsa hiçbir yıldız görünmez.

Sadru’l-İslam dönemine geldiğimizde ise Müslümanların Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan sevgi ve muhabbetlerini farklı şekillerde gösterdikleri görülmektedir. Kimi ona olan sevgisini açıkça söylerken kimi de savaşlarda bedenini ona siper ederek göstermiştir. Şair sahabeler ise ona olan sevgilerini yazdıkları methiyelerle göstermişlerdir. Hz. Peygamber’i methetmek için kaleme alınan şiirlerde şairler, O’nun (s.a.v.) yüksek ahlakını, şemâli şerifini, güzel söz ve fiillerinden bahsederek O’na (s.a.v.) olan sevgi ve muhabbetlerini dile getirmişler ve bu konular “el-Medâihu’n-Nebeviyye” başlığı altında işlenmiştir. Abdullah b. Revâha, Ka’b b. Zuheyr, Ebû Bekr Sıddîk, Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Hassân b. Sâbit, Kâ’b b. Mâlik gibi birçok sahabe Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan coşkun duygularını şiirleriyle ifade etmişlerdir.¹²⁶

İslamiyet’in doğuşuyla birlikte medih şiirlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere sahabe hayatlarının önemli bölümleri işlenmiş ancak mübalağadan kaçınılmıştır.

¹²⁴ Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, 1/211-212.

¹²⁵ Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvân*, nşr. M. Ebü’l-Fazl İbrâhim, (Kahire: Dâru’l-Meârif, 1977), 74.

¹²⁶ Bulut, “Pertev Paşa ve Durr-i Musaffâ Na’tı” 37-40; Ali Bulut, “Ali Câmi Efendi’nin el-Murtecâ alâ kasîdet-i Durr-i Musaffâ Adlı Eseri” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (Şubat 2007) 269-270; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi II*, (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2017), 89-90.

Ayrıca bu dönemde medih şiirlerinin altında incelenen Bedîiyyât türünün temelleri atılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) methetmek amacıyla nazmedilmiş olan bu şiirlerin her beytinde en az bir bedîî sanat bulunmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'i methetmek için yazılan her kasideye bedîiyye denmemiş, bunun için beyit sayısının en az elli beyit olması, basit bahriyle yazılması, revî harfinin kesreli “mim” olması gibi şartlar aranmıştır. Bu türdeki ilk eser ise Abdülazîz b. Serâyâ Safiyyüddîn el-Hillî'nin *el- Kaşidetü'l-Bedîiyye fî'l-Medâihî'n-Nebeviyye* adlı eseridir.¹²⁷

Arap Edebiyatında medih kavramı Hz. Peygamber'i (s.a.v.) övmek için kaleme alınan şiirlerin yanı sıra sultan, vezir, vali, kumandan gibi devlet adamlarının, kavimlerin ya da genel olarak Arap milletinin övüldüğü şiirleri de kapsar. Methiyeler bazen geçim sağlamak, belli bir menfaat elde etmek, makam ve mevki sahibi birinin şerrinden korunmak için yazıldıkları gibi bazen de sırf yazıldığı kişiye olan sevgiden dolayı da kaleme alınmıştır.¹²⁸

Emevîler dönemine geldiğimizde ise methiye şairlerine verilen bol ve değerli hediyelerin etkisiyle bazı şairlerin sadece methiye türünde eserler kaleme aldıkları görülmektedir. Bu dönemde Basra'da söylenen methiyelerin ilk örneğini Harise b. Bedr (öl. 65/685), Emevi valisi Ziyâd b. Ebîhi'ye (öl. 53/673) söylediği methiye ile vermiştir.¹²⁹

Bununla beraber Emevîler döneminde Zübeyrîler (Abdullah b. Zübeyr taraftarları), Hâricîler ve Şîa gibi siyasi ve dini gruplar ortaya çıkmış ve bu grupları destekleyen, metheden şairler olmuş, böylelikle methiyelerin konuları da genişlemiştir. İbn Kays er-Rukayyât (ö. 75/694) Zübeyrîleri, Ebû Nefr (Ebû

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hulusi Kılıç, “Bedîiyyât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/323-324; Ali Bulut, *Bedî' İlmi*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 36.

¹²⁸ Mahmud Sâlim Muhammed, *el-Medâihu'n-Nebeviyye hatta nihâyeti'l- 'asri'l-Memlûkî* (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1996), 47-48; Ali Bulut, “Pertev Paşa ve Durr-i Musaffâ Na'tı” *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5/18 (2005), 40.

¹²⁹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l- Arabî*, 2/215.

Dubeybe) et-Tırmâmâh (ö. 125/743 [?]) Hâricileri, Kümeýt el-Esedî ise Şâa'yı metheden şiirleriyle bilinmiştir.¹³⁰

Zeydan, Cahiliyye dönemindeki methiyeleri daha gerçekçi ve aşırılıktan uzak bulurken zaman geçtikçe bu vasıfların kaybolmaya başladığını, özellikle Abbasiler döneminde methiyelerin mübalağa bakımından daha önce hiçbir zaman ulaşamadığı bir seviyeye ulaştığını söyler.¹³¹ Bunun en önemli sebebi ise şairlere verilen hediyelerin çokluğudur. Bu sebeple bu dönemde pek çok şair devlet büyüklerine methiyeler yazmış ve bu methiyelerle büyük mükafatlar elde etmişlerdir. Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84), Mervân b. Ebî Hafsa (ö. 182/798), Buhtürî (ö. 284/897), Mütenebbî (ö. 354/965) halifelere methiyeleriyle meşhur şairlerdendir.¹³² Buhtürî'nin Mütevekkil 'Alellah'a yazdığı şu methiyesi dönemdeki mübalağayı da ortaya koyacaktır:

طَلَعْتَ لَهُمْ وَقْتَ الشَّرُوقِ فَعَايَنُوا ... سَنَا الشَّمْسِ مِنْ أَفْقٍ وَوَجْهَكَ مِنْ أَفْقٍ
وَمَا عَايَنُوا شَمْسَيْنِ قَبْلَهُمَا النَّقَى ... ضِيَاؤُهُمَا وَفَقًا، مِنَ الْغَرْبِ وَالشَّرْقِ¹³³

Sen güneşin doğduğu vakitte onlara geldin, bir ufukta güneşin ışığını bir ufukta da seni gördüler.

Daha önce doğudan ve batıdan aynı anda ışıkları kesişen iki güneş görmemişlerdi.

Yine bu dönemin meşhur şairlerinden Mütenebbî'nin Endülüs Emevî Devleti'nin başveziri İbn Ebû Âmir Mansûr (öl. 392/1002) için kaleme aldığı kırk beyitlik şiirinin bir kısmında onu şu şekilde methetmiştir¹³⁴:

كَالْبَدْرِ مِنْ حَيْثُ التَّقَتْ رَأْيَتُهُ ... يُهْدِي إِلَى عَيْنَيْكَ نُوراً ثَابِتاً
كَالْبَحْرِ يَقْذِفُ لِلْقَرِيبِ جَوَاهِراً ... جُوداً وَيَبْعَثُ لِلْبَعِيدِ سَحَاباً

¹³⁰ Dayf, *Târîhu 'l-edebi 'l-Arabî*, 2/290-323.

¹³¹ Zeydan, *Târîhu âdâbi 'l-luğati 'l-Arabiyye*, 430.

¹³² Durmuş, "Methiye", 29/406-408.

¹³³ Buhtürî, *Dîvânu 'l-Buhtürî*, (Mısır: Dârul-Meârif, 2009), 1546-1547.

¹³⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Şerhu Divani 'l-Mütenebbi*, (Beyrut: Dâru'l-Râsidi'l- 'Arabî), 551.

كَالشَّمْسِ فِي كَيْدِ السَّمَاءِ وَضَوْوُهَا ... يَغْشَى الْبِلَادَ مَشَارِقًا وَمَغَارِبًا

O bir mehtap gibi her nerede olup da yüzünü onun tarafına çevirirsen görürsün ki gözlerine kamaştırıcı bir ışık armağan eder.

O bir deniz gibi yakındakilere değerli taşlar atar uzakta olana ise bereketli bulutlar gönderir.

O göğün ortasındaki bir güneş gibi ışığı doğu batı demeden bütün ülkeyi sarar.

Abbasiler döneminde devlet erkanının saraylarının ve malikânelerinin kapılarını şairlere sonuna kadar açmaları Hicaz, Necd, Kûfe, Şam ve başka birçok yerden şairlerin Bağdat'a gitmelerine sebep olmuştur.¹³⁵ Şiirleri beğenilen şairler Bağdat'ta kalıp dönmemiş böylece Bağdat şiir merkezi haline gelmiştir. Abbasiler döneminde edebiyata ve şiire öyle önem verilmiştir ki saraya sunulan methiyelerin değerlendirilip ödüllendirilmesi için Dîvânü'ş-şi'r dairesi kurulmuştur.¹³⁶

Bu dönemde şairler halife, emir ve vezirlerle yakın ilişkiler kurmuşlar ve onlara methiyeler yazmışlardır. Bununla beraber Emevîler döneminde olduğu gibi farklı gruplar için methiyeler de yazılmıştır. Hz. Ali'nin (r.a.) hilafetini destekleyen şairler bu dönemde varlıklarını sürdürmekle beraber, Abbasîlerin yönetimini destekleyen şairler de ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Abbasîler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan Bermekî ailesini metheden şiirler de inşâd edilmiştir. Bunların yanında her dönemde olduğu gibi vezir, vali ve komutanlara da hediye beklentisiyle methiyeler yazılmıştır.¹³⁷

Abbasilerin son zamanında şiire ve şaire verilen önemin azalması, dini ilimlere verilen önemin artması ve dini şiirlere ağırlık verilmesi methiyelerde duraklamaya sebep olmuştur.¹³⁸ Bu duraklama, Memlûkler döneminde şairlere

¹³⁵ Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 433.

¹³⁶ Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 440.

¹³⁷ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 3/290-341.

¹³⁸ Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 803.

verilen hediyelerin azalmasıyla gerilemeye geçmiş ve methiyelere olan ilgi oldukça azalmıştır.¹³⁹

Osmanlı dönemine geldiğimizde ise methiyenin sıkça kullanılan bir tür olduğunu görmekteyiz. Başta sultanlar ve vezirlere olmak üzere, yerel yöneticilere, komutan ve sadrazamlara farklı vesilelerle methiyeler yazılmıştır. Bu dönemde devlet ricalinin yanında din büyüklerine, mutasavvıflara, tarikat önderlerine de methiyeler yazılmıştır. Abdülbâkî el- Fârûkî'nin Sultan Mahmut Hân'a,¹⁴⁰ İmâm-ı Âzam'a, Abdülkâdir-i Geylânî¹⁴¹ ve Muhyiddin İbnü'l-'Arabi'ye¹⁴² dair methiyeleri bunlara örnektir. Bir sonraki bölümde bu methiyelerden örnekler olacağı için bu bölümde zikredilmemiştir.

Bunların yanında zaman zaman şairlerin birbirlerine methiyeler yazdığı da görülmektedir. Yine dönemin bilim adamlarına ve kadılarına da methiyeler yazılmıştır.¹⁴³

3.2. Abdülbâkî el-Fârûkî'nin İslam Büyüklerine Methiyeleri

Bu bölümde şairin Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.), Hz. Ali'ye (r.a.), İmâm-ı Âzam'a ve Abdülkâdir-i Geylânî'ye yazdığı methiyeler, tercümeleri ve kullanılan edebî sanatlar bulunmaktadır. Şairin pek çok methiyesi arasından yazıldıkları dönemde çok beğenilerek üzerlerine şerhler yazılmış, tahmisler yapılmış olanlar seçilmiştir.

3.2.1. Abdülbâkî el-Fârûkî'nin Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) Methiyesi

Fârûkî'nin *el-Şâşidetü'l-hemziyye* tahmisinden sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) için kaleme aldığı methiyeleri arasından en çok beğenileni 31 beyitten oluşmaktadır. *el-Şâşidetü'l- kâfiyye*¹⁴⁴ olarak bilinen bu kasideye Haydar el-Hillî ve Câbir el-

¹³⁹ Durmuş, "Methiye", 29/406-408.

¹⁴⁰ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 125-127.

¹⁴¹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 129-130.

¹⁴² el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 125-127.

¹⁴³ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi IV*, 100-102.

¹⁴⁴ el- Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 61-63.

Kâzımî tahmis yazmıştır.¹⁴⁵ Şair methiyesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âdemoğlu içerisinden seçildiği ve O (s.a.v.) olmasaydı Âdem'in (a.s.) yaratılmayacağı, Nuh'un (a.s.) ve onun gemisinde olanların kurtulması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nurunun Hz. İbrahim'in (a.s.) soyuna geçmesi ve ateşin Hz. İbrahim'i (a.s.) bu yüzden yakmaması, Miraç hadisesi, Haşır gününde livâü'l-hamd sancağının Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) başının üzerinde dalgalanacağı gibi konulardan bahsetmiştir. Şiirinde âyetlere ve kıssalara göndermelerde bulunan şair, iktibas, reddü'l-acüz 'ale's-sadr, cinâs, tıbak, istiâre, teşbih gibi edebi sanatları kullanmıştır.

Kaside şu şekildedir:

تَخَيَّرَكَ اللَّهُ مِنْ آدَمَ...وَأَدَمَ لَوْلَاكَ لَمْ يُخْلَقْ

Allahu Teâlâ âdemoğlu arasından seni seçti, sen olmasaydın Âdem (a.s.) yaratılmazdı.

Bu beyitte kudsî hadis olarak bilinen “لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاقَ” “Sen olmasaydın felekleri (âlemi) yaratmazdım.” hadisinden kısmen iktibâs yapılmıştır. Bu söz sahih hadis kitaplarında olmamakla beraber Hz. Peygamber (s.a.v.) için kaleme alınan methiyelerde özellikle tasavvufî çevrelerce sıklıkla kullanılmıştır.

بَجَبْهَتِهِ كُنْتَ نُورًا مُضِيًّا...كَمَا ضَاءَ تَاجٌ عَلَى مَفْرَقٍ

(Sen) Başın üzerinde parlayan bir taç gibi onun alnında ılık saçan bir nurdun.

Şair bu beyitte Hz. Âdem'in alnında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nurunun olduğunu söylemiş ve o nuru başın üzerinde parlayan bir tâca benzeterek teşbîh sanatını kullanmıştır.

لِذَلِكَ إِبْلِيسُ لَمَّا أَبَى...سُجُودًا لَهُ بَعْدَ طَرْدِ شَقِي

Bu nedenle iblis ona secde etmekten yüz çevirdiğinde, (cennetten) kovulduktan sonra saptırıldı.

¹⁴⁵ el- Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 73-77.

Bu beyitte şair Bakara Sûresinin 34. âyetinden bahsetmiştir: {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} “Hani biz meleklere: “(Kudretim için) Âdem’e secde edin.” demiştik de İblis hariç, hepsi hemen secde ettiler. O ise direndi (secde etmedi), büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.”¹⁴⁶

وَمَعَ نُوحٍ إِذْ كُنْتَ فِي فُلْكَهٖ... نَجَا وَبِمَنْ فِيهِ لَمْ يَغْرَقْ

Nuh (a.s.) ile onun gemisindeyken, o ve gemide kim varsa kurtuldu, boğulmadı.

وَخَلَّلَ نُورُكَ صُلْبَ الْخَلِيلِ... فَبَاتَ وَالنَّارِ لَمْ يُحْرَقْ

Ve senin nurun Halil İbrahim’in (a.s.) sulbüne geçti, (onun soyunda) kaldı da ateşle yakılmadı.

وَمِنْكَ التَّقَلُّبُ فِي السَّاجِدِينَ... بِهِ الذِّكْرُ أَفْصَحَ بِالْمَنْطِقِ

Allah’ın birliğine inanmış olan bir peygamberin sulbünden diğer peygamberin sulbüne nakledilip nihayet bu ümmette Kurân-ı Kerim’le ortaya çıkman dil ile söylemekten ne kadar da açıktır.

Bu beyitte Şuâra Sûresinin 219. âyetinden iktibâs yapılmıştır: {وَتَقَلُّبُكَ فِي السَّاجِدِينَ} “(O,) secde edenler arasında (onların iyi bir kul olmalarını sağlamak için) dolaşmanı da (görür).”¹⁴⁷ Âyeti Şevkânî “Seni Allah’ın birliğine inanmış olan bir peygamberin sulbünden diğer peygamberin sulbüne nakledilip nihayet bu ümmette ortaya çıkaran” şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁸ Biz de önceki beyitlere anlam açısından uyması için şiiri böyle çevirdik.

بِمِثْلِكَ أَرْحَامُهَا الطَّاهِرَاتِ... مِنَ النُّطْفِ الْعَرِّ لَمْ تَعْلُقْ

Hiç kimse senin gibi şerefli nutfelerden temiz rahimlerde alaka olmadı.

¹⁴⁶ Feyizli, Feyzü’l-Furkân, 5.

¹⁴⁷ Feyizli, Feyzü’l-Furkân, 375.

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, Fethu’l-kadîr el-câmi‘ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr, (Dımaşk: Dâru İbni Kesîr), 4/141.

سَوَاكَ مَعَ الرُّسُلِ فِي إِبِلْيَاءٍ... مَعَ الرُّوحِ وَالْجِسْمِ لَمْ يَلْتَقِ

Senden başka hiçbir peygamber (diğer peygamberlerle) Beyt-i Makdis'te ruhen ve bedenen görüşmedi.

فَجِئْتَ مِنَ اللَّهِ فِي أَخْذِهِ... لَكَ الْعَهْدُ مِنْهُمْ عَلَى مَوْثِقِ

Sen Allah'ın indinde onlardan (o peygamberlerden) ahit alarak geldin.

وَفِي الْحَشْرِ لِلْحَمْدِ ذَاكَ الْإِوَاءِ... عَلَى غَيْرِ رَأْسِكَ لَمْ يَخْفُقِ

Haşr gününde sadece ve sadece hamd için olan o sancak senden başkasının üzerinde dalgalanmadı.

لَقَدْ رَمَقْتَ بِكَ عَيْنُ الْعَمَاءِ... وَفِي غَيْرِ نُورِكَ لَمْ تَرْمُقِ

Seninle görmeyen gözler görebildi. Senin nurundan başkası görünmedi.

Beytin başında geçen رَمَقْتَ lafzıyla sonunda geçen ve aynı kökten olan تَرْمُقِ lafızları arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

فَكُنْتَ لِمِرَاتِهَا زُنْبَقًا... وَصَفُو الْمَرَايَا مِنَ الزُّنْبُقِ

Sen onun aynasının cıvasıydın, zira aynanın saflığı/berraklığı cıvadandır.

Beyitte geçen مِرَاتٍ ve مَرَايَا lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır. Yine, beytin birinci kısmının sonunda geçen زُنْبَقًا lafzıyla beytin sonunda geçen الزُّنْبُقِ lafızları arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

فَلَوْلَاكَ لَا نَظْمُ هَذَا الْوُجُودُ... مِنَ الْعَدَمِ الْمَحْضِ فِي مُطْبِقِ

Sen olmasaydın sonsuz yokluktan bu varlığa yükselemezdik.¹⁴⁹

Beyitte geçen الْوُجُودُ ve الْعَدَمِ lafızları arasında tıbâk vardır.

¹⁴⁹ Ya da: "Sen olmasaydın 'adem-i mahd'dan bu mükemmelliğe erişemezdik."

وَلَا شَمَّ رَائِحَةً لِلْوُجُودِ...وُجُودٌ بِعَرْزَيْنِ مُسْتَنْشِقِ

O Efendimiz, burnu olduğu halde varlığın hiçbir kokusunu almadı. (Değer vermedi.)

وَلَوْلَاكَ طِفْلٌ مَوَالِيدِهِ...بِحَجْرِ الْعَنَاصِرِ لَمْ يَغْبِقْ

Sen olmasaydın soyun taşıyanı vesilesiyle doğan çocuk süt içemezdi.

وَلَوْلَاكَ رَتْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ...أَرَضِي لَكَ اللَّهُ لَمْ يَفْتَقْ

Sen olmasaydın gökler ve yerler bir bütünken Allah onları ayırmazdı.

Bu beyitte Enbiya Sûresi 30. âyetten bahsedilmektedir: {أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ} “Küfre sapanlar/inkâr edenler, gökler ve yer (bir madde halinde) birleşik iken onları (büyük bir patlama ile) ayırdığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı bilmediler mi? Onlar hâlâ inanmazlar mı?”¹⁵⁰

وَلَوْلَاكَ مَا رَفَعْتَ فَوْقَنَا...يَدُ اللَّهِ فُسْطَاطٌ اسْتَبْرَقَ

Sen olmasaydın Allah'ın eli üzerimize atlas çadırı (gök kubbeyi) yükseltmezdi.

Bu beyitte gökyüzü atlas bir çadıra benzetilmiş, gökyüzü lafzı zikredilmeyerek istiâre yapılmıştır.

وَلَا نَثَرَتْ كَفْ ذَاتِ الْبُرُوجِ...دَنَائِيرَ فِي لَوْحِهَا الْأَزْرَقِ

Semanın elleri mavi göğüne dinarları (gibi parlayan yıldızları) saçmazdı.

Bu beyitte yıldızlar dinarlara benzetilmiş yıldız lafzı zikredilmeyerek istiâre yapılmıştır.

¹⁵⁰ Feyizli, *Feyzü'l-Furkân*, 323.

وَلَا طَافَ مِنْ فَوْقِ مَوْجِ السَّمَاءِ... هِلَالٌ تَقَوَّسَ كَالزُّورِقِ

Hilal gökyüzü dalgalarının üzerinde sandal gibi eğrilip dolaşmazdı.

Beyitte ayın hilâl şeklinde olması sandala benzetilerek teşbih yapılmıştır.

وَلَوْلَاكَ مَا كَلَّلْتُ وَجْهَةَ الْ... بِسَيْطَةِ أَيْدِي الْحَيَا الْمُعْدَقِ

Sen olmasaydın bol bol yağan yağmurun elleri yeryüzünün yanaklarını taçlandırmaz,

Yeryüzünün yanakları derken yeryüzü insana benzetilmiş, insan lafzı zikredilmeyerek istiâre sanatı yapılmıştır.

وَلَا كَسَتْ السَّحْبُ طِفْلَ النَّبَاتِ... مِنَ اللُّوْلُ الرُّطْبِ فِي بُخْنِقِ

Bulut körpe yeşillikleri ıslak incilerden (yağmur tanecikleriyle) bir başörtüsüyle kaplamaz,

وَلَا اخْتَالَ تَبْتُ رَبِّي فِي قُبَا... وَلَا رَاحَ يَرْفُلُ فِي قُرْطَقِ

Kubâ'daki tepe tomurcuklanan ağaçla süslenmez, gömleğini yerde sürüyerek kibirle yürümeye başlamazdı.

ولولاك غصنُ نَقَا الْمُكْرَمَاتِ... وَحَقَّ أَيْدِيكَ لَمْ يُورَقِ

Ellerin hakkına da yemin olsun ki sen olmasaydın hiçbir ağaç olmaz, meyve vermezdi.

وَسَبَّغَ السَّمَاوَاتِ أَجْرَامَهَا... لِغَيْرِ عُرُوجِكَ لَمْ تُخْرَقِ

Göklerin yedi katı senin göğe çıkışından önce kimseye açılmadı.

وَلَوْلَاكَ مُتَعَجِّرٌ بِالْعَصَا... لِمُوسَى بْنِ عِمْرَانَ لَمْ يُفْلَقِ

Sen olmasaydın Musa b. İmran'ın asasıyla yarılmazdı engin deniz.

وَلَوْلَاكَ سُوقُ عُكَاطِ الْحِفَاطِ... عَلَى حَوْرَةِ الدِّينِ لَمْ تُنْفَقِ

Sen olmasaydın Ukâz panayırı dinin havzasının içinde korunarak rağbet görmezdi.

وَأَسْرَى بِكَ اللَّهُ حَتَّى طَرَفَتْ... طَرَائِقَ بِالْوَهْمِ لَمْ تُطْرَقْ

Allah seni gece yolculuğuna çıkarttı, (hakikatte)kapıları çaldın vehimle çalmadın.

Beytin birinci kısmının sonunda geçen طَرَفَتْ fiiliyle aynı kökten olan تُطْرَق fiili beytin sonunda gelmiş ve reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı yapılmıştır.

وَرَقَّكَ مَوْلَاكَ بَعْدَ النُّزُولِ... عَلَى رَفْرِفٍ حَفَّ بِالنُّمْرِقِ

(Gökyüzünden) İndikten sonra Mevlan seni yastıkla çevrili Refref'in üzerine yükseltti.

Beyitte وَرَقَّكَ ve النُّزُولِ lafızları arasında tıbâk vardır.

فِيَا لَاحِقًا قَطُّ لَمْ يُسْبَقْ... وَيَا سَابِقًا قَطُّ لَمْ يُلْحَقْ

Ey arkada kalan asla geçilemedi ve ey önde olan asla geri düşmedi.

فِيَا لَاحِقًا ve سَابِقًا lafızları arasında tıbâk vardır. Beytin birinci kısmının başında geçen لَاحِقًا lafzıyla beytin sonunda geçen يُلْحَقْ lafzı arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

تَصَوَّبْتَ مِنْ صَاعِدٍ هَابِطًا... إِلَى صُلْبِ كُلِّ تَقِيٍّ نَقِيٍّ

Yukarıdan aşağıya gönüllerin pak ve takvalı olanlarının hepsine yavaş yavaş girdin.

Beyitte geçen تَقِيٍّ ve نَقِيٍّ lafızları arasında cinâs-ı müzdevic, هَابِطًا ve صَاعِدٍ lafızları arasında tıbâk sanatı vardır.

فَكَانَ هُبُوطُكَ عَيْنَ الصُّعُودِ... فَلَا زِلْتَ مُنْحَدِرًا تَرْتَقِي

Senin inişin yükselişin ta kendisiydi ve sen hala yükseliyorsun.

Beyitte geçen هُبُوطُكَ ve الصُّعُودُ lafızları arasında tıbâk sanatı vardır.

3.2.2. Abdülbâkî el-Fârûkî'nin Hz. Ali'ye (r.a.) Methiyesi

Şairin Hz. Ali (r.a.) için kaleme aldığı *el-Ğaşîdetü'l- 'ayniyye*'si 75 beyitten oluşmaktadır.¹⁵¹ Revî harfinin 'ayn harfî olması sebebiyle bu ismi almıştır. Yazıldığı dönemde çok beğenilen *el-Ğaşîdetü'l- 'ayniyye*'ye şairin yakın dostu ve alim Ebü's-Senâ Şehâbeddin el- Âlûsî *Şerhu'l-ğarîdeti'l-ğaybiyye fî şerhi'l-Ğaşîdeti'l- 'ayniyye* adlı bir şerh yazmıştır.¹⁵²

Şiir Hz. Ali'nin (r.a.) doğumu, onun Allah'ın aslanı olması, Kurân-ı Kerîm'deki muhkem ve müteşâbih ayetleri bilmesi, fıkıh bilgisinin çok yüksek olması, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) aynı soydan gelmesi, Hz. Fâtıma (r.a.) ile evliliği, hicret günü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yatağına yatması, ilk namaz kılanlardan olması, onun cesareti, kafilere üstün gelmesi, küfür ehliyle olan mücadelesi, Hayber'in komutanı olarak orayı fethetmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında yetişmesi ve onun tarafından terbiye edilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye göç ettiklerinde O'nu (r.a.) kardeş edinmesi, Ashâb-ı aba'dan olması, Sıffîn'de aldatılması, Nehrevân savaşında Hâricîlere karşı elde ettiği galibiyet, vefatı ve Kerbelâ'da evladının şehit edilmesi gibi hayatını anlatan pek çok konudan bahseder.

Hz. Ali'nin (r.a.) hayatının manzum bir örneği olan bu şiirde şair teşbîh, telmih, cinas, tıbâk, istiâre, murâât-ı nazîr ve şiirde tarih düşürme gibi pek çok edebî sanat kullanmıştır. Şairin daha önce benzerinin yazılmadığını belirttiği methiyesi şu şekildedir:

أَنْتَ الْعَلِيُّ الَّذِي فَوْقَ الْعَلَى رُفِعَا... بِبَطْنِ مَكَّةَ وَسَطُ الْبَيْتِ إِذْ وُضِعَا¹⁵³

¹⁵¹ el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 76-79.

¹⁵² Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-ğarîdeti'l-ğaybiyye fî şerhi'l-Ğaşîdeti'l- 'ayniyye*, y.y.

¹⁵³ Yeni nüshada العلى olarak yazılan kelime eski nüshada ve şerhte العلى şeklinde yazılmıştır. el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 76; el-Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 96; Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-ğarîdeti'l-ğaybiyye fî şerhi'l-Ğaşîdeti'l- 'ayniyye*, 15.

Sen öyle bir Ali'sin ki, Mekke'nin içinde Kâbe'nin ortasında doğduğunda yüce semaların üzerine çıkarıldın.

Bu beyitte şair Hz. Ali'nin Kâbe'nin içinde doğarak es-semâvâtü'l-'ulâ'nın üzerine çıkacak bir şerefe eriştiğinden bahsetmektedir. Bu inanış Şîî'ler tarafından kabul edilse de Ehl-i sünnet tarafından kabul görmemekte ve sünnî müelliflerin kitaplarında bulunmamaktadır. İbnü'l- Ebi'l-Hadîd'in *Nehcü'l- belâğa* şerhinde bu konuyla ilgili şöyle yazmaktadır. “Efendimiz Ali'nin (r.a.) nerede doğduğu hakkında ihtilaf vardır. Şîîlerin büyük bir çoğunluğu onun Kâbe'nin içinde doğduğuna inanmaktadır. Ancak hadis bilginleri bunu kabul etmemektedir.”¹⁵⁴ Bununla beraber Ebu's-Senâ el-Âlûsî de kaleme aldığı şerhinde o dönemde Irak'ta Şîî'lerin bu görüşünün yaygın bir görüş olduğunu dile getirmektedir.¹⁵⁵

Bu beyitte العَلِيُّ ve العَلَى lafızları arasında cinâs-ı muharref vardır.

وَأَنْتَ حَيْدَرَةُ الْغَابِ الَّذِي أَسَدُ الْبُ... رُجِ السَّمَاءِ عَنْهُ خَاسِبًا رَجَعَا

Ve sen ormanın aslanısın, öyle ki (burçlar arasında) gökte (en yüksek yerde duran) aslan burcu bile ondan (Hz. Ali'nin gökteki makamına erişmeden) zelil olarak döndü.

Bu beyitte الْغَابِ “Ve sen ormanın aslanısın” derken Hz. Ali aslana benzetilerek teşbih yapılmıştır.

وَأَنْتَ بَابُ تَعَالَى شَأْنِ حَارِسِهِ... بِغَيْرِ رَاحَةِ رُوحِ الْقُدُسِ مَا قَرَعَا

Ve sen Ruhü'l-Kudüs'ün (olan Cebrail a.s.) elleri olmaksızın çaldığında, şânı yüce olan Allah'ın kapısının koruyucususun.

¹⁵⁴ İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, (Bağdat: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2008), 1/9.

¹⁵⁵ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-harîdeti'l-ğaybiyye fi şerhi'l-Kâsîdeti'l-'ayniyye*, 15.

وَأَنْتَ ذَاكَ الْبَاطِنُ الْمُمْتَلِئُ حَكَمًا... مِعْشَارَهَا فَلْكَ الْأَفْلَاكِ مَا وَسِعَا

Ve sen, içi Kurân ilmiyle (muhkem, müteşabih, nasih, mensuh olan ayetleri bilen) dolu olan, yüce göğe ilminin onda biri bile sığmayansın.

وَأَنْتَ ذَاكَ الْهَزْبُ الْأَنْزَعُ الْبَطْلُ... ذِي بِمِخْلَبِهِ لِلشِّرْكِ قَدْ نَزَعَا

Ve sen pençesiyle şirki söküp çıkaran kahramanın şirkten imtina eden o aslanısın.

Bu beyitte وَأَنْتَ ذَاكَ الْهَزْبُ “*Ve sen o aslansın*” derken Hz. Ali aslana benzetilerek teşbih yapılmıştır. Beytin birinci kısmının ortasında geçen الْأَنْزَعُ lafzı ile beytin sonunda geçen نَزَعَا lafızları arasında reddü’l-acüz ‘ale’s-sadr sanatı vardır.

وَأَنْتَ يَعْسُوبُ نَحْلُ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى... أَيِّ الْجِهَاتِ انْتَحَى يَلْقَاهُمْ تَبَعًا

*Ve sen nereye yönelirse yönelsin karşılaştığında itaat edilen Mü’minlerin arı beyisin.*¹⁵⁶

أَنَا يَعْسُوبُ الْمُؤْمِنِينَ (r.a.) Hz. Ali’nin bu beyti açıklarken beyitte şairin Hz. Ali’nin (r.a.) sözüne göndermede bulunduğu bahseder.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Bu beyit yeni nüshada 52. beyitten sonra verilmiştir. Ancak şerhte ve eski nüshada 5. beyitten sonra gelmesi ve beytin öncesine ve sonrasına bakıldığında burada olmasının daha uygun olacağına karar verilmiş ve çalışmamızda da eski nüshadaki gibi yazılmıştır. el-Fârûkî, *et-Tiryâku’l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 72; el-Fârûkî, *et-Tiryâku’l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru’n-Nu’mân, 1964),99; Ebü’s-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu’l-harîdeti’l-gaybiyye fî şerhi’l-Kasîdeti’l-‘ayniyye*, 37.

¹⁵⁷ Ebü’s-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu’l-harîdeti’l-gaybiyye fî şerhi’l-Kasîdeti’l-‘ayniyye*, 37. Hz. Ali’nin sözü için bakınız: Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Cem’u’l-cevâmi’ el-ma’rûf bi’l-Câmi’i’l-kebîr*, thk. Muhtar İbrâhim el-Hâic, Abdulhamîd Muhammed b. Neda, Hasan İsâ Abduzzâhir, (Kahire: 2005), 17/135-136.

Bu beyitte وَأَنْتَ يَغْسُوبُ نَحْلٌ “*Sen arı beyisin*” derken Hz. Ali arı beyine Mü’minler ise arılara benzetilerek teşbîh sanatı kullanılmıştır.

وَأَنْتَ نُقْطَةٌ بَاءٍ مَعَ تَوْحُّدِهَا... بِهَا جَمِيعُ الَّذِي فِي الذِّكْرِ قَدْ جُمِعَا

Ve sen tek olmasına rağmen be harfinin noktasısın ki o noktayla Kur’an-ı Kerim’deki her şey bir araya getirildi.

Beyitte bütün harflerin aslında birçok noktanın birleşerek oluşmasından ve Kur’an-ı Kerim’deki bütün harflerin de noktalarla bir araya gelmesinden bahsedilmiştir.

Şair, وَأَنْتَ نُقْطَةٌ بَاءٍ مَعَ تَوْحُّدِهَا “*Ve sen tek olmasına rağmen be harfinin noktasısın*” derken Hz. Ali’nin biricikliğini be harfinin noktasına benzetilerek teşbîh sanatını kullanılmıştır. Beytin ikinci kısmının başında geçen جَمِيعُ lafzıyla sonunda geçen جُمِعَا lafzı arasında da reddü’l-acüz ‘ale’s-sadr sanatı vardır.

وَأَنْتَ وَالْحَقُّ يَا أَفْضَى الْأَنْامِ بِهِ... غَدًا عَلَى الْحَوْضِ حَقًّا تَحْشُرَانِ مَعَا

Ve sen, Ey doğru sözüyle ümmetin en iyi hüküm vereni! Yarın (kıyamet gününde) insanların hepsiyle birlikte kabirlerinden kaldırılacak Kevser havuzunun başında hak vâkî olacak.

Beyitte وَالْحَقُّ حَقًّا lafızları arasında cinâs-ı tam sanatı vardır.

وَأَنْتَ صِنُّوْ نَبِيٍّ غَيْرِ شِرْعَتِهِ... لِلْأَنْبِيَاءِ إِلَهُ الْعَرْشِ مَا شَرَعَا

Ve sen yüce arşın sahibinin onun şeriatından başkasını peygamberlere açıklamadığı Peygamber (s.a.v.) ile aynı köktensin.

Beyitte العَرْشِ شَرَعَا - lafızları arasında cinâs-ı kalb (kalb-i kü1), beytin birinci kısmının sonunda geçen شَرَعَتْهُ lafzıyla beytin ikinci kısmının sonunda geçen شَرَعَا lafızları arasında ise reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

وَأَنْتَ زَوْجُ ابْنَةِ الْهَادِي إِلَى سُنَنِ... مَنْ حَادَ عَنْهُ عَدَاةُ الرُّشْدِ فَأَنْخَزَ عَا

Ve sen doğru yola ileten rehberin kızının eşisin, kim o yoldan dönerse doğru yol ona düşmanlık eder de helak olur.

وَأَنْتَ بِالطَّبْعِ سَيْفٌ تَارَةٌ عَطْبًا... يَسْقِي الثَّغُورَ وَيَشْفِي مَرَّةً طَبْعًا

Ve sen tabiatın gereği bazen kıyı boylarındaki düşmanları boğarak mahveden bazen de şifa veren bir denizsin.

وَأَنْتَ سَيْفٌ “Sen bir denizsin” derken Hz. Ali denize benzetilerek teşbîh sanatı kullanılmıştır. Yine يَشْفِي- يَسْقِي arasında cinâs-ı hattî, عَطْبًا - طَبْعًا lafızları arasında cinâs-ı kalb (kalb-i ba'z) vardır.

وَأَنْتَ غَوْتُ وَغِيْثٌ فِي رَدَى وَنَدَى... لِخَائِفٍ وَلِرَاجٍ لَادٌ وَأَنْتَجَعَا

Ve sen helak etmede ve cömert davranmada yağmur olan, korkarak ve ümit var olarak sana gelenlerin sığındığı Gavssın.

Bu beyitte غَوْتُ-غِيْثٌ ve نَدَى-رَدَى lafızları arsında cinâs-ı lâhik vardır.

وَأَنْتَ رُكْنٌ يُجِيرُ الْمُسْتَجِيرَ بِهِ... وَأَنْتَ حِصْنٌ لِمَنْ مِّنْ دَهْرِهِ فَرَعَا

Ve sen yardım isteyenî himaye eden elsin ve sen (ateşe girmekten) korkarak ömrü boyunca iyilik yapanlar için bir kalesin.

أَنْتَ حِصْنٌ “Sen kalesin” derken Hz. Ali kaleye benzetilerek teşbîh sanatı kullanılmıştır. Yine مَنْ ve مِّنْ lafızları arasında cinâs-ı muharref vardır.

وَأَنْتَ مَنْ بِنْدَاهُ عَزَّ مَنْ طَمَعَا... وَفِي جَدَى مِنْ سِوَاهُ ذَلَّ مَنْ قَنِعَا

Ve sen (faydalı ilimlere karşı) âlicenaplığıyla izzet bulan o kimsesin, kim ki ondan başkasını isteyip kanaat etti zelîl oldu.

Şârih bu beyti açıklarken بِنْدَاهُ lafzındaki hû zamiriyle insana dünya ve ahirette fayda sağlayacak ilmin kastedildiğini söylemiştir.¹⁵⁸ Bu beyitte ذَلَّ-عَزَّ ve قَنِعَا-طَمَعَا lafızları arasında tıbâk vardır.

وَأَنْتَ ذُو مُنْصُلٍ صِلَّ يَنْضُنْضَ فِي... غَمْدٍ كَلْعَدٍ لِمَكْرٍ الْكُفْرِ قَدْ بَلَعَا

Ve sen, kafirin oyunu karşısında kılıcı sanki kınında tıslayan (ve yutan) bir yılan olan kılıç sahibisin.

Beyitte Hz. Ali'nin (r.a.) kılıcı, kınında tıslayan ve her şeyi yutan bir kılıca benzetilerek teşbîh sanatı kullanılmıştır.

وَأَنْتَ عَيْنٌ يَقِينٌ لَمْ يَزِدْهُ بِهِ... كَشَفُ الْغِطَاءِ يَقِينًا آيَةً أَنْقَشَا

Ve sen (ilimlerde o kadar yüceldin ki artık) kendinden şüphe edilmeyensin, senin üzerindeki örtünün kaldırılması bunun kesinliğini artırmadı (sadece) ortaya çıkardı.

وَأَنْتَ ذُو حَسَبٍ يُعْزَى إِلَى نَسَبٍ... قَدْ نِيطَ فِي سَبَبٍ أَوْجَ الْعُلَى فَرَعَا¹⁵⁹

¹⁵⁸ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-ḥarîdeti'l-ğaybiyye fî şerhi'l-Ḳasîdeti'l-'ayniyye*, 58.

¹⁵⁹ Yeni nüshada العلى olarak yazılan kelime eski nüshada ve şerhte العلى şeklinde yazılmıştır. Yine yeni nüshada فرع olarak yazılan kelime eski nüshada ve şerhte فرع şeklinde yazılmıştır. فرع dağa çıkmak, inmek, yükselmek, üstün olmak anlamlarına gelirken فرع kelimesi kellik, kel olma hastalığı, saçkıran gibi anlamlara gelmektedir. Anlam bütünlüğü açısından bakıldığında فرع kelimesi daha uygundur. el- Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 73; el- Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964),97; Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-ḥarîdeti'l-ğaybiyye fî şerhi'l-Ḳasîdeti'l-'ayniyye*,64.

Ve sen soylu bir kimsesin, nesebin dine götüren bir ipe asılı ki ululuğun zirvesine çıktı.

Bu beyitte حَسَب ve نَسَب lafızları arasında cinâs-ı lâhik vardır.

وَأَنْتَ ضِئْضِيءٌ مَجْدٍ فِي مَدَى أَمْدٍ... قَدْ فَصَّلَ الدَّهْرُ أَوْصَالًا وَمَا انْقَطَعََا

Ve sen şerefın kaynağısın, zaman çarkında (ânın bıçağında) soyları kuruttu da senin soyun kesilmedi.

Bu beyitte şair Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve kızı Hz. Fatıma'nın (r.a.) soyunun kesilmeyeceğini bildiren hadislerle göndermelerde bulunmuştur.¹⁶⁰

وَأَنْتَ مَنْ حَمَتِ الْإِسْلَامَ وَفَرَّتْهُ... وَدَرَّ عَثَ لِبَدَنَاهُ الدِّينَ فَادَّرَّ عَا

Ve sen ki İslâm'ı (Hz. Muhammed'i) koruyansın, (bir aslan gibi) uzun yeleleriyle dini zırhla kaplayıp korudun.

Âlusî bu beyti açıklarken İslam lafzının Hz. Muhammed'i (s.a.v.) işaret ettiğini belirtmiştir.¹⁶¹

Beytin ikinci kısmının başında geçen دَرَّ عَثَ lafzıyla sonunda geçen فَادَّرَّ عَا lafzı arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

وَأَنْتَ مَنْ فُجِعَ الدِّينُ الْمُيْبِنُ بِهِ... وَمَنْ بِأَوْلَادِهِ الْإِسْلَامُ قَدْ فُجِعَا

Ve sen (şehitliğinle) dîn-i mübînin fâciaya uğradığı ve evlatlarıyla (şehitliğiyle) İslam'ın perişan olduğu kimsesin.

¹⁶⁰ [كل بنى آدم ينتمون إلى عصبه إلا ولد فاطمة فأنا وليهم وأنا عصبهم] Celâleddin es-Süyûtî, Cem'u'l-cevâmi' el-ma'rûf bi'l-Câmi' i'l-kebîr, (Kahire 1390/1970), 2. Basım, 6/376; [كُلُّ سَبَبٍ وَنَسَبٍ] Ebü'l-Kâsım et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye), 2. Basım, 3/44.

¹⁶¹ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, Şerhu'l-ḥarîdeti'l-ğaybiyye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-'ayniyye, 67-68.

Beytin birinci kısmında geçen فُجِعَ lafzıyla sonunda geçen فُجِعَا lafzı arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي مِنْهُ الْوُجُودُ نَضَى... عُمُودَ صُبْحٍ لِيَأْفُوخَ الدُّجَا صَدَا

Sen, sen ki yarmak için cehaletin başını (her şeyin ilk kaynağı olan) Allah tarafından ilim ve hikmet kılıcını çıkaransın.

Âlûsî bu beyti açıklarken عُمُود lafzının ilim ve hikmeti, الدُّجَا lafzıyla da cehalet ve karanlığın kastedilmiş olabileceğini söylemiştir.¹⁶²

Bu beyitte صُبْح ve الدُّجَا lafızları arasında tıbâk sanatı vardır.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي حَطَّتْ لَهُ قَدَمٌ... فِي مَوْضِعٍ يَدُهُ الرَّحْمَنُ قَدْ وَضَعَا

Sen, sen ki ayağını öyle bir yere bastın ki arşa Rahmet kudretini yayan Allah'ın arzına O'nun (s.a.v.) ayağı değmiştir.

Şairin bu beyti Mekke'nin fethedildiği gün Kâbe'deki putların yıkılışı hakkındadır. Bazı kaynaklara göre o gün Kâbe'deki bütün putlar Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yıkılmıştır. Ancak Huzaa kabilesinin putu Kâbe'nin üzerinde kalmış ve Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ali'ye (r.a.) sırtına çıkmasını söylemiştir. Hz. Ali (r.a.) bu isteği geri çevirmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi sırtına çıkmasını istemiş ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ali'nin (r.a.) sırtına çıktığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi ağırlığından dolayı onu taşıyamamış ve dizleri üzerine çökmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.) tekrar Hz. Ali'ye (r.a.) sırtına çıkmasını söylemiş böylece Hz. Ali (r.a.) onun sırtına çıkarak putu parçalamıştır. Âlûsî'nin de şerhinde bu şekilde anlattığı hadisenin doğruluğunu teyit edebileceğimiz herhangi bir bilgiyi Sünnî kaynaklarda bulamadık.¹⁶³ Muhtemelen şairin yaşadığı ortamda Şîî nüfusun fazla olması ve Sünnîlerle Şîîlerin iç içe yaşaması sebebiyle Hz. Ali'yi (r.a.) yücelten bu tarz bilgiler Sünnî Müslümanlar arasında da yayılmıştır. Aynı zamanda bu beyitle

¹⁶² Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, Şerhu'l-harîdeti'l-gaybiyye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-'ayniyye, 72.

¹⁶³ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, Şerhu'l-harîdeti'l-gaybiyye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-'ayniyye, 73-75.

{إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى}

“Haberin olsun, senin Rabbin benim ben. Haydi pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vadide, Tuvâ’dasın.” telmih yapılmış¹⁶⁴ ve ayakkabılarını çıkarma emrinin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) verilmemesi sebebiyle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hz. Musa’ya ve diğer peygamberlere üstünlüğüne değinilmiştir. Beyitte قَدَمٌ ve يَدُهُ lafızları arasında da tıbâk vardır.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي لِلْقِبْلَتَيْنِ مَعَ ال... نَبِيِّ أَوَّلُ مَنْ صَلَّى وَمَنْ رَكَعَا

*Sen, sen ki Hz. Peygamber’le (s.a.v.) hem Mescid-i Aksa’ya hem Mescid-i Haram’a yönelerek ilk namaz kılan, ilk rükû edensin.*¹⁶⁵

Bu beyitte رَكَعَا-صَلَّى lafızları arasında murâât-ı nazîr sanatı vardır.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي فِي نَفْسٍ مَضْجَعِهِ... فِي لَيْلٍ هَجَرَتْهُ قَدْ بَاتَ مُضْطَجِعَا

Sen, sen ki hicretinin gecesinde onun yatağında yatarak geceleyensin.

Bu beyitte مَضْجَعٌ ve مُضْطَجِعٌ lafızları arasında cinâs-ı müktenif vardır.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي أَثَارُهُ ارْتَفَعَتْ... عَلَى الْأَثِيرِ وَعَنْهَا قَدْرُهُ اتَّضَعَا

Sen, sen ki gökyüzünün (yıldız ilminin) kıymetini alçaltan, ardında bıraktığı ilmi ve temiz soyuyla göğün üzerine çıkansın.

Bu beyitte ارْتَفَعَتْ ve اتَّضَعَا lafızları arasında tıbâk vardır.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي أَثَارُهُ مَسَحَتْ... هَامَ الْأَثِيرِ فَأَبْدَى رَأْسَهُ الصَّلْعَا

Sen, sen ki ardında bıraktıkların göğün en ucuna dokundu böylece göğün (yıldız ilminin) yıldızsız olduğu göründü.

¹⁶⁴ Feyizli, *Feyzü’l-Furkân*, 311.

¹⁶⁵ Ya da “Sen, sen ki peygamberle Mescid-i Kibleteyn’de ilk namaz kılan ilk rükû edensin.” şeklinde de anlam verilebilir.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي يَلْقَى الْكَتَائِبَ فِي... ثَبَاتٍ جَاشٍ لَهُ تَهْلَانُ قَدْ خَضَعَا

Sen, sen ki soğukkanlılıkla bölüklerle karşılaşan, Sehlan dağının boyun eğdiğisin.

Bu beyitte جَاشٍ-الْكَتَائِبَ lafızları arasında murâât-ı nazîr sanatı vardır.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي لِلَّهِ مَا فَعَلَا... وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي لِلَّهِ مَا صَنَعَا

Ve sen, sen ki amellerinin hepsi yalnızca Allah içindir. Sen, sen ki yaptıklarının hepsi yalnızca Allah içindir.

وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي لِلَّهِ مَا وَصَلَا... وَأَنْتَ أَنْتَ الَّذِي لِلَّهِ مَا قَطَعَا

Ve sen, sen ki birleştirdiğin ne varsa Allah içindir. Ve sen, sen ki ayırdığın ne varsa Allah içindir.

Bu beyitte قَطَعَا ve وَصَلَا lafızları arasında tıbâk vardır.

حَكَمْتَ فِي الْكُفْرِ سَيْفًا لَوْ هُوَيْتَ بِهِ... يَوْمًا عَلَى كَتَدِ الْأَفْلَاقِ لِإِنْخِلَعَا

Küfür ehliyle mücadelede kılıcı hakem seçtin, bir gün o kılıçla yıldızların omuzlarına atılırsan muhakkak ki (o yıldızlar) dökülür.

مُحَدَّبٌ يَتَرَى فِي مُقَعَّرِهِ... مَوْجٌ يَكَادُ عَلَى الْأَفَاقِ أَنْ يَقَعَا

(O kılıç) yay şeklindedir, ağzı ölüm dalgalarıyla bakışıyor, neredeyse ufuklara ulaşacak.

أَسَلْتَ مِنْ غَمْدِهِ نَارًا مُرَوِّقَةً... تَجَرَّعَ الْكُفْرُ مِنْ رَأُوفِهَا جُرْعَا

Onun kınından temizleyen bir ateş akıttın da küfür ehli onun süzgecinden süzülenleri yudumladı.

Bu beyitte مُرَوِّقَةً ve رَاوِقَهَا lafızları arasında cinâs-ı müşâbehe vardır. Beytin ikinci kısmının başında geçen تَجَرَّعَ lafzıyla sonunda geçen جُرْعَا lafzı arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

حَكَى الْجِمَامُ حَمَامًا مِنْ حُسَامِكَ فِي... لِسَانِ نَارٍ عَلَى هَامَاتِهِمْ سَجَعًا

Ölüm senin keskin kılıcından olunca onların (küfür ehlinin) ulularına karşı ateş dilinde öten bir güvercine benzedi.

Bu beyitte ölüm güvercine benzetilerek teşbîh yapılmıştır. الْجِمَامُ ve حَمَامًا lafızları arasında da cinâs-ı müzdevic vardır.

غَلِيلُهُ طَالَمَا أوردته عَلَقًا... يَوْمَ النَّهْرَوَانِ مِنْ نَهْرٍ فَمَا انْتَفَعَا

Onun kana olan susuzluğu ne kadar çok! Nehrevan günü kan nehrinden onu sulamaya götürdün de yine de susuzluğu gitmedi.

Şair bu beyitte Hz. Ali ve Hâricîler arasında meydana gelen Nehrevan savaşından bahsetmektedir. Hâricîlerin günahsız Müslümanları eziyet ederek öldürmeleri sebebiyle Hz. Ali'nin Hâricîleri durdurmak için açtığı bu savaş 38/658 yılında Nehrevan mevkiinde meydana gelmiştir. Hâricîlerin lideri Abdullah b. Vehb er-Râsibî bu savaşta öldürülmüştür.¹⁶⁶

Bu beyitte النَّهْرَوَانِ ve نَهْرٍ lafızları arasında cinâs-ı müzeyyel vardır.

¹⁶⁶ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, Şerhu'l-harîdeti'l-ğaybiyye fî şerhi'l-Kasîdeti'l-'ayniyye, 89-93; Ethem Ruhi Fırlalı "Abdullah b. Vehb er-Râsibî", TDV İslâm Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul; TDV Yayınları, 1988), 1/ 141-142.

بِذِي فَقَارِكَ عَنَّا أَيُّ فَاقِرَةٍ... قَصَمَتْهَا وَدَفَعْتَ السُّوءَ فَأَنْدَفَعَا

Zülfikar'ınla bizim başımızdan hangi büyük musibeti param parça ettin.

Kötülüğü defettin de savrulup gitti.

Bu beyitte وَدَفَعْتَ ve فَأَنْدَفَعَا lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır.

أَرَادَ سَيْفُكَ فِي لَيْلِ الْعَجَاجَةِ أَنْ... يَرْوِيَ السَّنَا عَنْ لِسَانِ الصُّبْحِ فَأَنْدَلَعَا¹⁶⁷

Kılıcın dumanlı bir gecede sabahın lisanından (fecir vaktindeki nurdan) parlak bir ışık aktarmayı istedi de kınından çıkıverdi.

Bu beyitte لَيْلِ ve الصُّبْحِ lafızları arasında tıbâk sanatı vardır. Yine beyitte kılıca ve sabaha insani vasıflar yüklenmiş insan lafzı zikredilmeyerek istiâre yapılmıştır.

عَالَجْتَ بِالْبَيْضِ أَمْرَاضَ الْقُلُوبِ وَلَوْ... كَانَ الْعِلَاجُ بِغَيْرِ الْبَيْضِ مَا نَجَعَا

Kalplerin hastalıklarını (manevi hastalıkları) kılıçla iyileştirdin. Şayet tedavi kılıcsız olsaydı iyileştirmezdi.

Bu beyitte عَالَجْتَ ve الْعِلَاجُ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır.

وَالرَّعْدُ قَدْ ظَنَّ طَرْفَ الْبَرْقِ فِيكَ كَبَا... لَمَّا أَعْرَزْتَ عَلَى الْغُلْيَا فَقَالَ لَعَا

Gök gürültüsü, (sen küfür ehlinin) yücesine hücum ettiğinde şimşeğin atı (şimşek gibi süratli olan atın) tökezledi zannetti de sana dua etti.

¹⁶⁷ Beyitteki السَّنَا kelimesi ilk nüshada ve Âlûsî'nin şerhinde bu şekilde geçmekle beraber ikinci baskı da السني olarak geçmektedir. el-Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 74; el-Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 98; Ebü's-Senâ el-Âlûsî, *Şerhu 'l-ḥarîdeti 'l-ğaybiyye fi şerhi 'l-Ḳasîdeti 'l-'ayniyye*, 94.

Beyitte gök gürültüsünün insan gibi zannetmesinden, duâ etmesinden bahsedilmiş ancak insan lafzı açıkça zikredilmemiş, istiâre sanatı kullanılmıştır.

نَبَذْتُ لِلشِّرْكِ شِلْوًا بِالْعَرَاءِ إِذَا... عَلَيْهِ نَسْرٌ مِنَ الْخِذْلَانِ قَدْ وَقَعَا

Şirki açıkça kopartıp attın, hainliğinden dolayı onun üzerine akbabalar üşüştü.

وَاللَّيْلُ لَمَّا تُسَمَّى كَافِرًا بِشَبَا... قِرْضَابِ بَطْشِكَ قَدْ غَادَرَتْهُ قِطْعَا

Gece örten olarak isimlendirildiğinde keskin kılıcının ucuyla yaptığı hamleyle ondan bir parça kopardın.

وَبَابُ خَيْبَرَ لَوْ كَانَتْ مَسَامِرُهُ... كُلُّ النَّوَابِتِ حَتَّى الْقُطْبِ لَا نَقْلَعَا

Ve Hayber'in kapısı... Eğer çivileri yıldızlar hatta kutuplar (gibi yerlerinden hareket ettirilemeyen şeyler) olsaydı bile muhakkak sökülecekti.

Şair bu beyitte Hayber kalesinin fethi için Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından komutan tayin edilen Hz. Ali'nin (r.a.) kalenin kapısını elleri ile kaldırmasından böylece Müslümanların Hayber kalesinin surlarına çıkarak kaleyi fethetmesinden bahsetmektedir.¹⁶⁸ Ebü'l-Hasan en-Nedvî Hz. Ali'nin (r.a.) hayatını anlattığı *Hz. Ali el-Murtaza* adlı eserinde bu olayı birkaç rivayetle zikretmiş ve bu olayın meşhur bir olay olup gerçek olmasının uzak bir ihtimal olmadığını söylemiştir. Nedvî, bu olayın doğru olması halinde Ehl-i sünnet inancına Kelam ilmindeki “Evliyanın kerameti haktır.” kaidesince aykırı düşmeyeceği görüşündedir.¹⁶⁹

بَارَيْتَ شَمْسَ الضُّحَى فِي جُنَّةٍ بَرَّغَتْ... فِي يَوْمٍ بَدْرٍ بُزُوعُ الْبَدْرِ إِذْ سَطَعَا

Bedir gününde ayın parlaklığı ufuktan yükselerek görüldüğünde, kalkanda parlayan duhâ güneşine benzedin.

¹⁶⁸ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-ḥarîdeti'l-ğaybiyye fî şerhi'l-Kasîdeti'l-'ayniyye*, 101-102.

¹⁶⁹ Ebü'l-Hasan en-Nedvî, *Hz. Ali el-Murtaza*, çev. Yusuf Karaca, (İstanbul: Risale Yayınları, 2011), 65.

Beyitte Hz. Ali (r.a.) güneşe benzetilerek teşbîh, بُرُوعٌ-بَرَغَتْ cinâs-ı iştikâk, الْبَدْرُ-بَدْرٍ lafızları arasında cinâs-ı tâm, شَمْسٌ ve الْبَدْرُ lafızları arasında murâât-ı nazîr sanatları vardır.

لِلّٰهِ دَرْ فَتَى الْفِتْيَانِ مِنْكَ فَتَى... ضَرْعُ الْفَوَاطِمِ فِي مَهْدِ الْهَدَى رَضَعَا

Yiğitlerin yiğidine maşallah! Senden bir yiğit hidayet beşiğinde Fâtımaların göğsünü emdi.

Şarih bu beyti açıklarken şairin Fâtımâ'lardan kastının Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed ve babası Ebû Tâlib'in annesi Fâtıma bint 'Amr olduğunu söylemiştir.¹⁷⁰

Beyitte ضَرْع ve رَضَعَا lafızları arasındaki cinâs-ı kalb (kalb-i ba'z) kullanılmıştır.

لَقَدْ تَرَعَرَعْتَ فِي حَجْرٍ عَلَيْهِ لَذِي... حَجْرٍ بَرَاهِينُ تَعْظِيمِ بِهَا قَطْعَا

Sen öyle bir yuvada yetiştin ki o kucak sahiplerinde yücelik işaretleri vardır.

رَبِّبُ طِه حَبِيبُ اللّٰهِ أَنْتَ وَمَنْ... كَانَ الْمُرَبَّى لَهُ طِه فَقَدْ بَرَعَا

Sen Allah'ın habibi Tâhâ'nın kendi çocuğu gibi büyüttüğüsün. Kim ki onu Tâhâ terbiye etti muhakkak ki (ilim ve diğer vasıflarda arkadaşlarına) galip geldi.

رَعَاهُ مَوْلَاهُ مِنْ رَاعٍ لِأَمَّتِهِ... لِجَدِّهِ وَأَبِيكَ الْحَقُّ فَيْكَ رَعَا¹⁷¹

Onu Rabbi gözetti, babana da yemin olsun ki Allah sende onun ümmetini ve dedelerini korudu.

¹⁷⁰ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-harîdeti'l-gaybiyye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-'ayniyye*, 108.

¹⁷¹ Beytin sonunda geçen رَعَا lafzı şerhte bu şekilde yazılmış, eski ve yeni nüshalarda رَعَى şeklinde yazılmıştır. el- Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 74; el- Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964),98; Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-harîdeti'l-gaybiyye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-'ayniyye*, 113.

Beytin başında geçen رَعَا lafzıyla sonunda geçen رَعَا lafzı arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

أَخَاكَ مَنْ عَزَّ قَدْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُ... أَخَا سِوَاكَ إِذَا دَاعَى الْإِخَاءَ دَعَا¹⁷²

Seni kardeş edindi. Kardeşlik arandığında davet eden, senden başka ona kardeş olacak kadar şerefi yüce olan kim?

Bu beyitte أَخَا-الْإِخَاءِ ve دَعَا-دَاعَى lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır.

سَمَّتْكَ أُمُّكَ بِنْتُ اللَّيْثِ حَيْدَرَةً... أَكْرَمَ بِلَبْوَةٍ لَيْثٍ أَنْجَبَتْ سُبْعًا

Aslanın kızı olan annen seni Haydar (aslan) olarak isimlendirdi. (Benî Hâşim'e) Aslanın dişisi ile ikram edildi de aslan doğurdu.

لَكَ الْكِسَاءُ مَعَ الْهَادِي وَبَضْعَتِهِ... وَقَرَّتِي نَاطِرِيهِ ابْنَيْكَ قَدْ جَمَعَا

Abâ seni Peygamberle, onun parçası (Hz. Fâtıma) ve iki gözünün nuru oğullarıyla bir araya getirdi.

لَيْنٌ تَوَجَّعَ فِي يَوْمِ الطُّفُوفِ لَهُمْ... فَمَا سِوَى اللَّهِ وَاللَّهِ اسْتَكَى الْوَجَعَا

(Hz. Peygamber (s.a.v.)) Tafuf gününde (Kerbela'da) onlar için kederlendiğinde Allah'a yemin olsun ki Allah'tan başka herkes o kederi şikâyet edecek.

Cebraîl (a.s.) Hz. Hüseyin'in ve ailesinin Tafuf mevkiinde şehit edileceğini Peygamber Efendimize (s.a.v.) haber verdiğinde çok kederlenmişti. Beyit bu olaya atıf yapmaktadır.¹⁷³

¹⁷² Beytin sonunda geçen دَعَا lafzı şerhte bu şekilde yazılmış, eski ve yeni nüshalarda دَعَى şeklinde yazılmıştır. el- Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 74; el- Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsîlî (Necf: Dâru'n-Nu'mân, 1964),98; Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu 'l-harîdeti 'l-ğaybiyye fî şerhi 'l-Kasîdeti 'l-'ayniyye*, 115.

¹⁷³ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu 'l-harîdeti 'l-ğaybiyye fî şerhi 'l-Kasîdeti 'l-'ayniyye*, 118.

Bu beytin başında geçen تَوَجَّعَ lafzı ile beytin sonunda geçen الْوَجَعَا lafızları arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

قَدْ خَادَعُوا مِنْكَ فِي صِفِّينِ ذَا كَرَمٍ... إِنَّ الْكَرِيمَ إِذَا خَادَعْتَهُ انْخَدَعَا

Kerem sahibini Sıffîn'de senin ehlinden olduğu halde aldattılar. Şüphesiz ki değerli olanı aldatırsan aldanıverir.

Bu beyitte كَرَمٍ ve الْكَرِيمَ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır. Beytin başında geçen خَادَعُوا lafzıyla sonunda geçen انْخَدَعَا lafzı arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

نَهْجُ الْبَلَاغَةِ نَهْجٌ عَنْكَ بَلَّغْنَا... رُشْدًا بِهِ أُجِثْتُ عِرْقُ الْغَيِّ فَاَنْفَمَعَا

Nehcü'l-belâğa¹⁷⁴ senden bize ulaştırılan doğru yoldur, feraset yoludur ki onunla sapkın kavmin kökü kazıldı, dizginlendi.

Beytin başında geçen نَهْجُ lafzıyla نَهْجُ lafızları arasında cinâs-ı tâm vardır.

بِهِ دَمَعْتُ لِأَهْلِ الْبَغْيِ أَدْمَعَةً... لِنُخْوَةِ الْجَهْلِ قَدْ كَانَتْ أَشْرُوعَا

Onunla (Nehcü'l-belâğa'nın içindeki hutbelerinle) zulüm ehlinin (Şam ehlinin) kafasını ezdin, şüphesiz cehaletin kibri kapların en şerlisidir.

Beyitte geçen دَمَعْتُ ve أَدْمَعَةً lafızları arasında cinâs-ı müşâbehe vardır.

كَمْ مُصَنِّعٍ مِنْ خِطَابٍ قَدْ صَقَعَتْ بِهِ... فَوْقَ الْمَنَابِرِ صُقِعَ الْعَدْرُ فَاَنْصَقَعَا

Başa vuran nice hitabın var! Onunla (hutbelerinle) minberlerin üzerinde vefasızlığın ötüşüne vurdun da hemen vuruldu.

¹⁷⁴ Adı geçen eser Şii müfessir Şerîf er-Radî (ö. 406/1015) tarafından derlenen bir antolojidir. Hz. Ali'ye nisbet edilen metinleri kapsayan esere çok sayıda şerh de yazılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İsmail Durmuş, "Nehcü'l-Belâğa", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/ 538-540.

Âlûsî bu beyti açıklarken şairin Hz. Ali (r.a.) döneminde çıkan siyasi karışıklıklardan bahsettiğini, vefasızlığın ötüşüyle Hz. Ali (r.a.) karşıtlarını kastettiğini söylemiştir. Şarih Hz. Ali'nin (r.a.) hitaplarıyla kastedileninse Sıffin ve Cemel savaşlarında yaptığı konuşmalar olabileceğini belirtmiştir.¹⁷⁵

Bu beyitte *انْصَعَا صُفْعَ* ve *صَقَعَتْ مُصْفَعٍ* lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır.

مَا فَرَّقَ اللَّهُ شَيْئًا فِي خَلْقَتِهِ... مِنْ الْفَضَائِلِ إِلَّا عِنْدَكَ اجْتَمَعَا

Allah-u Teâlâ yarattığında erdemlerden hiçbir şey ayırmadı ki o sen de toplanmış olmasın.

Bu beyitte *فَرَّقَ* ve *اجْتَمَعَا* lafızları arasında tıbâk vardır.

أَبَا الْحُسَيْنِ أَنَا حَسَّانُ مَدْحِكَ لَا... إِنْفَاكَ أَظْهَرُ فِي إِنْشَائِهِ الْبِدْعَا

Ey Ebâ Hüseyin! Ben senin methinden ayrılmayan Hassan'ım. Seni methetmede daha önce ortaya konulmamış şeyler ortaya koyuyorum.

Şair, *أَنَا حَسَّانُ مَدْحِكَ* “Ben seni methetmede Hassân'ım” derken, Rasulullah'ı (s.a.v.) methetmede Hassan b. Sâbit neyse seni methetmede ben oyum demek istemiş ve kendisini Hassân b. Sâbit'e benzetmiştir.

وَكُلُّ مَنْ رَاحَ لِلْعُلَيَّاءِ مُبْتَكَرًا... جَاءَ الثَّنَاءُ عَلَى عَلِيَّاهِ مُحَنَّرًا

Kim ki onun şerefini yüceltmek için daha önce görülmemiş bir şey yaparsa şerefine daha önce görülmedik bir övgü gelir.

عُذْرًا فَقَدْ ضِيقْتُ ذَرْعًا عَنْ إِحَاطَتِهِ... وَكَلَّمَا ضِيقْتُ عَنْ تَحْدِيدِهِ اتَّسَعَا

Onu tavsif etmekten aciz kaldım, ne zaman tavsifte aciz kalsam daha da genişledi (tavsifim).

¹⁷⁵ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu'l-ḥarîdeti'l-ğaybiyye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-'ayniyye*, 127.

Bu beyitte اَشْعَا ve ضِفْتُ lafızları arasında tıbâk vardır.

وَجَوْهَرُ الْمَدْحِ فِي عَلَيَاكَ رَوْقُهُ... بِلَبَّةِ الدَّهْرِ فِي لِنَائِهِ نَصْعَا¹⁷⁶

Methin kaynağı senin şerefindedir. Şerefinin parlaklığında zamanın gerdanı aydınlandı.

مَدْحٌ لَقَدْ خَضَعَتْ كُلُّ الْحُرُوفِ لَهُ... وَكُلُّ صَوْتٍ إِلَى إِنْشَادِهِ خَشِعَا

O methiye ki muhakkak ki harflerin hepsi ona boyun eğdi, onu okuyan her ses kısıldı.

بِهِ أَسَاجِلُ أَقْوَامًا أَجَالِسُهُمْ... فَيَذْهَبُونَ بِتَهْذِيبِي لَهُ شَيْعَا

O methiye ile kavimlerle yarışıyorum (onlara karşı övünüyorum), onlarla yan yana oturuyorum. Böylece onlar methiyemdeki samimiyet sebebiyle (insanların gönüllerine tesir etmesi sebebiyle) Hz. Ali'nin yolundan gittiler.

Şarih bu beyti açıklarken şairin bu yazdığı methiyesindeki samimi duyguları sebebiyle insanların kalplerine tesir ettiğini, Hz. Ali'nin dostlarının gönüllerini kazandığını böylece onların da Hz. Ali'nin yoluna tâbî olup yolundan gittiklerini söylemiştir.¹⁷⁷

Bu beyitte أُسَاجِلُ ve أَجَالِسُ lafızları arasında cinâs-ı kalb (kalb-i ba'z) vardır.

مُسْتَنْبِطٌ مِنْ قَلْبٍ الْقَلْبِ يَنْضَحُهُ... فَكُرَّ وَهَلْ تَنْزَحُ الْأَفْكَارُ مَا نَبَعَا

Kalbin kuyusundan fışkıran düşünceler dışarı akıyor. Hiç kaynağından çıkan düşünceler kurur mu?

¹⁷⁶ Beyitteki لِنَائِهِ lafzı eski nüsha ve şerhte لِنَائِهِ şeklinde yazılırken yeni nüshada لَأَنَّهُ olarak yazılmıştır. el- Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 75; el- Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necf: Dâru'n-Nu'mân, 1964),99; Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu 'l-ħarîdeti 'l-ğaybiyye fî şerhi 'l-Ḳasîdeti 'l-'ayniyye*, 135.

¹⁷⁷ Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu 'l-ħarîdeti 'l-ğaybiyye fî şerhi 'l-Ḳasîdeti 'l-'ayniyye*, 138.

Şair bu beyitte kalbi kuyuya benzeterek teşbîh sanatını, düşüncelerini ise kuyudan çıkan suya benzetmiş ancak su lafzını zikretmemiş, istiâre sanatını kullanmıştır.

أُورَاقُهُ مَرَّتَعِ الْأَحْدَاقِ كَمْ نَضِرُّ... فِيهِ لَذِي نَظَرٍ فِي الشَّعْرِ قَدْ رَتَعَا

*Nice yeşil bahçelerin onun sebebiyle yaprakları yeşillendi. Şiirde bir bakışı olan o bahçelerden istifade etmiştir.*¹⁷⁸

Bu beyitte مَرَّتَعِ ve رَتَعَا lafızları arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

رُبْعُ رَبِيعِ الْمَعَانِي فِي بَطَائِحِهِ... تَرَى لِسَائِمَةِ الْأَفْكَارِ مَرْبَعَا

Onun öyle dostları vardır ki onun yaşadığı yerde her anlamın baharı, fikirlerini yaşatanlar için de fikir bahçeleri vardır.

Bu beyitte رُبْعِ ve رَبِيعِ lafızları arasında cinâs-ı müktenif vardır. Beytin başında geçen رُبْعِ lafzıyla beytin sonunda geçen مَرْبَعَا lafzı arasında reddü'l-acüz 'ale's-sadr sanatı vardır.

فِي كُلِّ بَيْتٍ قَصِيدٍ مِنْ مَقَاصِدِهِ... بَابٌ بِمِصْرَعِهِ التَّخْيِيلِ قَدْ صُرْعَا

Her beyt-i kasîd onun gayelerinden bir bölümdür ki daha tasavvur mısrasıyla yere serildi.

Bu beyitte مَقَاصِدِ قَصِيدِ cinâs-ı iştikâk, صُرْعَا مِصْرَعِ lafızları arasında cinâs-ı merdûf vardır.

مَا زَادَهُ فِكْرُ ذِي حَدْسٍ مُطَالَعَةً... إِلَّا وَزَادَ كَأُفْكَارِي بِهِ وَلَعَا

¹⁷⁸ Ya da: "Ali'nin yaprakları bahçelerdeki kuzuların otlak yeridir. Ne kadar yeşildir! Şiirde bir gözü, bakışı olanlar o bahçelerden istifade etmiştir."

İç dünyasında (onunla ilgili) düşünceler taşıyanın düşüncesi ona hiçbir şey katmaz ancak benim düşüncelerimde olduğu gibi ona olan düşkünlüğü artar.

وَمَا تَعْلَقُ فِيهِ طَرْفٌ رَامِقِهِ... إِلَّا وَشَاهَدَ بَرَقًا وَمُضْنَهُ لَمَعًا

*Uzun bakışları onda takılı kalmadı ki şimşegin parlaklığını görmesin.*¹⁷⁹

وَمَا وَعَتْ مُهْجَةً أَفْلَاحَ جَدْوَتِهِ... إِلَّا وَمَقْبَاسُهَا أَتْنَاهَا لَذَعًا¹⁸⁰

Hiçbir ruh onun külünden bir parça hatırlamadı ki yandığı esnada onun korundan bir parça alınmış olmasın.

وَمَا بَكَتْ مُقَلَّةٌ مِّنْ فِيهِ قَدْ ذُكِّرُوا... إِلَّا سَقَتْ مَا بِهِ تَذْكَارُهُمْ زَرَعًا

Orada (Kerbelâ'da) onu ananların gözünden akan yaş ancak hatıralarındakileri sulayıp ekti.

Bu beyitte ذُكِّرُ ve تَذْكَارُ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır.

وَمَا اِمْتَطَى لَاحِقًا فِي إِثْرِهِ أَحَدٌ... إِلَّا وَعَنْ شَأْوِهِ فِي عَدْوِهِ ضَلَعًا

Onun (Hz. Muâviye'nin) izinden atına binen ancak hayat koşusunda yolundan saptı.

Âlûsî beyitte geçen لَاحِقًا lafzının sık kullanılan bir at ismi olduğunu, Hz. Muaviye'nin atının da isminin olduğunu söylemiştir.¹⁸¹

بَسِيطُ بَحْرِ لَهُ تَغَرُّ بِمِرْشَفِهِ... لِلْأَبْحَرِ السَّبْعِ مَأْمُونِ الشَّجَا كَرَعًا

¹⁷⁹ Ya da: *Hiçbir dikkatli bakış onda takılı kalmadı ki şimşegin parlaklığını görmemiş olsun.*

¹⁸⁰ Beyitte geçen أَتْنَاهَا lafzı eski ve yeni nüshada أَتْنَاهَا olarak yazılmış şerhte ise أَتْنَاهَا olarak yazılmıştır. el- Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 75; el- Fârûkî, *et-Tiryâku 'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Necef: Dâru'n-Nu'mân, 1964),99; Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şerhu 'l-ħarîdeti 'l-ğaybiyye fî şerhi 'l-Ķasîdeti 'l-'ayniyye*, 148.

¹⁸¹ Şihâbüddîn el-Âlûsî, *Şerhu 'l-ħarîdeti 'l-ğaybiyye fî şerhi 'l-Ķasîdeti 'l-'ayniyye*, 150.

O (Hz. Ali) ağzı olan, boğazına bir şey takılmayacağından emin yedi denizleri içen uçsuz bucaksız bir denizdir.

فَأَقْبَلَ فَدَنَّاكَ نَفُوسُ الْعَالَمِينَ نَنَّا... بِمِثْلِهِ الْعَالَمُ الْغُلُوبِيُّ مَا سَمِعَا

Yerde ve gökte yaratılmış her can sana feda olsun ki, (O) yüce âlemin (semâvât ehlinin bile) daha önce duymadığı bir övgüyü kabul etti.

عَلَيْكَ أَسْنَى سَلَامٍ اللَّهُ مَا غَرَبَتْ... شَمْسٌ وَمَا قَمَرٌ مِنْ أَفْقِهِ طَلَعَا

Güneş batmadıkça ve ay ufuktan doğmadıkça Allah'ın selamının en üstünü senin üzerine olsun.

Bu beyitte طَلَعَا-غَرَبَتْ lafızları arasında tıbâk, قَمَر-شَمْسٌ lafızları arasında murâât-ı nazîr sanatı kullanılmıştır.

وَاللَّكَ الْغُرَّ مَا نَاحَتْ مُطَوَّقَةً... مِنْ فَوْقِ غُصْنٍ أَسَى فِي حُزْنِهَا يَبْعَا

Ve (Allah'ın selamının en üstünü) onun (güvercinin) derdiyle olgunlaşan hüznün dalının üzerinden güvercin öttüğü müddetçe senin şerefli âlinin üzerine olsun.

وَمَا لِأَوْجِ الْعُلَا نَادَى مُؤَرَّخُهُ... مَقَامٌ نَعْتِ عَلِيٍّ بِإِسْمِهِ رُفِعَا

Ululuğun zirvesi için tarihçiler şöyle seslendi: “Ali 'ye övgünün makamı onun ismiyle yüceltili.”.

Bu beyitte şair şiiri kaleme aldığı 1270/1853 yılını مَقَامٌ نَعْتِ عَلِيٍّ بِإِسْمِهِ رُفِعَا cümlesi ile not düşmüştür.

3.2.3. Abdülbâkî el-Fârûkî'nin İmam-ı Âzam'a Methiyesi

Hanefî mezhebinin kurucusu olan Ebû Hanîfe'nin asıl adı Nûman b. Sâbit'tir. Aynı zamanda İmâm-ı Âzam olarak da tanınır. Bu lakap onun içinde bulunduğu çağlarda ve ondan sonraki çağlarda da yaşamıştır.

Şair *el-Ğaşıdetü'l- A'zamiyye*¹⁸² adlı methiyesinde Ebû Hanîfe'nin hayatı, dini yaşantısı, vazifeleri, şehit edilmesi, İslam dininin onunla güçlenmesi, onun gibi birinin bir daha gelmeyeceği gibi pek çok konudan bahsederek onu övmüştür. Yazıldığı dönemde çok beğenilen bu şiire Muhammed Emîn el-Bağdâdî (öl. 1273/1856), *en-Nüketü'z-zarîfe 'alâ Ğaşıdeti medhi'l-İmâm Ebi Hanîfe li-'Abdîlbâkî el-'Umerî* adıyla şerh yazmıştır.¹⁸³ Elli bir beyitten oluşan eserde telmih sanatı sıklıkla kullanılmış olmakla beraber tıbâk, cinâs, teşbîh ve tevriye sanatı da ilk bakışta okurların dikkatini çekmektedir. Revî harfî râ harfidir. *el-Ğaşıdetü'l- A'zamiyye* adıyla bilinmektedir.

Eser şöyle başlamaktadır:

يَا مَنْ عَلَا فِي الْإِجْتِهَادِ مَنَارُهُ... وَبَدَّرَ مَذْهَبَهُ غَلَا مِقْدَارُهُ

Ey içtihatla meşalesi yükselen ve içtihatlarının çokluğuyla mezhebinin incisi olan!

Bu beyitte عَلَا ve غَلَا lafızları arasında cinâs-ı muzâri vardır.

لِلَّهِ دَرْكٌ مِنْ إِمَامٍ أَعْظَمَ... يَعْزِي إِلَى كِسْرَى الْمُلُوكِ نُجَارُهُ

Allah için ne büyük imam! Soyu Fars hükümdarlarına dayanıyor.

Ebû Hanîfe'nin torunları Ömer ve İsmâil'in belirttiklerine göre nesebi Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh'tır. Aslen Arap olmayan Ebû Hanîfe'nin dedeleri Farslılardandır. Hatta bazı kaynaklarda Sâsânî Meliki Hürmüz'ün Ebû Hanîfe'nin

¹⁸² el- Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 127-129.

¹⁸³ Muhammed Emîn el-Bağdâdî'nin Abdülbâkî el-Fârûkî'nin şiirine yazmış olduğu şerh matbu değildir. Yazma nüshası Bağdat'ta Mektebetü'l-evkâfta bulunmaktadır (nr. 9674). Bakınız: Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*, (İstanbul: Maârif Vekâleti, 1951); el- Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, (Necf: Dâru'n-Nu'mân, 1964), 209; Zavalı, "Fârûkî, Abdülbâkî", 12/177-178.

dedesi olduğu da nakledilmiştir. Şair de bu beyitte Ebû Hanîfe'nin nesebinin Fars hükümdarlarına dayandığını dile getirmiştir.¹⁸⁴

هَذَا وَلِلْهَادِي أَنْتَمْتَ لَكَ نِسْبَةً... لَمْ يَحْظْ فِيهَا فَهْرُهُ وَنِزَارُهُ

Üstelik el-Hâdî (olan Nebî (s.a.v.)) senin için nispet edildiğin milleti yüceltti. Fihri'n ve Nizâr'ın onda şansı yoktu.

Şair bu beytinde Hz. Peygamber'in İmâm-ı Âzam için Fars milletini övdüğünü ve yücelttiğini dile getirmiştir. Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhih* adlı eserlerinde, İmam Ahmed'in *el-Müsned*'inde Hz. Peygamber'in İmâm-ı Âzam'ın geleceğini müjdelediği hadisler mevcuttur: “İlim Süreyya yıldızında olsa da Fars oğullarından bir kısım ricâl o ilmi alırdı.”. Bazı rivayetlerde ilim lafzının yerine din ve imân lafzı geçmektedir.¹⁸⁵

أَنْتَ الْإِمَامُ الْمُهْتَدَى وَالْمُقْتَدَى... وَالْمُجْتَبَى وَالْمُرْتَضَى أَطْوَارُهُ

Sen hidayete eren, rehber olan, seçilen ve tutumlarından hoşnut olunan öndersin.

Bu beyitte الْمُهْتَدَى وَالْمُقْتَدَى وَالْمُجْتَبَى وَالْمُرْتَضَى sıfatları peş peşe gelmiş, tensîku's-sıfât sanatının örneği verilmiştir.

صَلَّى فَرِيضَةً صُبْحَهُ بِوُضُوئِهِ... وَقَفَّ الْعِشَاءَ حِينَئِذٍ وَذَلِكَ شِعَارُهُ

Zaman zaman yatsı vaktinin abdestiyle farz olan sabah namazını eda ederdi ki bu onun şiarıydı.

Bu beyitte صُبْحَ ve الْعِشَاءَ lafızları arasında tıbak sanatı vardır.

¹⁸⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *Mevâhibü'r-Rahmân fî Menâkibi'l-İmâm Ebî Hanîfe'n-Nu'mân*, çev. Manastırlı İbrâhim Hakkı, (İstanbul: Misvâk Neşriyat, 2009), 107-108; Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10/131-138.

¹⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, (Dimaşk: Dâru İbni Kesîr, 1414/1993), “Tefsîr”, 373(No: 4615); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Fadlı Fâris”, 230; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995) 8/71 (No:7937).

بِالْإِجْتِهَادِ جَرَى وَجَارَى أَهْلُهُ... جَرَى السَّبَاقُ فَلَنْ يُشَقَّ عُبَارُهُ

İçtihatla yürüdü ve ehli de onu takip etti, öncü oldu ne var ki asla eşi benzeri olmayacak.

Bu beyitte جَرَى ve جَارَى lafızları arasında cinâs-ı müktenif vardır.

وَعَنْ الْمَضَاجِعِ كَمْ تَجَافَى جَنْبُهُ... سَحَرًا فَطَالَ إِلَى الضُّحَى اسْتِغْفَارُهُ

Nice geceler seher vaktine kadar sırtı yataktan uzak kaldı zira istiğfarı duhâ vaktine kadar uzadı.

Bu beyitte سَحَرًا ve الضُّحَى lafızları arasında murâât-ı nazîr sanatı vardır.

قَدْ كَلَّفُوهُ لِلْقَضَا فَأَبَى وَلَمْ... يَرْضَ وَطَالَ بِسِجْنِهِ اسْتِمْرَارُهُ

Kadılıkla görevlendirildi de reddetti, asla kabul etmedi ve diretmesiyle hapis cezası uzadı.

Ebû Hanîfe Abbasi halifesi Mansur (öl. 158/775) tarafından baş kadılıkla görevlendirilmiş ancak bu görevi reddetmiştir. Beyit bu olaydan bahsetmektedir.

فَقَضَى شَهِيدًا لَا عَلَيْهِ وَلَا لَهُ... مِنْ أَمْرِهِمْ شَيْءٌ يَدْنُسُ عَارُهُ

Onların hükmünden kaynaklı aleyhine ve lehine namusunu lekeleyen hiçbir şey olmaksızın şehit oldu.

Bu beyitte عَلَيْهِ ve لَهُ harfleri arasında tıbâk vardır.

وَمَضَى سَعِيدًا فَائِزًا وَلْتَقَلْ مَا... قَدْ حَمَلُوهُ تُخَفِّفَتْ أَوْزَارُهُ

(Bu dünyadan) mutlu, kazançlı gitti ve onun taşıdığı yük sebebiyle günahları hafifletildi.

Bu beyitte تَقَلَّ ve تُخَفِّفَتْ lafızları arasında tıbâk vardır.

قَدْ كَانَ يَرْضَى بِالْأَدَى مِنْ جَارِهِ... رِفْقًا وَيَأْبَى أَنْ يُؤْذِيَ جَارُهُ

Komşularından gelen sıkıntıyı hoş görür ve etrafına sıkıntı verilmesini çirkin görürdü.

Bu beyitte يَرْضَى ve يَأْبَى lafızları arasında tıbâk, أَدَى ve يُؤْدَى lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır. Beytin birinci kısmının sonunda geçen جار lafzı ikinci kısmının da sonunda geçmiş ve reddü'l-acüz ale's-sadr sanatı yapılmıştır.

عَنْ جَعْفَرٍ أَخَذَ الْعُلُومَ وَكَمْ جَرَتْ... لِلْسَّائِلِينَ مَسَائِلًا أَنْهَارُهُ

Câfer es-Sâdık'tan bazı ilimleri tahsil etti ve onun ırmaklarından soru soran kimseler için nice meseleler aktı.

بِشَقَائِقِ النُّعْمَانِ زَادَتْ رَوْضَةً إِلَّا... سَلَامٍ حُسْنًا وَازْدَهَتْ أَزْهَارُهُ

Numan'ın kardeşleriyle (öğrencileri/ yolundan gidenleri) İslam bahçesinin güzelliği arttı, çiçekleri işildadi.

Bu beyitte شَقَائِقِ النُّعْمَانِ lafzının iki anlamı vardır. Birinci ve yakın anlamı “dağ laleleri”, ikinci ve uzak anlamı ise “Numan'ın kardeşleri” şeklindedir. İkinci anlam kastedilerek tevriye sanatı kullanılmıştır.

اللَّهُ أَكْبَرُ أَنْتَ أَكْبَرُ عَالِمٍ... قَدْ أَسْفَرْتَ عَنْ فِقْهِهِ أَسْفَارُهُ

Allah (varlıkların) en büyüğü sen ise âlimlerin en büyüğüsün. O'nun kitabındaki ahkâmını aydınlattın.

Beytin ikinci kısmının başında geçen أَسْفَرُ lafzı beytin sonunda de geçmiş ve reddü'l-acüz ale's-sadr sanatı yapılmıştır.

لَوْ لَمْ يَكُنْ لِلْعِلْمِ بَحْرٌ مَا زَهَا... بِكَ مِنْ مُنْضَدِّ دُرِّهِ مُخْتَارُهُ

İlim bir deniz olmasaydı onun seçtiği incilerden dizilenler seninle parlamazdı.

زَخَّارُهُ طَمَّ الْبِلَادُ وَهَكَذَا أَلْ... بَحْرُ الْمُحِيطِ إِذَا طَمَى تَيَّارُهُ

Onun (ilminin) coşkunuğu ülkelere taşıdı, okyanus da birden yükseldiğinde böyledir.

Bu beyitte طَمَّ ve طَمَى lafızları arasında cinâs-ı müşâbehe vardır.

فَمَلَأَتْ مِنْهُ الْخَافِقَيْنِ وَقُودَتْ... مِنْ ذَا الزَّمَانِ بَدْرُهُ أَدْوَارُهُ

Doğunun ve batının ufkunu ilimle doldurdun, dolunayının aşamaları bu zamandan beri onu kuşandı.

Bu beyitte الْخَافِقَيْنِ lafzıyla hem doğu hem de batı kastedilerek tağlîb sanatı kullanılmıştır.

لَكَ مُسْلِمٌ أَذْكَى مَصَابِيحِ النَّتَا... مِنْهُ الْبُخَارِيُّ اسْتَمَدَ بُخَارُهُ

Senin için en zeki kandillerden biri İmam Müslim, övgü ondan İmam Buhârî'yedir ki (İmam Müslim) onun dumanından istifade etti (onun öğrencisi oldu).

Şair bu beyitte kanaatimizce İmâm Müslim'in keskin zekasıyla kendisine ulaşan haberleri tevatür yoluyla nakletmede Ebû Hanîfe gibi meşhur olduğundan, İmam Buhârî'nin de sema' yoluyla hadis rivayetinde ve fikhî meselelerdeki kabiliyeti sebebiyle Ebû Hanîfe gibi olduğundan bahsetmiştir. İmâm Buhârî el-Câmi'u's-şâhih adlı eserindeki babları fikhî meselelere göre ayrılmıştır.

Bu beyitte الْبُخَارِيُّ ve بُخَارُهُ lafızları arasında cinâs-ı mutarref vardır.

وَمَلَكْتَ مَا لَمْ يَحْظَ فِيهِ مَالِكٌ... بَيْنَ الْأَنْامِ وَإِنْ عَلَتْ أَثَارُهُ

Eserleri yüceltilmiş olsa da yaratılanlar arasında İmâm Mâlik'e nasip olmayana sahip oldun.

Şair bu beyitte fıkıh ilmini ilk önce tedvin ederek bugünkü şekliyle bablara ve fasıllara göre düzenleyenin İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe olduğundan, İmâm Mâlik'in *el- Muvatta*' adlı eserinin tertibinde Ebû Hanîfe'ye uyduğundan bahsetmiştir.¹⁸⁶

صَحَّ الْحَدِيثُ بِأَنَّ مُسْنَدَ أَحْمَدَ... وَأَبِيكَ عَنْهُ تَوَاتَرَتْ أَخْبَارُهُ

Ahmed'in müsnediyle hadisler sahih oldu, babana da yemin olsun ki, onun (Rasulullah'ın) haberleri ondan (Ahmed b. Hanbel'den) tevâtür yoluyla geldi.

Şair bu beyitte Hz. Peygamber'in Ebû Hanîfe ile ilgili hadisinin tevâtür yoluyla geldiğini ve sahih olduğunu dile getirmiştir.

وَحَوَيْتَ مِنْ كَنْزِ الدَّقَائِقِ جَوْهَرًا... تَقْنَى الْعِبَادُ صِغَارُهُ وَكِبَارُهُ

Anlaşılması güç şeylerin hazinelerinden özü seçtin, küçüğüyle büyüğüyle kulların varlığı (bir gün) son bulur.

Bu beyitte *صِغَارُهُ* ve *كِبَارُهُ* lafızları arasında tıbâk vardır.

وَفَتَحْتَ بَابَ الْإِجْتِهَادِ وَفُزْتَ فِي... فَضِّ الْخِتَامِ فَفَكَكْتَ أَرْزَارَهُ

İçtihadın kapısını açtın ve (kapalı olan içtihat kapısının) mührünü açmayı başarak (sanki kapalı olan) düğmelerini çözdün.

قَبْلَ الْعَشِيِّ قَدْ عَدَا مُتَضَوِّعًا... لَكَ دُونَ غَيْرِكَ رَنْدَةٌ وَعَرَارُهُ

Akşamdan önce güzel kokulu ağaç ve otların rayihası başkası için değil senin için yayılmaya başladı.

وَالْمِسْكُ أَوَّلُ مَنْ يَفُورُ بِعَرْفِهِ... فِي وَقْتِ فَضِّ خِتَامِهِ عَطَارُهُ

Ve misk kokusu, kokucu güzel kokusunu yaydığında onların ilk kazananıdır.

لَوْ بِالثَّرِيَّا الْعِلْمُ كَانَ تَنَّاوَلْتُ... كَفَاكَ مِنْهُ مَا زَهَتْ أَنْوَارُهُ

¹⁸⁶ el-Heytemî, *Mevâhibü'r-Rahmân fî Menâkibi'l-İmâm Ebî Hanîfe'n-Nu'mân*, çev. Manastırlı İbrâhim Hakkı, 151.

Eğer ilim Süreyya yıldızıyla olsaydı ışığını saçtığında ondan elde ettiğin sana yeterdi.

Şair bu beyitte Hz. Peygamber'in daha önce açıkladığımız "İlim Süreyya yıldızında olsa da Fars oğullarından bir kısım ricâl o ilmi alırdı." hadisinden bahsetmiştir.

وَلَكُمْ رَأْيَتُ اللَّهِ فِي طَيْفٍ بَلَا... كَيْفَ وَفِيكَ قَدْ انْطَوَتْ أَسْرَارُهُ

Nice kere Allah'ı rüyanda keyfiyetsiz olarak gördün ve o rüyanın esrarları sende saklıdır.

el-Heytemî, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin hayatını anlattığı kitabında meşhur bir rivayete göre Ebû Hanîfe'nin rüyasında Allâh-u Teâlâ'yı gördüğünü zikretmiştir.¹⁸⁷ Şair bu beyitte bu olaydan bahsetmektedir.

فَاسْتَحْكَمْ الدِّينَ الْحَنِيفُ بِكُنْيَةٍ... لَكَ وَاطْمَأَنَّ بِهَا وَقَرَّ قَرَارُهُ

Hak din senin künyenle güçlendi, onunla (künyenle) huzur buldu ve (hak din) onun (Hz. Peygamber'in) kararında sabit oldu.

Beytin sonunda geçen hû zamiri bir önceki beyitte geçen Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dönmektedir. Şair bu beyitte muhtemelen Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in yolundan çıkmadığını dile getirmiştir.

وَحَمَيْتَ حَوْرَتَهُ فَكَفَّكَ سُورُهُ... بَلْ أَنْتَ مِعْصَمُهُ وَأَنْتَ سِوَارُهُ

Dinin havzasını korudun ve senin elin onun sûru (koruyucu duvarı) hatta sen onun bileğisin, sen onun bileziğisin (süsüsün).

Beyitte geçen حَوْرَتَهُ lafzındaki hû zamiri bir önceki beyitteki الدِّينُ الْحَنِيفُ hak din tamlamasını işaret etmektedir. Şair bu beyitte İmâm-ı Âzam'ın İslam dinin havzasını koruduğundan bahsetmiş ve onun elini İslam'ın surlarına benzetmiş daha

¹⁸⁷ el-Heytemî, *Mevâhibü'r-Rahmân fî Menâkibi'l-İmâm Ebî Hanîfe'n-Nu'mân*, çev. Manastırlı İbrâhim Hakkı, 262.

sonra onu İslam'ın bileğine ve süsüne benzeterek teşbîh-i belîğ yapmıştır. Aynı zamanda سُوْرُهُ ve سِوَارُهُ lafızları arasında da cinâs-ı müktenif vardır.

فِي الْإِجْتِهَادِ بَذَلْتَ جُهْدَ مُجَاهِدٍ... وَمُقَاتِلِ عِزَّتَ بِهِ أَنْصَارُهُ

İçtihatta bir mücahit ve savaşçı (nın harp meydanında gösterdiği gibi) çaba sarfettin, çabanla din dostlarını yücelttin.

Şair bu beyitte İmâm-ı Âzam'ın içtihatta gösterdiği çabayı bir mücahidin ve savaşçının savaşta gösterdiği çabaya benzeterek teşbîh sanatını kullanmıştır. Aynı zamanda الْإِجْتِهَادِ ve مُجَاهِدٍ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır.

فَأَتَتْكَ تَشْرِيفَاتُ أَشْرَفِ مُرْسَلٍ... وَوَفَى بِحَقِّكَ سِتْرُهُ وَإِزَارُهُ

En şerefli elçi sana teşrif etti de örtüsü ve izârıyla (gizli ve açık ilimleriyle) senin hakkını ödedi.

Bu beyitte şair “En şerefli elçi sana teşrif etti” derken Hz. Peygamber'in Ebû Hanîfe ile ilgili olan “İlim Süreyya yıldızında olsa da Fars oğullarından bir kısım ricâl o ilmi alırdı.” hadisine göndermede bulunmaktadır. Beyitte geçen سِتْرُهُ وَإِزَارُهُ lafızları ise gizli ve açık ilimlerden kinayedir.

سِتْرَ زَهَا زَهْرُ السَّمَاءِ بُورُودِهِ... وَهَزَا بِنُورِ بَهَائِهَا نُورُهُ

Onun doğuşuyla, gökyüzü çiçeklerinin parıltısı örtüldü ve onun çiçeği o çiçeklerin güzelliğinin parlaklığını salladı.

Bu beyitte زَهَا ve هَزَا lafızları arasında cinâs- kalb (kalb-i ba'z) vardır. Gökyüzü çiçekleriyle yıldızlar kastedilerek teşbîh-i belîğ yapılmıştır.

سَجِفْتُ تُسَجِّي فِيهِ قَبْرُ مُحَمَّدٍ... حِينَ فَزَادَ عَلَى الْفَخَارِ فِخَارُهُ

Bir örtü ki bir zaman Muhammed'in (s.a.v.) kabrinde örtüldü böylece faziletinden dolayı üstünlüğüne onun üstünlüğünü kattı.

رُفِعَتْ لَهُ فَوْقَ الْمَجَرَّةِ رُتْبَةٌ... إِذْ جَاوَرَ الْهَادِي وَطَابَ جَوَارُهُ

Onun için makamı Samanyolunun da üzerine yükseltildi böylece el-Hâdî'ye komşu oldu da etrafı güzelleşti.

Bu beyitte جَوَارُهُ ve جَاوَرَ lafızları arasında cinâs- kalb (kalb-i ba'z) vardır.

نَشَقَّتْ عَرَانِيْنُ السَّمَاوَاتِ الْعُلَى... مِنْ طَيْبِهِ لَمَّا شَدَا مِعْطَارُهُ

Hoş kokular sürünenin kokusu yayıldığında yüce göklerin burnu onun güzel kokusundan kokladı.

Şair burada yüce gökleri burnu olan bir insana benzetmiş ancak insan lafzını zikretmeyerek istiâre sanatını kullanmıştır.

غَشَّى عَلَى الْعَرْشِ الْمَجِيدِ جَلَالُهُ... وَسَمَا عَلَى السَّبْعِ الشَّدَادِ دِنَارُهُ

Onun azameti yüce arşı kapladı ve örtüsü yedi sağlamdan (gökten) daha yüksektir.

Şair bu beyitte Nebe Sûresinin 12. âyeti olan: {وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا} “Üstünüze yedi sağlam (gök) binâ ettik.” âyetinden iktibâs yapmıştır.¹⁸⁸ Burada yedi sağlamdan maksat yedi sağlam göktür.

لَوْ كَانَ آدَمَ قَدْ تَسْتَرَّ لَحِظَةً... فِيهِ لَدَامَ بِخُلْدِهِ اسْتِمْرَارُهُ

Âdem (a.s.) bir an (o örtüyle örtünerek şeytanın fitnesinden) korunsaydı şüphesiz orada (gökte) ölümsüzlüğüyle kalması devam edecekti.

Bu beyitte آدَمَ ve دَامَ lafızları arasında cinâs- kalb (kalb-i ba'z) vardır.

أَوْ أَنْ شَيْئًا كَانَ مَوْزُونًا لَهُ... لِعَلَّا يَنْشُرَ عُلُومِهِ إِظْهَارُهُ

Ya da Muhakkak ki Şîit ilimlerinin ortaya çıkıp yayılarak yüceltilmesi için ona miras bıraktı.

¹⁸⁸ Feyizli, Feyzü'l-Furkân, 581

أَوْ أَنْ نُوحًا فِي سَفِينَتِهِ حَوَى... هَذَا الْغَطَاءِ لَمَّا طَعَى زَخَّارُهُ

Ya da hiç şüphesiz Nuh (a.s.) tufan koptuğunda gemisinde bu örtüye sahipti.

بَرَدَ بِنْفُخِ الطَّيِّبِ مِنْ كَافُورِهِ... عَادَتْ لِإِبْرَاهِيمَ بَرْدًا نَارُهُ

Onun kâfûrundan hoş kokunun üflenmesiyle serinletti, İbrahim(a.s.) için de ateşi soğuğa döndü.

Bu beyitte بَرَدَ ve بَرْدًا lafızları arasında cinâs-ı muharref vardır.

أَوْ أَنْ يَعْقُوبًا تَنْشَقَّ رِيحُهُ... شَوْقًا لِيُوسُفَ لَمْ يَطْلُ تَذْكَارُهُ

Ya da muhakkak ki Ya 'kûb Yûsuf'a olan özleminden onun (kâfurun) kokusunu içine çekti de onu (kokusunu) hatıra getirmesi uzun sürmedi.

وَكَأَنَّمَا كَانَ الْكَلِيمُ مُؤَزَّرًا... فِيهِ فَرَادَ عَلَى الْعِدَى اسْتِظْهَارُهُ

Sanki el-Kelîm (olan Hz. Musa) orada (gökyüzünde) desteklendi, düşmanlarına karşı ona yardım çoğaldı da onları yendi.

وَكَأَنَّ رُوحَ اللَّهِ سَاعَةً رَفَعَهُ... قَدْ قَدَّ مِنْ هَذَا الْغَشَا زُنَّارُهُ

Sanki Rûhullah (olan Cebrail a.s.) bir anda onu (Hz. İsa'yı göğe) yükseltti, muhakkak ki onun kemeri bu örtüden kopartıldı.

Bu beyitte قَدْ ve قَدَّ lafızları arasında cinâs-ı muharref vardır.

أُنْعِمَ بِهِذِي النِّعْمَةِ الْعُظْمَى الَّتِي... فِيهَا الْعِرَاقُ تَشَرَّفَتْ أَقْطَارُهُ

Orada Irak'a öyle büyük bir nimet verildi ki (Irak'ın) her köşesi onurlandı.

Bu beyitte أُنْعِمَ ve النِّعْمَةِ lafızları arasında cinâs-ı iştikâk vardır.

فَوَيْ الْهَدْيَةِ مِنْ جَنَابِ الْ... مُصْطَفَى الْهَادِي عَلَيْكَ بِهَا بَدَتْ آثَارُهُ

O hediye sana önder olan Cenâb-ı Mustafa'dandır. O hediyeyle (onun) sünneti ayan beyan oldu.

وَبِهَا عَلَيْكَ تَوَفَّرَتْ نِعْمَاؤُهُ... وَبِهَا عَلَيْكَ تَزَايَدَتْ أَنْظَارُهُ

Onunla senin üzerine nimetlerini bollaştırdı ve onunla senin üzerindeki bakışlar arttı.

فِي الْعِيدِ وَاقْتُ كَيْ تُعِيدَ لَكَ الْهَنَاءُ... وَبِهَا تَبَارَكَ لَيْلُهُ وَنَهَارُهُ

Senin için sevince dönüşün diye bir bayram günü geldi, onunla gecesi ve gündüzü mübarek olsun.

Bu beyitte لَيْلٌ ve نَهَارٌ lafızları arasında tıbâk vardır

وَأَنْتَ نَعْمُكَ بِالْمَسْرَةِ مِثْلَمَا... قَدْ سَرَّ صَائِمٌ شَهْرَهُ إِفْطَارُهُ

Oruçlunun (ramazan) ayında iftar anındaki sevinci gibi seni saran sevinci getirdi.

Şair burada methiye yazdığı kişinin sevincini oruçlu kimsenin iftar anındaki sevincine benzeterek teşbîh sanatını kullanmıştır. Aynı zamanda صَائِمٌ ve إِفْطَارٌ lafızları arasında tıbâk vardır.

لَا زَالَ نَوَاءُ اللَّطْفِ مِنْ بَرَكَاتِهِ... يَرْوِي ضَرْيَحَهُ بِالرِّضَا مِدْرَارُهُ

Hâlâ bile rahmet yağmurları onun bereketinden, onun bol yağmur (bulutları) kabrini gönül hoşluğuyla suluyor.

بِشَفَائِقِ النُّعْمَانِ مَا رَوْضَ زَهَا... بَيْنَ الرِّيَاضِ وَغَرَّدَتْ أَطْيَارُهُ

Bahçeler arasında bir bahçe kuşları öterken gelincik çiçekleriyle ışıldadı.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Ya da: Bahçeler arasında bir bahçe kuşları öterken Numan'ın öğrencileriyle yeşillendiğinde ışıldadı.

3.2.4. Abdülbâkî el-Fârûkî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'ye Methiyesi

Şairin Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî'nin faziletlerinden bahsettiği *el-Ğaşîdetü'l- Kâdiriyye*¹⁹⁰ yirmi bir beyitten oluşmaktadır. Abdülkâdir-i Geylânî'nin “Bâzullah” (Allah'ın şahini) ve “el-Bâzü'l-eşheb” (avını kaçırmayan şahin) gibi unvanlarla anılmasından dolayı bu kasideye *Ğaşîdetü'l-Bâzi'l-eşheb* de denmiştir. Yine revî harfinin lâm harfi olması ve kasidenin lâm kafiyesi üzerine bina edilmesi sebebiyle *el-Ğaşîdetü'l-lâmiyye* adıyla da bilinmektedir.

Yazıldığı dönemde çok beğenilen *el-Ğaşîdetü'l- Kâdiriyye*'ye şairin yakın dostu ve alim Ebü's-Senâ Şehâbeddin el-Âlûsî, *eğ-Tırâzü'l-müzehheb fî Ğaşîdeti'l-Bâzi'l-eşheb* adlı bir şerh yazmış, kasideden övgüyle bahsetmiştir.¹⁹¹ Biz de şiiri Türkçeye çevirirken bu şerhten faydalandık. Ancak el-Âlûsî'nin şerhini incelediğimizde divan ile şerh arasında kelime farklılıkları, kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi, beyitlerin farklı olması gibi birtakım farklılıklar olduğunu tespit ettik ve bu değişiklikleri belirttik.

Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin kabrinin örtüsünün yüceliği, kaç geceyi meleklerle beraber itikafta geçirmesi, şairin Allah'ın rızasını kazanmak için onu vesile edinmesi, onun yolundan gidenlerin Cennet'te ziynetlerle donatılması, Iraklıların akın akın onun cenazesine gitmesi, devlet başkanlarının onun tabutunu taşıması gibi konulardan bahseden şiir edebi sanatlarla güzelleştirilmiştir. Şiir şu şekildedir:

جَلَّ سِتْرُهُ بِهِ الضَّرِيحُ تَجَلَّلَ... فَحَوَى الْفَخْرَ مُجَمَّلًا وَمُفَصَّلًا

(Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin) kabrini örten örtü (onu örttüğü için) yücedir ve açık ve gizli iftihar vesilelerine sahiptir.

Bu beyitte جَلَّ ve تَجَلَّلَ lafızları arasında cinâs-ı müşâbehe vardır.

¹⁹⁰ el- Fârûkî, *et-Tiryâku'l-Fârûkî*, thk. Osman el-Mevsilî (Mısır: Matbaatu Hasan Ahmed et-Tûhî, 1287/1870), 129-130.

¹⁹¹ Şihâbüddin el-Âlûsî, *eğ-Tırâzü'l-müzehheb fî Ğaşîdeti'l-Bâzi'l-eşheb*, (Mısır: Cerîdetü'l-Fellâh, 1895).

جَاوَرَ الْحُجْرَةَ الشَّرِيفَةَ دَهْرًا... فَغَدًا مِنْ سُرَادِقِ الْعَرْشِ أَفْضَلَ

Hücre-i şerifte uzun bir zaman itikafa girdi ki bu yarın arşın gölgesinde (gölgelenmekten) daha faziletlidir.

كَمْ تَغَشَّى جِبْرِيلُ فِيهِ وَإِسْرَأِيلُ... فِيلُ بَلْ مِيكَائِيلُ فِيهِ تَزَمَّلُ

Cebrâil (a.s.) ve İsrâfîl (a.s.) hatta Mikâil (a.s.) kaç geceyi orada geçirdi.

Bu beyit Âlûsî'nin şerhinde şöyle geçmektedir:

“Cebrâil (a.s.) ve Mikâil (a.s.) hatta İsrâfîl (a.s.) kaç geceyi orada geçirdi.”¹⁹²

مَنْ لِدَاوُدَ لَوْ بِهِ قَدْ تَسَرَّبَلْ... وَخَلِيلُ الرَّحْمَنِ لَوْ قَدْ تَخَلَّلْ

Kim Davud (a.s.) gibi Allah'ın lütfuyla bezenmişse Rahmân'ın çok özel dostu onu (Allah'ın rızasını kazanmak için) araya koydu.

Bu beyitte şairin divanında bulunmakta ancak Şehâbeddin el-Âlûsî'nin şerhinde bulunmamaktır.

سُنْدُسِي الطَّرَازِ فِي خَاتَمِ الرَّؤ... سُلِّ غَدًا مُعْلَمُ الْحَوَاشِي مُكَلَّلْ

Peygamberlerin sonuncusu çok özel, en ince ipeklerle donatılmıştır. Ondan sonra onun yolundan gidenlerin hepsi o süslerle süslendi.

el-Âlûsî, bu beyti açıklarken سُنْدُسِي الطَّرَازِ ile muhtemelen gerçek ipeğin kastedilmediği, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve O'nun soyundan gelenler için yazılan birbirinden güzel pek çok methiyenin kastedildiğini söylemiştir.¹⁹³

هُوَ لَوْ لَمْ يَكُنْ كِتَابًا لِعَنُقْ... لَيْلَةُ الْقَدْرِ مَا عَلَيْنَا تَنْزَلْ

¹⁹² Şihâbüddîn el-Âlûsî, *eṭ-Ṭırâzü'l-müzehheb fi Kaşîdeti'l-Bâzi'l-eşheb*, 52.

¹⁹³ Şihâbüddîn el-Âlûsî, *eṭ-Ṭırâzü'l-müzehheb fi Kaşîdeti'l-Bâzi'l-eşheb*, 69.

O (günahlardan affolunup ateş azabından) kurtulmak için kitap (yol gösterici) olmasaydı Kadir gecesi üzerimize inmezdi.

Şârih bu beyti açıklarken şairin Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin Kutsal topraklardan Irak’a geldiği geceyi, en hayırlı gece olan Kadir gecesine benzettiğini söylemiştir.¹⁹⁴

وَبَدَارِ السَّلَامِ حَلَّ فَحَلَّ الْأَمْنُ وَالْيَمْنُ وَالْفَخَارُ الْمُؤْتَلَّ

Ve Bağdat’a geldi, onunla emniyet, bereket ve kendisiyle övünen soylular geldi.

سَبَّحَتْ دِجْلَةُ وَكَبَّرَتْ الرُّو...رَاءَ مَجْدًا وَجَانِبُ الْكَرْخِ هَلَّلَ

Dicle “Subhânallah” dedi, Bağdat coşkuyla “Allahu ekber” dedi, Kerh şehri “Lâ ilâhe illallah” dedi.

Dicle, Bağdat ve Kerh şehrine insani vasıflar yüklenmiş, insan lafzı zikredilmemiştir. İstiâre sanatı kullanılmıştır.

وَرَجَالُ الْعِرَاقِ فَوْجًا بِفَوْجٍ...قَدْ أَتَوْا يَلْتَمُوهُ فِي خَيْرِ مَحْفَلٍ

Iraklılar bölük bölük geldiler, hayırlı bir toplanma yerinde (camide) onu (elinden) öptüler (Kâdiriyye tarikatına girdiler).

حَمَلُوهُ عَلَى الرُّؤْسِ وَيَا عَزَّ...رُؤْسٍ غَدَتِ لَذَلِكَ مَحْمِلُ

O’nu başlarının üzerinde taşıdılar, Ey başları aziz kılınanlar! Bunun için, taht-ı revân (taşımak) için geldiniz.

Şârih bu beyti açıklarken عَزَّ رُؤْسٍ tamlamasıyla kabile reislerinin, devlet başkanlarının ve halkın önde gelenlerinin kastedildiğini söylemiştir.¹⁹⁵

Bu beyitte الرُّؤْسِ ve رُؤْسٍ lafızları arasında cinâs-ı tâm vardır.

¹⁹⁴ Şihâbüddîn el-Âlûsî, *et-Tırâzü’l-müzehheb fî Kaşîdeti’l-Bâzi’l-eşheb*, 91.

¹⁹⁵ Şihâbüddîn el-Âlûsî, *et-Tırâzü’l-müzehheb fî Kaşîdeti’l-Bâzi’l-eşheb*, 120.

وَقِيَامًا بِحَقِّهِ كَمْ فَرِيقٌ... مِنْ أُولَى الْعِزَّةِ إِحْتِرَامًا نَرَجُلُ

İzzet sahibi olan nice topluluklar onun hak ettiği gibi ayakta, saygıyla bizimle yürüyorlar.

Bu beyit Şehâbeddin el-Âlûsî'nin şerhinde şöyle geçmektedir:

“Askerler uzaktan onu فَرِيقُ النَّظَامِ لَمَّا رَأَاهُ... مِنْ بَعِيدٍ بِهِ إِحْتِفَالًا تَرَجَّلُ gördüğünde (cenaze) töreninde yürüdü.”¹⁹⁶

هُوَ لِلزَّائِرِينَ فِي حَطِّ وَزْرِ... عِنْدَ مَوْلَاهُ ضَامِنٌ يَتَكَلَّلُ

O, hatt-ı vizr'de (günah çizgisinde) Rabbinin katında ziyaretçileri için (hatalarını) yüklenen bir kefil.

كُلُّ مَنْ نَالَ قُبْلَةً مِنْهُ أَمْسَى... صَوْمَهُ عِنْدَ رَبِّهِ يَتَقَبَّلُ

Her kim ki ondan bir öpücüğe nail olursa (onun kefilliği altına girerse) orucu, Rabbinin katında kabul edilir.

Şârih bu beyti açıklarken şairin قُبْلَةً lafzı ile muhtemelen Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin yolundan giderek onun kefilliği altına girilmesini kastettiğini söylemiştir.¹⁹⁷

كَمْ خَوَافٍ مِنْ حَضْرَةِ الْبَازِ لَاحَتْ... جَيْنَ وَافَى وَلَادَمَ أَجْدَلُ

Hazreti el-Bâz'ın huzurundan nice gizliler vardır ki onlar kendisi geldiği zaman ortaya çıkmış ve âdem için (ve onun nesli için) daha güçlü daha kudretlidir.

وَتَجَلَّى اللَّهُ الْمَهِيمُنُ لَمَّا... وَضِعُوهُ عَلَى ضَرِيحٍ مُبَجَّلُ

O, yüce kabre konulduğunda Allah-u Teâlâ'nın el-Müheymin (gözetip koruyan) ism-i şerifi tecelli etti.

وَنَعَسَتْ أَبْصَارُنَا بِسَنَاءٍ... بِعُيُونِ النَّعِيمِينَ قَدْ كَانَ أَوَّلُ

¹⁹⁶ Şihâbüddîn el-Âlûsî, et-Tırâzü 'l-müzehheb fî Kaşîdeti 'l-Bâzi 'l-eşheb, 124.

¹⁹⁷ Şihâbüddîn el-Âlûsî, et-Tırâzü 'l-müzehheb fî Kaşîdeti 'l-Bâzi 'l-eşheb, 142.

Gözlerimiz parıltıyla kamaştı, zira o ilk defa gözlerin kavramasıyla oldu.

Bu beyit Şehâbeddin el-Âlûsî'nin şerhinde şöyle geçmektedir:

وَنَعَشْتُ أَبْصَارُنَا بِضِيَاءٍ... كَانَ فِي أَعْيُنِ التَّعْيِينِ أَوَّلُ
(Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soyundan gelen Abdülkâdir-i Geylânî'nin) nuruyla
gözlerimiz kamaştı.”¹⁹⁸

فَتَمَسَّكَ بِهِ وَقُلْ يَا أَبَا طَيْبٍ... هَذَا مِنْ طَيْبِ رِيَّكَ صَنْدَل

Elini tut ve de ki: Ey Ebâ Tayyib, bu senin kokunun güzelliği (sanki) has kokulu sandal ağacıdır.

Şârih bu beyti açıklarken Ebâ Tayyib ile kastedilenin Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunu, Tayyib'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) küçük yaşta vefat eden oğlu Abdullah'ın lakaplarından biri olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹

Bu beyitte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kokusunu sandal ağacına benzetilmiş benzetme edatı kullanılmayarak teşbîh-i belîğ yapılmıştır. طيب ve طيب lafızları arasında da cinâs-ı tâm vardır.

فَإِنَّا يَا أَبَا الْبَتُولِ أَغْنَيْ... وَإِلَى رَبِّهِ الْعَلِيِّ نَبْتَ

Ey Ebâ'l-Betûl, bana genişlik ver diyerek, yüce rabbine sarıl, ona yönel.

Bu beyit Şehâbeddin el-Âlûsî'nin şerhinde şöyle geçmektedir:

ثُمَّ نَادِ أَبَا الْبَتُولِ أَغْنَيْ... وَإِلَى رَبِّهِ الْعَلِيِّ نَبْتَ
“Sonra Ebâ'l-Betûl! Bana yardım et, yüce rabbine sarıl, ona yönel diye nida et.”²⁰⁰ البتول ve تبتل lafızları arasında cinâs-ı müşâbehe vardır.

فَعَلَيْهِ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِك... وَتُكْرِم يَا رَبَّنَا وَتَفْضُل

¹⁹⁸ Şihâbüddîn el-Âlûsî, et-Tırâzü 'l-müzehheb fî Kaşîdeti 'l-Bâzi 'l-eşheb, 159.

¹⁹⁹ Şihâbüddîn el-Âlûsî, et-Tırâzü 'l-müzehheb fî Kaşîdeti 'l-Bâzi 'l-eşheb, 170.

²⁰⁰ Şihâbüddîn el-Âlûsî, et-Tırâzü 'l-müzehheb fî Kaşîdeti 'l-Bâzi 'l-eşheb, 178.

Salat, selam, bereket, lütuf onun üzerine olsun. Ey Rabbimiz, bize (nimetlerinden) ikram ve ihsan et.

Bu beyit Şehâbeddin el-Âlûsî'nin şerhinde şöyle geçmektedir:

“Onun üzerine وَأَسْأَلُهُ أَزْكَى صَلَاةٍ عَلَيْهِ... مَعَ سَلَامٍ أَزْهَى وَأَبْهَى وَأَجْمَلِ”
duanın selametle artmasını övünerek en güzel şekilde Rabbinden iste.”²⁰¹

مَا هَمَى الْوَدَقُ بِالصَّلَاتِ وَمَا الْبَرْقُ أَضَا بِالسَّلَامِ وَالرَّغْدُ جَلَجَلَ

Yağmur taneleri bereketle yere düştüğünde ve şimşek güvenle yeryüzünü aydınlattığında gök gürültüsü kalpleri sarstı.

Şârih bu beyti açıklarken بِالصَّلَاتِ lafzının ihsandan kinaye olduğunu, أَضَا lafzının ise sonundaki hemzesinin zarûrât-ı şî'riyye sebebiyle düştüğünü söylemiş, bu beyit ve bir önceki beytin birbirlerine bağlı olduğunu belirtmiştir.²⁰² Birlikte düşünüldüğünde beyitlerin tercümesi şu şekildedir: Gök gürültüsü kalpleri sararken, yağmur taneleri bereketle yere düştüğünde ve şimşek güvenle yeryüzünü aydınlattığında onun üzerine duanın selametle artmasını övünerek en güzel şekilde Rabbinden iste.

²⁰¹ Şihâbüddîn el-Âlûsî, et-Tırâzü'l-müzehheb fî Kaşîdeti'l-Bâzi'l-eşheb, 185.

²⁰² Şihâbüddîn el-Âlûsî, et-Tırâzü'l-müzehheb fî Kaşîdeti'l-Bâzi'l-eşheb, 191.

SONUÇ

Iraklı şair Abdülbâkî el-Fârûkî yaşadığı dönemde tanınan ve eserlerine tahmis, taştir ve şerh yazılan önemli bir şair ve devlet adamıdır. 19. yüzyıl Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatına yazdığı nazım ve nesir türü eserleriyle katkılarda bulunmuştur. Arap Edebiyatında inhitat olarak adlandırılan durgunluk ve gerileme döneminde neredeyse hiç eser verilmediğini savunan birçok Arap Edebiyatı tarihçisinin yanı sıra bu çalışmamızda Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı edip ve şairlerinden Fârûkî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verdik ve divanındaki şiirleri muhtevaları bakımından incelemeye çalıştık. İlk gençlik yıllarıyla ilgili sınırlı bilgiye ulaşmış olsak da ailesinin Irak'ta bulunan seçkin ailelerden olması, Musul ve Bağdat'taki resmî kurumlarda vazifeli olması sebebiyle hayatı hakkında birtakım bilgilere ulaştık.

Araştırmamızın sonucunda şairin bir edebiyat bir de biyografik eserinin bulunduğunu ancak eserlerinin çok büyük bir kısmının manzum olduğunu gördük. Divanını incelediğimizde ise şiirlerini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve Ehl-i beyt'in faziletleriyle Kerbelâ hadisesinden duyduğu üzüntüyü işlediği dînî şiirleri, padişahlar, paşalar ve valiler için kaleme aldığı methiyeleri ile dostluk ve kardeşlik şiirleri olmak üzere üç ana başlıkta toplamının mümkün olduğunu gördük. Şairin edebi sanatları da sıklıkla ve başarılı bir şekilde kullandığı şiirleri arasından en çok dînî şiirleri beğenilmiştir. Bu şiirlerinde şair sıklıkla âyet-i kerîmelere, hadis-i şeriflere ve menkıbelere atıfta bulunmuştur. Bununla beraber şairin divanında edebi zevki yüksek gazelleri ve tabiat tasvirleri, döneminde yaşanan gelişmeleri işlediği şiirleri de olduğunu ancak bu konularda yazdığı şiirlerin diğerlerine göre daha az olduğunu tespit ettik.

Şairin yazdığı şiirlerin ahirette karşısına çıkacağını umarak kaleme aldığı dini şiirleri içerisinde ise 1365 beyitten oluşan *el- Kışîdetü'l-hemziyye* tahmisi en uzun şiiridir. Edebî çevrelerce de beğenilen ve ilgi gören bu tahmise birçok takriz yazılmıştır. Bununla beraber onun Hz. Peygamber (s.a.v.) için kaleme aldığı *el- Kışîdetü'l-kafiyyesi* de üzerine tahmisler yazılan bir eserdir. Şairin Hz. Ali için kaleme aldığı *el-Kışîdetü'l-'ayniyye*, Abdulkâdir Geylânî için kaleme aldığı *el-*

Ḳaṣîdetü'l-Ḳâdiriyye ve İmam-ı Âzam Ebu Hanîfe için kaleme aldığı *el- Ḳaṣîdetü'l-A'zamiyye* pek çok edebî sanatın kullanıldığı aynı zamanda da edipler tarafından beğenilen ve üzerine şerh yazılan eserleridir.

Methiyelerinde kendine has bir üslubu olan şair, methiye yazdığı kişi hakkındaki menkıbelerden, faziletlerinden, dostlarının ve sevenlerinin nezdindeki konumundan, kabrinin vasıflarından bahsetmektedir. Özellikle Hz. Ali ve Ehl-i beyt için kaleme aldığı şiirlerinde menkıbelere sıklıkla göndermede bulunan şair, sünnî bir inanişâ sahip olmasına rağmen içinde yetiştiği çevreden etkilenecek Şiîlerce kabul edilen bazı olaylardan da şiirlerinde bahsetmiştir. Bununla beraber Abdülkâdir-i Geylânî ve İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe için kaleme aldığı şiirlerinde de menkıbelerden ve onların faziletlerinden sıklıkla bahsetmiştir.

Fârûkî günümüze ulaşan nazım ve nesir türünde kaleme aldığı eserleriyle, Arap Dili ve Edebiyatına katkılarda bulunan Iraklı değerli şairlerimizdendir. Dini ve tasavvufî konulardaki eserlerinin üzerine şerhlerin yazılması bu konudaki eserlerinin ne kadar kıymetli olduğunu ve onun edebî dilinin yetkinliğini bizlere kanıtlamıştır. Bu nedenle çalışmamızda Abdülbâkî el-Fârûkî özelinde ihmal edilmiş olan Osmanlı Dönemi Arap edebiyatının üzerine araştırma yapılması gereken öncelikli alanlardan biri olması gerektiğine ve bu dönemde de çok kıymetli ediplerin var olduklarına dikkat çekmek istedik. Bu çalışmanın alanla ilgili yeni çalışmalar yapılarak unutulmuş ve ihmal edilmiş Osmanlı Dönemi Arap edebiyatı sanatçılarının gün yüzüne çıkıp hak ettikleri değeri görmeleri için yapılacak çalışmalara örnek olmasını temenni ederim.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî:

el-‘Allâf, İbrahim Halil:

el-Âlûsî, Mahmûd Şükrî:

el-Âlûsî, Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn:

el-Âlûsî, Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn:

el-Azzâvî, Abbas:

el-Azzâvî, Abbas:

el-Basîr, Muhammed Mehdî:

Bağdatlı İsmâil Paşa, İsmail b. Muhammed Emîn b. Mîr Selim el-Babanî el- Bağdâdî:

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail:

el-Müsned, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Kâhire, Dâru’l-Hadîs, 1416/1995.

“Târîhu’l-usrati’l-‘Umeriyye fi’l-Mevsıl”, **Dünya’l-Vatan**, Erişim 12 Mayıs 2023. <https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2017/03/13/431484.html>

el-Misku’l-ezfer fi neşri mezâyâ’l karneyni’s-sânî ‘aşar ve’s-sâlis ‘aşar, thk. Abdullah el-Cübûrî, Beyrut, ed-Dâru’l-‘Arabiye li’l-Mevsû’ât, 2007.

Şerhu’l-harîdeti’l-gaybiyye fi şerhi’l-Şasîdeti’l-‘ayniyye, y.y.

eṭ-Ṭirâzü’l-müzehheb fi Şasîdeti’l-Bâzi’l-eşheb, Mısır, Matbaatu’l Cerîdetü’l- Felâh, 1895.

Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî fi’l-‘Irâk, C. II, Bağdat, Matbuatü’l-el-Mecmau’l-İlmiyyü’l-İrâkî, 1962.

Târîhu’l-‘Irâk beyne ihtilâleyn, C. VII, Bağdat, ed-Dâru’l-‘Arabiyye lil-Mevsûât, 1935-1956.

Nahdatu’l-‘Irâki’l-edebîye fi’l-Şarni’t-tâsi’ ‘aşar, Bağdat, Matbaatu’l- ‘Irak, 1946.

Hediyetü’l-‘ârifîn, esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âşârü’l-muşannifîn, nşr. MEB, C. II, İstanbul, y.y., 1951.

el-Câmi’u’s-Şahîh, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, C. VII, Dimaşk, Dâru İbni Kesîr, 1414/1993.

Buhtürî, Ebû Ubâde el-
Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ
et-Tâî:

Dîvanu'l-Buhtürî, Mısır, Dâru'l-Meârif, 2009.

Bulut, Ali:

Bedî' İlmi, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı
Yayınları, 2016.

Bulut, Ali:

“Ali Câmi Efendi'nin el-Murtecâ alâ kasîdet-i Durr-i
Musaffâ Adlı Eseri”, **Dinbilimleri Akademik
Araştırma Dergisi**, C. VII, No:1 (Şubat 2007), s.
269-312.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4505/62037>

Bulut, Ali:

“Pertev Paşa ve Durr-i Musaffâ Na'tı”, **Nüşa
Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. V, No:18
(2005), s. 33-47.

<https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/2043?locale-attribute=en>

Canatar, Mehmet:

“Kethüdâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, C. XXV, Ankara, TDV Yayınları,
2022, s. 332-334.

Dayf, Şevki:

Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, C. X, Kahire, Dâru'l-
Meârif, 1995.

Demirayak, Kenan:

Arap Edebiyatı Tarihi IV, Erzurum, Fenomen
Yayıncılık, 2015.

Desûkî, 'Umer.

Fî'l-edebi'l-hadîs, C. II, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2000.

Durmuş, İsmail:

“Methiye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, C. XXIX, Ankara: TDV Yayınları,
2004, s. 406-408.

Durmuş, İsmail:

“Nehcü'l-Belâğa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, C. XXXII, İstanbul, TDV Yayınları,
2006, s. 538-540.

el-Fârûkî, Abdülbâkî:

et-Tiryâku'l-Fârûkî min münşe'âtî'l-Fârûkî, thk.
Osman el-Mevsilî, Mısır, Matbaatu Hasan Ahmed et-
Tûhî, 1287/1870.

- el-Fârûkî, Abdülbâkî: **et-Tiryâku'l-Fârûkî min münşe'âtî'l-Fârûkî**, thk. Osman el-Mevsilî, Necef, Dâru'n-Nu'mân, 1964.
- Feyizli, Hasan Tahsin: **Feyzü'l-Furkân Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meali**, 2. bs., İstanbul, Server Yayınları, 2016.
- Gündüz, Ahmet: “Şehrizor”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXVIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 473-475.
- Gür, Ahmet: “Mısır'daki Modern Arap Edebiyatı Entelektüel Uyanışının Öncüsü: Rifâ'a Râfi'î et-Tahtâvî (1801-1873)”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of the Faculty of Theology**, C. IX, No:2 (Aralık/December 2022): s. 815-833. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2591743>
- el-Hillî, Muhammed Hasan Ali: “Eserü'l-bîeti fî edebi'l-müdüni'l-'Irakî fî karni't-tâsi' ‘aşer”. **Mecelletü'l-Kâdisiyye li'l-'ulumî'l-insaniyye** 2022/4, (Aralık/2022), s. 176-214. <https://journalart.qu.edu.iq/index.php/QJHS/article/view/612/413>
- Hut, Davut: “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2016/1 (Ekim/2016), s. 105-150. https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakanuvis/issue/24738/261581#article_cite
- İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî: **Şerhu Nehci'l-belâğa**, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, C. XX, Bağdat, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2008.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî: **Mevâhibü'r-Rahmân fî Menâkıbî'l-İmâm Ebî Hanîfe'n-Nu'mân**, 2.bs., çev. Manastırlı İbrâhim Hakkı, İstanbul, Misvâk Neşriyat, 2009.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl
Cemâlüddîn Muhammed
b. Mükerrrem b. Alî b.
Ahmed el-Ensârî er-
Rüveyfî

İzzeddin, Yusuf:

Lisânu'l-Arab, C. XV, 3. bs., Beyrut, Daru's-Sadr,
1414.

**eş-Şi'rü'l-Iraqî ehdâfuhu ve hasâisuhu fi'l-ğarni't-
tâsi' aşr**, 2. bs., Kahire, Dâru'l-Maârif, 1977.

Karabulut, Ali Rıza –
Karabulut, Ahmed Turan:

**Mu'cemu tarihi't-turâsi'l-İslamiyye fî
mektebâti'l-âlem**, C. VI, Kayseri, Ukbe Yayınları,
2001.

Kaya, Mahmut:

“el-Kasidetü'l-Hemziyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Ansiklopedisi**, C. XXIV, İstanbul, TDV
Yayınları, 2001, s. 569-570.

el-Kazvînî, Ebü'l-Meâlî
Celâlüddîn el-Hatîb
Muhammed b.
Abdirrahmân b. Ömer b.
Ahmed:

el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa, nşr. M. Abdülmün'im
Hafâcî, C. III, Beyrut, Dâru'l-Cîl.

Kehhâle, Ömer Rıza:

**Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü muşannifi'l-
kütübi'l-Arabiyye**, C. XV, Beyrut, Dâru İhyai't-
Turasi'l-'Arabî, 1993.

el-Meydânî, Abdürrezzâk
b. Hasen b. İbrâhîm el-
Baytâr:

Hilyetü'l-beşer fî târîhi'l-ğarni's-şâliş 'aşer, C. III,
2.bs., Beyrut, Dâru Sâdır, 1993.

Muhammed, Mahmud
Sâlim:

**el-Medâihu'n-Nebeviyye hatta nihâyeti'l- 'asri'l-
Memlûkî**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1996.

el-Murâdî, Muhammed
Halil:

**es-Silkü'd-düreri fî a'yânî'l- karni's şâliş 'aşari
fi'l-fikri ve's-siyaseti ve'l-ictimaî**, Beyrut,
Lecnetü't-Turâsi'l-'Arabî, 1971.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn
Müslim b. el-Haccâc:

el-Câmi'u's-şahîh, nşr. Muhammed Fuâd
Abdülbâkî, Kahire, y.y., 1374-75/1955-56.

- Nedvî, Ebü'l-Hasan: **Hız. Ali el-Murtaza**, çev. Yusuf Karaca, İstanbul, Risale Yayınları, 2011.
- Ömer, Ahmed Muhtâr: **Mu‘cemü'l-luğati'l-‘Arabiyye el-muâşıra**, C. II, Kahire, ‘Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- er-Râfiî, Mustafâ Sâdık: **Târîhu âdâbi'l-‘Arab**, C. III, Dâru'l-Kütübî'l-‘Arabi, t.y..
- Sa‘dullah, Ebü'l-Kâsım: **Târîhu'l-Cezâ'iri's-sekâfi**, C. X, Cezair, Dâru'l-Basâir li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2007.
- Serkîs, Yusuf b. İlyân b. Musa: **Mu‘cemü'l-maṭbû‘âti'l-‘Arabiyye ve'l-mu‘arrebe**, C. II, Kahire, Matbaatu Serkîs, 1928.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî: **Cem‘u'l-cevâmi‘ el-ma‘rûf bi'l-Câmi‘i'l-kebîr**, thk. Muhtar İbrâhim el-Hâic, Abdulhamîd Mdammed b. Neda, Hasan İsâ Abduzzâhir, C. XXV, 2. bs., Kahire, 2005.
- Şaban, İbrahim: *“XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak’ında Edebi ve Kültürel Çevre”*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2011.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed: **Fethu'l-kadîr el-câmi‘ beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr**, C. VI, Dımaşk, Dâru İbni Kesîr.
- Şeyho, Luvis: **Târîhu'l-âdâbi'l-‘Arabiyye fi'l-ḳarni’t-tâsi‘ ‘aşer ve'r-rub‘i'l-evvel mine'l-ḳarni'l-ışrîn**, Beyrut, Dâru'l-Meşrîk, t.y..
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım: **el-Mu‘cemü'l-kebîr**, C. XXV, 2. bs., Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, y.y.
- el-‘Umerî, Üsameddin Osman b. Ali b. Murad: **er-Rardu'n-nadr fî tercemeti udebâi'l-‘asr**, thk. Selim en-Nuaymî, Bağdat, el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-İrâkî, 1975.

- Uzun, Mustafa İsmet. - Arslan, Ahmet Turan: “Takriz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 472-474.
- Uzunpostalcı, Mustafa: “Ebû Hanîfe”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. X, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s. 131-138.
- el-Vâ’îlî, İbrahim: eş-Şi’ru’s-siyâsî’l-‘Irâkî fî karnî’t-tâsî’ ‘aşar, Bağdat, Matbaatu’l-‘Ânî, 1961.
- el-Vâ’îlî, İbrahim: “Risâlenü’n-Nakd”, **Mecelletü’r-Risâle**, C. DCCCLX, 1949, s. 42-46.
- el-Vâhidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed: **Şerhu Divanı el-Mütenebbi**, Beyrut, Dâru’l-Râsidi’l- ‘Arabî.
- Zavalsız, Halit: “Fârûkî, Abdülbâkî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, s. 177-178.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî: **Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Ğâmûs**, C. XL, Kuveyt, el-Meclisü’l-Vatanî li’s-Sekâfe ve’l-Fünûn ve’l-Edeb, 2001.
- Zeydan, Corci: **Târîhu âdâbi’l-luğati’l-‘Arabiyye**, Kahire, Müessesetü Hindâvi lit-Ta’lîm ve’s Sekâfe, 2013.
- ez-Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris: **Ğâmûsü terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘Arab ve’l-müsta‘rebîn ve’l-müsteşrikin**, C. VIII, 15 bs., Beyrût, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 2002.
- ez-Zübyânî, Nâbiga: **Dîvân**, nşr. M. Ebü’l-Fazl İbrâhim, 3 bs., Kahire, Dâru’l-Maârif, 1977.